

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก ในโอกาสที่
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า
กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธาน
ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
วันเสาร์ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๖
ณ วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก ในโอกาสที่

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

วันเสาร์ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

ณ วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

คำปรารภ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพื่อเชิญไปถวาย ในที่ชุมนุมสงฆ์ วัดปทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ในเทศกาลกฐินกาล พุทธศักราช ๒๕๖๖ เป็นพระมหากฐินาคุณลินเกล้าฉัตรระหม่อมมหาที่สุดมิได้ อีกทั้ง สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระมหากฐินาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธาน ในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานดังกล่าว เป็นพระมหากฐินาคุณลินเกล้าฉัตรระหม่อมและเป็นสิริมงคลยังความปลื้มปิติแก่คณะมหาวิทยาลัยอย่างยิ่ง

แม้ว่ามหาวิทยาลัยกำลังดำเนินโครงการทำนุบำรุงพระอารามหลวงขนาดเล็กหรือขนาดกลาง ซึ่งมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ ตลอดจนสถาปัตยกรรม อันตั้งในฝั่งธนบุรี โดยขอพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวายยังพระอารามที่เข้าเกณฑ์ตามที่กล่าวข้างต้นนี้ แต่โดยเหตุที่มหาวิทยาลัยก็มีธรรมเนียมปฏิบัติซึ่งสืบทอดมาหลายปีว่า ในระยะสามปีคราวหนึ่งมหาวิทยาลัยจะได้ขอพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวาย ณ วัดปทุมวนาราม ซึ่งเป็นพระอารามอันใกล้ชิดกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทั้งในด้านที่ตั้งซึ่งอยู่ใกล้มหาวิทยาลัย และในทางความสัมพันธ์ซึ่งพระอารามนี้และมหาวิทยาลัยได้อุปการะเกื้อกูลกันและกันตลอดมา ในปีนี้มหาวิทยาลัยจึงได้ขอพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวาย พระภิกษุสงฆ์ผู้จำพรรษากาลถ้วนไตรมาส ณ วัดปทุมวนาราม ตามธรรมเนียมที่ได้ปฏิบัติมา แล้วจึงจะดำเนินโครงการที่กล่าวถึงในเบื้องต้นต่อไปในปีต่อ ๆ ไป

วัดปทุมวนารามนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ได้ทรงสถาปนาขึ้น เป็นพระอารามสำคัญแห่งหนึ่งที่เป็นหลักของคณะธรรมยุตติกนิกาย และกิจการด้านวิปัสสนาธุระของคณะสงฆ์ มีสถาปัตยกรรม และธรรมเนียมปฏิบัติอันเป็นพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช เป็นศรีสง่าแก่ พระอารามปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน ฉะนั้น เพื่อเป็นที่ระลึกในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานปีนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้เลือกพิมพ์พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาราชาพระองค์นั้น ๒ เรื่อง คือ พระราชนิพนธ์คาถาดำนานพระแก้วมรกต และพระราชนิพนธ์คาถาดำนานพระสายน์ ซึ่งเรื่องหลังนี้ มีพระบรมราชาธิบายประวัติของพระสายน์ อันเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม นอกจากนี้ ยังได้พิมพ์ประวัติและศิลปกรรมของวัดปทุมวนารามที่ได้เรียบเรียงขึ้นใหม่ ผนวกไว้ในเล่มสมุด ต่อท้ายจากคำปรารภนี้ด้วย มหาวิทยาลัยหวังใจว่าจะเป็นความรู้ และเป็นที่พอใจแก่ผู้ได้รับหนังสือนี้โดยทั่วกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอเชิญชวนท่านทั้งหลาย บรรดาที่ได้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล หรือได้รับ หรือได้พบหนังสือนี้ จงพร้อมใจกันน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายส่วนกุศลอันพึงบังเกิดจากที่ได้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล หรือได้ร่วมอนุโมทนาในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดปทุมวนาราม ศกนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ กับทั้งขอเชิญชวนท่านทั้งหลายได้พร้อมกันอธิษฐานโดยอังกุญญาภาพเพื่อความวัฒนาถาวรของชาติไทย และความสุขสวัสดิ์ของประชาชนชาวไทยตลอดกาลนานเทอญ

(ศาสตราจารย์ ดร.บັນสิต เกื้ออารมณ)

อธิการบดี

กำหนดการ

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
 เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธาน
 ในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๖๖
 วันเสาร์ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๖
 ณ วัดปทุมวนาราม แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร

เวลา ๐๙.๓๐ น.	ตั้งขบวนแห่ผ้าพระกฐินพระราชทาน
ที่บริเวณคณะสัตวแพทยศาสตร์
เวลา ๑๐.๐๐ น.	เคลื่อนขบวนแห่ผ้าพระกฐินพระราชทาน
ไปยังวัดปทุมวนาราม เชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
ประดิษฐานในพระวิหาร
เวลา ๑๐.๓๐ น.	ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ – สามเณร ทั้งพระอาราม
ณ อาคารเสนาสนะสงฆ์
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ผู้ร่วมพิธีรับประทานอาหารกลางวัน
ณ อาคารเสนาสนะสงฆ์
เวลา ๑๔.๐๐ น.	ผู้ร่วมพิธีพร้อมกัน ณ พระวิหาร
เวลา ๑๕.๐๐ น.	สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนิน
โดยรถยนต์พระที่นั่งถึงวัดปทุมวนาราม
(วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี)
นายกมลภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อธิการบดี รองอธิการบดี เฝ้าฯ รับเสด็จ
ผู้แทนนิสิตชาย-หญิง ทูลเกล้าฯ ถวายพวงมาลัย
เสด็จฯ ไปยังพระวิหาร
เสด็จเข้าในพระวิหาร

ทรงรับผ้าไตรจากเจ้าพนักงานศุภรัต
 ทรงวางผ้าไตรเหนือพานแว่นฟ้าซึ่งตั้งอยู่หน้าอาสนสงฆ์
 ใกล้เจ้าอาวาส
 ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธปฏิมาประธาน
 ในพระวิหาร
 ทรงคม
 เสด็จฯ ไปยังหน้าอาสน์สงฆ์
 ทรงหยิบผ้าสำหรับห่มพระประธานที่วางอยู่บนผ้าไตร
 พระราชทานให้เจ้าพนักงานภูษามาลา
 แล้วทรงยืน ณ ที่นั้น
 เจ้าหน้าที่ยกกรมการศาสนากราบบังคมทูลรายงานจำนวน
 พระสงฆ์ จบแล้ว
 ทรงหยิบผ้าไตรที่พานแว่นฟ้าที่มณฑประหว่างพระกร
 แล้วประนมพระหัตถ์ ถวายพระพักตร์สู่พระประธาน
 ทรงว่า “นะโม ตัสสะ ฯ” จบ ๓ จบ แล้ว
 ทรงผินพระพักตร์สู่ที่ชุมนุมสงฆ์ ทรงกล่าวคำ
 ถวายผ้าพระกฐิน
 (คำถวายผ้าพระกฐินติดอยู่บนผ้าไตร)
 ทรงวางผ้าไตรไว้บนพานแว่นฟ้าที่เดิม
 ทรงประเคนผ้าไตรเทียนปาฏิโมกข์แด่พระสงฆ์รูปที่ ๒
 ประทับพระราชอาสน์
 (พระสงฆ์ทำพิธีกฐินกรรม)
 เมื่อพระผู้ครองกฐินออกไปครองผ้าพระกฐินกลับมานั่ง
 ยังอาสนสงฆ์พร้อมแล้ว
 เสด็จฯ ไปทรงประเคนเครื่องบริวารพระกฐินแด่พระสงฆ์
 ผู้ครองผ้าพระกฐิน
 ประทับพระราชอาสน์
 ทรงหลังทักษิณทก
 (พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก)

อธิการบดีกราบบังคมทูลรายงานยอดเงินโดยเสด็จ
พระราชกุศล และเบิกผู้มีจิตศรัทธา บริจาคเงิน
โดยเสด็จพระราชกุศลผู้มีอุปการคุณในการ
ถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัยเข้ารับพระราชทานของที่ระลึก
(จำนวน ๑๐๐ ราย)

เสด็จฯ ไปทรงคมที่หน้าเครื่องนมัสการ

ทรงลาพระสงฆ์

เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม ถวายของที่ระลึก

เสด็จออกจากพระวิหาร

เสด็จฯ ไปยังบริเวณที่ประดิษฐานองค์ผ้าป่าด้านหน้าองค์

พระเจดีย์ (ฝั่งอาคารอัน ชูเกษ)

ทรงรับผ้าไตรจากเจ้าพนักงานศุภรัต พาดระหว่างพระกร

ทรงกล่าวคำถวายผ้าป่า

ทรงวางผ้าไตรไว้บนพานแว่นฟ้าหน้าองค์ผ้าป่า

เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม พิจารณาผ้าป่า

เสด็จฯ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่ง

(วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี)

เสด็จพระราชดำเนินกลับ

การแต่งกาย

กรรมการสภามหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว/เครื่องแบบเบลเซอร์
ผู้บริหาร	เครื่องแบบปกติขาว
บุคลากรผู้ร่วมพิธี	เครื่องแบบปกติขาว
นิสิต	เครื่องแบบสำหรับงานพระราชพิธีหรือรัฐพิธี

กลุ่มภารกิจพิธีการและกิจการพิเศษ ศูนย์บริหารกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระพุทธรูปนิรมิตพระศาสดา พระอุโบสถ วัดป่าทุมฉนวนราม กรุงเทพมหานคร
วันจันทร์ที่ ๑๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖

มจร.

พุทธศิลป์กรรม ณ วัดปทุมวนาราม,
 พระพุทธปฏิมาพระสยาม์ พระเสริม พระแสน
 และหลวงปู่มั่น บูรพาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
 กับธรรมลิขิต “ขันธะวิมุติสมังคีธรรมะ”

รองศาสตราจารย์ ดร.จีรารรรถน แสงเพชร*
 *
 *

พระอารามประจำพระราชวังประทุมวัน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงที่นาหลวงทุ่งบางกะปิ ริมคลองสามเสนแห่งหนึ่ง จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติหรือเจ้าพระยาองค์น้อย เป็นแม่กองและพระยาเพชรพิไชยเป็นนายงานว่าจ้างชาวจีน ชุดสระขนาดใหญ่ ๒ สระ ปลุกปทุมชาติชนิดต่าง ๆ ดินที่ขุดขึ้นโปรดฯ ให้ถมเป็นเกาะแก่งปลูกพันธุ์ไม้ดอกนานาชนิด เพื่อให้เป็นรมณีสถานที่เสด็จประพาสรวมทั้งเป็นสถานที่มหาชนได้เล่นเรือ เสมือนเมื่อครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา แล้วโปรดให้ขุดคลองไชน้ำจากคลองแสนแสบ ด้านทิศเหนือก่อกำแพงล้อมรอบกันเขตพระราชฐานพระราชทานนามว่า **พระราชวังประทุมวัน**^๑ สร้างพระที่นั่งประทุมภิรมย์สำหรับเป็นที่ประทับแรม โดยได้เสด็จไปประทับแรมครั้งแรกเมื่อเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ บริเวณด้านทิศใต้ริมสระนอก ข้างฝั่งตะวันตก โปรดฯ ให้สร้างพระอาราม **วัดประทุมวันนาราม** หรือ **วัดปทุมวนาราม** พระราชทานแด่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และโปรดฯ ให้อาราธนาพระสงฆ์คณะธรรมยุติกจากวัดบวรนิเวศมาเป็นเจ้าอาวาสองค์แรก พระราชทานสมณศักดิ์เป็น **พระครูประทุมธาดา (กล้า)** ครั้นต่อมาได้มีกมลลงสมโภชพระอารามอย่างยิ่งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ โปรดฯ ให้เรียกสระบัวที่ทรงสร้างใหม่รวมทั้งพื้นที่ตำบลแห่งนี้ว่า **ปทุมวัน**

*หัวหน้าภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑พระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างใหม่ ในกรุงเทพมหานครมี ๓ แห่ง คือ (๑) **พระราชวังประทุมวัน** (๒) **พระราชวังนันทอุทยาน** (๓) **พระราชวังสราญรมย์** รายละเอียดดูที่ “ตำนานวังเก่า”, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕**, กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒, หน้า ๓๗/๓๗.

วัดปทุมวนาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร (ภาพที่ ๑) พื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสมีการวางแผนผังสิ่งก่อสร้างอาคารตามแนวแกนทิศตะวันออกเรียงลำดับความสำคัญจาก **พระอุโบสถ พระสถูปทรงระฆัง พระวิหาร** อันเป็นลักษณะการวางแผนผังตามขนบนิยมที่ปรากฏการสร้างพระอารามสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ วัดตรีทศเทพ กรุงเทพมหานคร และวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^๒ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม พระอารามแห่งนี้ยังมีความพิเศษอีกประการหนึ่ง คือ การสร้าง **เรือนพระศรีมหาโพธิ** หรือ **โพธิษระ** ซึ่งเป็นอาคารยกพื้นที่ สร้างล้อมรอบพระศรีมหาโพธิ^๓ ต่อเชื่อมไปกับพระวิหาร ซึ่งทำให้มีกลุ่มอาคารสำคัญ ๔ หลัง แตกต่างจากพระอารามแห่งอื่นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา บริเวณด้านหน้าพระอารามโปรดฯให้ขุดสระขนาดใหญ่ ๒ สระ ปลูกปทุมชาตินานาพันธุ์ ทำให้พระอารามแห่งนี้มีความพิเศษที่งดงาม ประดุจดังลอยอยู่บนมหาไบภครณีขนาดใหญ่ นอกจากนี้วัดปทุมวนารามยังมีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทยด้วยเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมราชสรีรังคาร พระราชสรีรังคารและพระอัฐิแห่งราชสกุลมหิดล

พระอุโบสถ

พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ศิลปะรัตนโกสินทร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบันไดกลางทางขึ้นด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ชั้นบนยกเป็นพื้นพระระเบียงเดี่ยว ๆ มีแนวลูกกรงตั้งสลักกับเสาพาไลรูปสี่เหลี่ยม โคนเสาพาไลประดับแผ่นศิลาสีเขียวจำหลักเป็นใบเสมาลายดอกบัวในแจกันแบบจีนตั้งบนฐานสิงห์ บริเวณรอบพระอุโบสถก่อกำแพงกักระเบียงประตูเคลือบสีเขียวที่

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระอารามวัดตรีทศเทพกรุงเทพมหานครและวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖

^๓ ต้นโพธิ์ที่นำมาปลูก ณ วัดปทุมวนารามนั้นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์สมเด็จพระราชินีนาถวิคตอเรีย แห่งราชอาณาจักรอังกฤษ ที่ประจำอยู่ ณ ประเทศอินเดีย ได้เชิญเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิและใบพระศรีมหาโพธิจากพุทธคยา นำขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ต่อมาได้ทรงเพาะเมล็ดดงอกงามขึ้นหลายต้นโปรดให้อัญเชิญไปปลูก ณ พระอารามสำคัญหลายแห่ง อาทิ พระสมุทพรเจดีย์จังหวัดสมุทรปราการ วัดบวรนิเวศวิหาร และวัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร และในคราวฉลองวัดปทุมวนารามเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๐ โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ ๑๕ รูป มาเจริญพระพุทธมนต์ที่เรือนพระศรีมหาโพธิ

บนล้นกำแพงทั้ง ๘ ทิศ ประดับเสมาจำหลักหินตั้งบนฐานสิงห์ ลักษณะเป็นแท่งหินทรงสี่เหลี่ยมยอดแหลมสลักรูปพญานาคที่ม้วนทั้ง ๔ ตรงกลางผูกสายรัดดอกเป็นรูปดอกบัว ส่วนหลังคาพระอุโบสถเป็นมุขลด ๒ ชั้น มุงกระเบื้องกาบกล้วย ปลายชายคาประดับกระเบื้องเชิงชายลายเทพพนม หน้าบันพระอุโบสถเป็นเครื่องไม้ล่ายองตามแบบศิลปะไทยประเพณี ที่ส่วนกลางหน้าบันแกะเป็นรูปอุณาโลมภายในจำหลัก พระบรมราชลัญจกษัตริย์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปพระมหามงกุฏประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าตกแต่งด้วยลายกระหนก เหนือขึ้นไปล้อมกรอบเป็นลายกระหนกเปลวผูกประกอบเป็นช่อกระหนกนกคคาบ เบื้องล่างจำหลักรูปสรวัดรักปิดทองประดับกระจก

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา **พระสายน (พระใส)** ศิลปะล้านช้าง ที่เบื้องหลังเป็นซุ้มประดับกระจกสี ตอนบนแกะสลักและประดับลายปูนปั้นรูปดอกพุดตาน ผูกกระหวัดเป็นช่อปลายกรอบซุ้มปั้นรูปพญานาค ๗ เศียรที่แผ่นไม้ด้านหลังซุ้มเขียนอักษรขอมสีทองภาษามคธบนพื้นสีแดงชาด เป็นพระคาถา **ตำนานพระสายน** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาพระสายน มีปรากฏหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ว่า ครั้น ณ วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำปีมะเส็ง จ.ศ.๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ โดยกระบวนเรือพยุหยาตราชลมารค แห่ขึ้นไปรับ **พระสายน (ใส)** และ **พระแสน** ณ วัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี มาประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม^๔ ที่ทรงสถาปนาขึ้น^๕ โปรดฯ ให้มีมหรสพสมโภชฉลอง

^๔ ทัพากรงคมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งพับลิซซิง จำกัด(มหาชน), ๒๕๔๘, หน้า ๑๒๔.

^๕ พระราชกระแสรับสั่ง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุไม่ปรากฏ จ.ศ. หมายเลขที่ ๑๓๖๕/๖

“... แลเมื่อพระใสมาถึงกรุงเก่า จึงพระราชดำริว่าพระเสิมพระใสทั้งสองพระองค์ เป็นพระพุทธรูปมีชื่อฤแล้ว แลเป็นที่นับถือของราษฎรเปนอันมาก ไม่ควรจะให้เชิญ มาไว้ในพระนคร ควรจะให้ประดิษฐานอยู่นอกพระนคร เหมือนอย่างในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบางโปรดให้ไว้ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส พระแทรกคำให้ไว้ ณ วัดคฤหบดี พระฉันทสมอให้ไว้ ณ วัดอัปสรสวรรค์...”

พระพุทธปฏิมา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ (จ.ศ. ๑๒๒๐) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงม้าพระที่นั่งจากพระบรมมหาราชวัง ไปทรงบรรจุพระรัศมีพระพุทธปฏิมาพระสยาม ในพระอุโบสถ^๖ (ภาพที่ ๒)

สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ นับเป็นตัวอย่างของงานจิตรกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงคุณค่ายิ่งอันสะท้อนให้เห็นอิทธิพลและเทคนิคการเขียนภาพแบบตะวันตก ผสมผสานกับรูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมไทยประเพณี นับเป็นงานฝีมือช่างชั้นครูที่งดงามที่สุดแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ เนื้อหาภาพจิตรกรรมยังมีความแตกต่างไปจากงานจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณที่มักเคร่งครัดระเบียบการเขียนภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถเรื่องพุทธประวัติและทศชาติชาดก

สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามแต่เดิมมีความเข้าใจกันว่า ถูกไฟไหม้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ แล้วทำการเขียนขึ้นใหม่แต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ **พระเทพญาณวิศิษฎ์** ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปทุมวนารามท่านได้กรุณาชี้แจงว่า ไฟไหม้พระอุโบสถในครั้งนั้น ไหม้เฉพาะเครื่องบนและหลังคาพระอุโบสถเพียงบางส่วน มิได้มีผลทำลายเสียหายแก่ภาพจิตรกรรมภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ เป็นภาพชุดดั้งเดิม มีการอนุรักษ์และซ่อมแซมเฉพาะส่วนที่ชำรุด โดยช่างจากกรมศิลปากรทำการลงสีและลวดลาย จากนั้นจึงเขียนเส้นดิ่งขีดเส้นตรงเรียงตั้งฉากไปตามแนวภาพที่ชำรุด ซึ่งจะสังเกตเห็นในระยะใกล้ ภาพที่มีความสมบูรณ์ที่สุดคือบริเวณผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างทั้ง ๔ ด้านเขียนเรื่อง **สุทิสสนนครบนดาวดึงส์เทวพิภพ**

สุทิสสนนครบนดาวดึงส์เทวพิภพ

พื้นที่ผนังภายในโดยรอบพระอุโบสถบริเวณเหนือกรอบช่องหน้าต่างทั้ง ๔ ด้านมีการเขียนภาพที่มีความสัมพันธ์กันต่อเนื่องกัน แสดงความหมายที่บรรยาย

^๖ เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงยกฉัตรคลุมพระอัฐิ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ในรัชกาลที่ ๙ ขึ้นประดิษฐานเหนือพระสยาม พระพุทธปฏิมาประธานในพระอุโบสถ

ภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^๗ ได้อย่างสมบูรณ์ตามที่ปรากฏใน**วรรณกรรมไตรภูมิโลกวิณีจจกถา** โดยเน้นความสำคัญของภาพสระน้ำขนาดใหญ่และสวนสวรรค์อันเป็นปริมณฑลประจำทิศทั้ง ๔ ของ **สุทัสสนมหานคร** ภาพพระอินทร์และเหล่าเทพบริวาร แสดงความรื่นเริงยินดีเป็นที่รื่นรมย์สำราญหยุดยั้ง อันเปรียบได้กับวาระแรกในการสร้างพระอารามแห่งนี้ (ภาพที่ ๔)

๑. **สุทัสสนมหานคร**: ผนังทิศตะวันตกด้านสกัดฝั่งตรงข้ามพระพุทธรูปปฏิมาประธานเป็นฉากเริ่มแรกของภาพจิตรกรรมเขียนภาพ **เมืองสุทัศน** หรือ **สุทัสสนมหานคร** บนดาวดึงส์เทพพิภพ โดยเขียนภาพแนวต้นตาล ๗ ต้น^๘ อันเป็นเขตแดนกำแพงรอบคูเมืองมหานคร ระหว่างแนวต้นตาลมี **สระโบกขรณี** อันแล้วด้วยบุญฤทธิ เป็นที่ชื่นชมโสมนัสที่ประพาสสุขสำราญรื่นเริงบันเทิงจิต แห่งเหล่าอมรเทพทั้งหลาย สระโบกขรณีนั้นก็คารคาศไปด้วยบัวหลวงปัญญาบุพมาชาติ ๕ ชนิด สำหรับคำบรรยายที่ลายหน้ากระดานเหนือกรอบประตูพระอุโบสถความว่า

“... เรื่องนี้ เทพบุตรเทพธิดา... **เมืองสุทัศนดาวดึงส์สวรรค์** บ้างลงเรือทองเรือเงิน ประดับไปด้วยแก้ว... รอบคูเมืองออกไป...”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม เขียนภาพแนวต้นตาลซึ่งเป็นเขตแดนล้อมรอบสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และสุทัสสนนครในชั้นที่ ๔ โดยเขียนเป็นแบบเหมือนจริง (*realistic*) แสดงแสงและเงา รวมทั้งระยะใกล้ไกล ตามแบบอิทธิพลศิลปะตะวันตก ซึ่งลักษณะดังกล่าว มิได้ต้องตามวรรณกรรมที่กล่าวว่า ลำต้นและใบต้นตาลจะเป็นทอง เงิน แก้วพลีหรือแก้วไพฑูรย์ชนิดต่าง ๆ (ภาพที่ ๓)

^๗ ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ บนผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างชุดนี้ ในอดีตได้มีการตีความว่า แสดงภาพการเสด็จประพาสสระบัว รอบ ๆ มีเรือพระที่นั่งลอยลำอยู่กลางสระ และดอกบัวบานาชนิด

^๘ การจัดองค์ประกอบภาพ โดยการเขียนภาพต้นตาล ๗ ต้น อาจเปรียบได้กับ การเขียนภาพ **เขาสัตตปริภัณฑ์** ภูเขาวงแหวน ๗ ลูก ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งจะปรากฏในงานจิตรกรรมไทย ประเพณีบนผนังด้านหลังพระพุทธรูปปฏิมา ประธานภายในพระอุโบสถ ตามแบบแผนเดิมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รายละเอียดดูที่ ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ (ไตรภูมิโลกวิณีจจกถา)**, กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๕, หน้า ๙๕๐-๙๕๒

ภายในแนวต้นตาล เขียนภาพคู่อื่นของเมืองสุทิสลมนครและสระโบกขรณี เป็นที่เสด็จประพาสแก่เหล่าเทพเทวา มีทิพยนาวาลอยลำอยู่ โดยตกแต่งโขนเรือ ด้วยลายกระหนกและรูปสัตว์หิมพานต์ ประเภทเดียวกับเรือพระราชพิธีในกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค ที่กลางนาวามีบุษบกยอดทรงมณฑปตั้งบนฐานสิงห์ เป็นที่ประทับของเทพบุตรและเทพธิดามี **ธงสามชาย**^๙ประดับ ภายในเรือมีเทพเทวานั่งชี้ชวนชมเหล่าปทุมชาตินานาชนิดและเป็นที่น่าสังเกตุว่าไม่ต้องมีฝีพายพายเรือ เนื่องด้วยทิพยนาวาลอยเลื่อนไปด้วยจิตปรารถนา ตามที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวิจิตรกถา

๒. **จิตรลดาวันอุทยานและจิตรลดาโบกขรณี** : ผนังด้านทิศใต้ห้องด้านนอก แสดงภาพเหล่าเทพบุตรเทพธิดามาประชุมกัน ชมสวนจิตรลดาวัน แลวงสงระสนานในจิตรลดาโบกขรณีซึ่งเป็นอุทยานและโบกขรณีที่อยู่ด้านทิศตะวันออกของสุทิสลมนคร มีการขับร้องเล่นเครื่องดุริยางค์ต่าง ๆ (ภาพที่ ๕)

ภายในสวนจิตรลดาวัน มีสระน้ำขนาดใหญ่ชื่อว่า **จิตรลดาโบกขรณี** มีขนาดความยาว ความกว้าง และความลึกเท่ากับ ๑๐๐โยชน์ มีบันไดลงสู่สระก่อด้วยอิฐเงิน อิฐทองและอิฐแก้ว ภายในสระจิตรลดาโบกขรณี ปลูกดอกบัว ๕ ชนิด มีเรือที่ตกแต่งด้วยบุษบกลอยลำอยู่สำหรับเทพเทวาประพาสชมสระ ปรากฏในข้อความพรรณนาตอนให้เหล่าเทพเทวา เสด็จมารื่นเริงต่าง ๆ เช่นเดียวกับคำบรรยายภาพจิตรกรรม

“... หม่อมมรเทพนิกร แต่บรรดามาสโมสรชุมนุมชนกันเล่นที่ใน **จิตรลดา** สระนั้น บ้างขับบ้างร้อง ส่งสำเนียงเสนาะสนั่น ก้องวังเวงวิเวกจับจิต เป็นนิจนิรันดร์ ทุกวันปมีรัฐาด...”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม จิตรลดาวันอุทยานเป็นสวนสวรรค์ด้านทิศตะวันออกของเมือง สุทิสลมนคร ภายในสวนมีฟลัปปลาตรีมุข ยอดทรงมณฑปเป็นที่ประทับของเหล่าเทพเทวากลางสวนสวรรค์ที่บริเวณลานฟลัปปลาและริมสระตกแต่งด้วยกระถางลายครามปลูกบัว และกระถางศิลาจำหลักแบบเดียวกับการประดับตกแต่งภายในพระอาราม

^๙ **ธงสามชาย** ลักษณะเป็นธงรูปสามเหลี่ยมมุมฉาก ปลายธงมี ๓ แฉก เป็นสามชายลดหลั่นกัน มักใช้ในการนำริ้วกระบวน เป็นธงชัยแห่งชัยชนะ อันมีความหมายเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ ๑ ใน ๘ เครื่องหมายมงคลที่ปรากฏในศาสนาพราหมณ์ ประกอบด้วย คชา, สังข์, จักร, ธงสามชาย, โคอุสุภราช, หม้อน้ำมนต์, ขอลับช้าง และอุณทิส

ใกล้กับขอบจิตรลดาโบกษรณี มีเหล่าเทพเทวาแสดงความรื่นเริงยินดี บรรเลงดุริยสังคีต **ปีพาทย์เครื่อง ๕** หรือ **ปีพาทย์พิธี** ประกอบด้วย ตะโพน กลองทัด ระนาดเอก ซอด้วงใหญ่ ปี่ใน และฉิ่งซึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงในพระราชพิธี ภายในสระจิตรลดาโบกษรณีมีทิพยนาทวาลอยล้าไปด้วยจิตปรารถนาท่ามกลางเหล่าปทุมชาติชนิดต่างๆ รูปสัณฐานของทิพยนาทวามีโขนเรือประดับด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ อาทิ รูปหงส์ นาคราช ปักษาประกอบปลายกระหนกที่กลางลำเรือ เป็นบุษบกทรงมณฑปยอดแหลมเป็นประทับของเทพเทวา เจกเช่นเดียวกับทิพยนาทวภายในสระโบกษรณีอื่น ๆ ในดาวดึงส์เทวพิภพ

๓. **ปารุสกวณฺโถยทานและปารุสโกโบกษรณี** : ผนังด้านทิศใต้ห้องด้านในเขียนภาพปารุสกวณฺโถยทานและปารุสโกโบกษรณีซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของสุทฺธสนมมหานคร เป็นเขตอุทยานไม้มะพร้าว และไม้ลั่นจี่ สถานที่นี้เป็นที่ท่องเที่ยวของเหล่าเทพเทวา ผู้ที่เข้าไปในสวนนี้จะมีจิตใจกล้าหาญ

“... วัดแต่ข้างเสาเขื่อนชั้นนอกด้านข้าง **ทักษิณทิศ** ออกไปได้ ๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **ปารุสกวณฺโถยทาน** ที่ประพาสบรมสุขสำราญแห่งเทวบุตรแลเทวธิดา ... เทวบุตรทั้งหลาย แต่บรรดาที่เข้าไปในสวนอุทยานนั้น ย่อมมีจิตสุภาพแก้วกล้ากว่าปรกติ แต่ก่อนเมื่ออยู่นอกสวนหาแก้วกล้าไม่ ครั้นเข้าไปในภายในสวนสวรรค์ด้านข้างทิศทักษิณนั้นกาลใด **จิตก็ให้ยืมหาญคิดอ่านการณรงค์สงครามปรารถนาจะต่อยุทธ์** จะตีทัพจับอสูร จะพิฆาตฆ่าอสูรในกาลนั้น อาศัยเหตุที่สวนสวรรค์กระทำจิตแห่งเทพเจ้าให้ยืมหาญให้คิดอ่านการสงครามจะนี้ นามบัญญัติชื่อว่า **ปารุสกวณฺโถยทาน** จึงปรากฏมีเพราะเหตุอันนั้น...”^{๑๐}

ภายในสวนสวรรค์ปารุสกวณฺโถยทานนี้มีสระ **ปารุสโกโบกษรณี** มีความกว้าง ยาว ลึกเท่ากัน คือ ๑๐๐ โยชน์ มีดอกปทุมชาติแลอชฺฐบลชาตินานาชนิด ขอบชั้นเชิงบันได ก่อด้วย อิฐทอง อิฐแก้ว เหมือนอย่างสระโบกษรณีอื่น ๆ ในสระนั้นมีทิพยนาท คือ เรือเงิน เรือทอง และเรือแก้ว มีกุกฎาคารบุษบก ตกแต่งด้วยลวดลายวิจิตรที่ริมขอบสระ มีพันธุ์พฤกษาผลิดอกออกผลบานไสวหากเทพเทวาประสงค์ดอกหรือผล ก็จะไม่ลนถอยมาสู่เงื้อมพระหัตถ์ สำหรับฉากดังกล่าวมีคำบรรยายที่มีความสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมว่า

^{๑๐} วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ (ไตรภูมิโลกวิจิตรยกถา), หน้า ๙๔๓.

“... เรื่องนี้ เทพบุตร เทพธิดา มาประชุมกัน ชม **สวนปารุสกวัน... แลปารุสกโบกขรณี** ในสวนปารุสกวันนั้น มีต้นมะพร้าว แลต้นลิ้นจี่มากนัก แต่บันดาเทพบุตร ที่ได้ไปในสวนนี้ มี**ศรีกายแดงกว่าปรกติแต่ก่อน แล้วมีจิตรกล้ำอาหาร** คิดกระทำการณรงค์สงครามกับหมู่อสูร...”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม ภาพปารุสกโบกขรณี สระโบกขรณีเบื้องทิศใต้ของสุทนต์สนมมหานคร เป็นภาพที่ต่อเชื่อมกับแนวสวนจิตรลดาวัน มีการเขียนภาพสระด้วยการใช้ **หลักทัศนียวิทยา (perspective)** โดยเส้นมุมของขอบสระด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวเส้นที่ท่าองศาตั้งฉากกับมุมเดียวกันของพระอุโบสถ (ภาพที่ ๔)

บริเวณมุมขอบสระมีพลับพลาตรีมุขยกพื้นสูง ส่วนยอดทรงปราสาท มีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง เป็นที่ประทับสังสรรค์ของเหล่าเทพเทวา ถัดไปอีกฝั่งใกล้ขอบสระมีศาลาที่พัก ภายในศาลามีเหล่าเทพบุตร นั่งเอกเขนกสังสรรค์กำลังรำทำพิทยสุรา ที่เมามายฮึกเหิมจะมีสีกายแดงเข้มกว่าปรกติ จับคู่ประลองต่อยุทธณรงค์ด้วยพิทยอาวุธคือ พระขรรค์ เข้าต่อสู้อยู่ที่ด้านนอกศาลา (ภาพที่ ๖) เบื้องหลังศาลามีแนวสวนมะพร้าวและสวนลิ้นจี่กำลังผลิตดอกออกผล ไกลออกไปมองเห็นป้อมและกำแพงคูเมืองลักษณะเป็นป้อม ๔ เหลี่ยม คล้ายป้อมมหากาฬ ภายในสระปารุสกโบกขรณีมีทิพยนาวาลอยล้าอยู่ ท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ

๔. สระเอราวัณ : ผนังเบื้องหลังพระสยามนปฎิมา เขียนภาพสระบัวในกิ่งงาช้างเอราวัณ ช้างเอราวัณเป็นเทพพาหนะของสมเด็จพระอมรินทรราชา (พระอินทร์) โดยปรกติจะเป็นเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปในที่ใด ครั้นเมื่อทรงระลึก **เอราวัณเทพบุตร** ก็จะมาประดิษฐานอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์ แล้วนฤมิตกายเป็นช้าง มีขนาดลำตัวและความสูงเท่ากับ ๑๕๐ โยชน์ นฤมิตกระพองเคียวจำนวน ๓๓ เคียว ขนาด ๓๐๐ เส้น กระพองกลางมีขนาดใหญ่ที่สุดเป็นที่ประทับกว้าง ๓๐ โยชน์ มีนามปรากฏชื่อว่า **สุทนต์สนะ** เบื้องบนกระพองนี้ประดิษฐานมณฑปแก้วสูง ๑๒ โยชน์ ประดับด้วยธงทิวแก้ว ๗ ประการ มีกระพวงกระดิ่งและใบโพแก้วเรียงรายเป็นแถว เมื่อต้องลมก็จะเกิดเสียงประดุจทิพยสังคีตที่กลางมณฑปมีบัลลังก์แก้วมณีขนาดความสูง ๑ โยชน์ เป็นที่ประทับของพระอินทร์^{๑๑} บริเวณกึ่งกลางเหนือกรอบประตู ปรากฏคำบรรยายภาพจิตรกรรม ดังนี้

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๐-๙๙๑.

“... เรื่องนี้ เทพบุตร เทพธิดามาประชุมกัน ชมสรวบ ในงาช้างเอราวัณ
งาหนึ่งเป็นสรวบ ๗ สระ สระหนึ่งมีบัว ๗ กอ กอหนึ่งนั้นมี...”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม แสดงภาพกอบัวภายในโบกขรณีซึ่งอยู่ในกิ่งงาช้างเอราวัณ (ภาพที่ ๗) ที่เป็องบนของดอกปทุมชาติเขียนเป็นท้องฟ้าและมีหมู่เมฆลงสีพื้นน้ำเงินเข้ม (indigo) ในกลุ่มเมฆโลโทนวรรณะสี (value) จากสีเข้มต่อเนื่องลงมาเป็นบุษเมฆสีอ่อนจรดโบกขรณี โดยมีเหล่าเทพเทวาและนางฟ้าจับกลุ่มพ้อนรำเหาะลงมารื่นเริงยินดี เบื้องล่างที่เป็นโบกขรณีเขียนภาพดอกบัวขนาดใหญ่ ๗ ดอกเรียงไล่ระดับเป็นรูปปีกกาเป็นแนวลดหลั่นกัน ลักษณะดังกล่าว อาจเปรียบเทียบกับภารกิจต้องประกอบภาพเขาพระสุเมรุและเขาสัตบริภัณฑ์ที่เขียนบนผนังสกัดหลังพระพุทธปฏิมาประธานภายในพระอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ตามแบบจิตรกรรมไทยประเพณี ภายในกิลีบัวทั้ง ๗ มีนางฟ้าพ้อนรำด้วยท่วงทีงดงามตามแบบนาฏยลักษณ์ พื้นที่ถัดลงมาเขียนเป็นรูปดอกบัวและพันธุ์พืชน้ำลักษณะต่าง ๆ แบบเหมือนจริงตามธรรมชาติ เบื้องล่างเหนือกรอบประตู มีเหล่าเทพบุตรต่างชู้ชวนชมโบกขรณีในกิ่งงาช้างเอราวัณ ภาพจิตรกรรมดังกล่าวนับเป็นความงดงามทั้งด้านสุนทรียศาสตร์และความหมายทางประติมานวิทยา ตลอดจนเทคนิคเชิงช่างที่มีความโดดเด่นและสำคัญที่สุดภาพหนึ่ง

๕. มิสสกวันอุทยานและมิสสกโบกขรณี : ผนังด้านทิศเหนือห้องด้านในเขียนภาพมิสสกวันอุทยานและมิสสกโบกขรณีซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของสุทธานมมหานคร^{๑๒} ภายในมิสสกวันอุทยาน มีสระชื่อ **มิสสกโบกขรณี** เป็นที่ประพาสรื่นรมย์แก่เหล่าเทพเทวา สำหรับคำบรรยายภาพจิตรกรรม สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวิจิตรจินตนิพนธ์ ที่กล่าวมาในเบื้องต้นดังนี้

“... เทพบุตร เทพธิดา มาประชุมกันชมสวน...ในสระมิสสกโบกขรณี ในสระนั้นมี... บุศบกแลธงปักนำเรือท้าย... (เรือแล่นไปเอง) ตามจิตของเทพดาไม่ต้องพาย... ปลูกดอกบัว... เทพยดา...”

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม มิสสกวันอุทยานเป็นสวนสวรรค์อุทยานประจำทิศตะวันตกของ สุทธานมมหานคร เป็นสถานที่ที่มีความรื่นรมย์ กลางสวนมีพลับพลาที่ประทับของเหล่าเทพเทวา เจกเช่นอุทยานสวรรค์อื่น ๆ เขียนเป็นรูปพลับพลาตรีมุข

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕๘-๙๕๙.

หลังคาซ้อนลดชั้นลดหลั่นกันไป ส่วนยอดเป็นทรงมณฑปประดับด้วยซุ้มบันแถลง ถัดลงมาเบื้องล่างเป็นศาลาท่าน้ำ วางตัวต่อเชื่อมกับพลับพลา มีเทพบุตรนั่งเอกเขนกสนทนากับเทพบุตรอีกองค์หนึ่ง (ภาพที่ ๘) ถัดจากสวนมิสสกวันอุทยาน เป็นแนวกำแพงกั้นอาณาเขตอุทยานที่เชื่อมต่อกับนันทาโบกขรณีในฉากถัดไปเหนือขึ้นไปบนท้องนภาภาค มีเหล่าเทพเทวาเหาะทยานลอยมาเป็นหมู่คณะ ไกลออกไปเป็นแนวทิวเขาตั้งตระหง่านอยู่เบื้องหลังประกบกับราวป่า ลักษณะการเขียนไม้ยืนต้นในสวนสวรรค์ เขียนเป็นแนวตั้งสูงชันทอดตัวออกไปตามระยะใกล้-ไกล แบบเดียวกับที่ปรากฏในงานจิตรกรรมตะวันตก ที่กลางสวนสวรรค์ คือมิสสกโบกขรณี มีการเขียนภาพตามหลักทัศนียวิทยา (*perspective*) เปิดให้เห็นขอบสระทั้งสองด้าน ภายในสระมีทิพย์

นาวาลอยลำอยู่ด้วยตามจิตของเทพยดา ท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ อันประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ทั้งดอกบัว ใบบัว รากบัว และเหง้าบัวสลบส้างกับพันธุ์พืชน้ำ อาทิ กระเจ็บ สมดังที่พรรณนาไว้ในไตรภูมิโลกวินิจฉยถา

๖. นันทวันอุทยาน และนันทาโบกขรณี

ผนังด้านทิศเหนือห้องด้านนอกเขียนเรื่อง สวนนันทวันอุทยานและนันทาโบกขรณี เป็นที่ประโลมจิตใจของเหล่าเทพดาในการปลงสังขารธรรมภายในสวนสวรรค์ นันทวันอุทยาน มีสระโบกขรณีสระหนึ่งมีนามปรากฏว่า **นันทาโบกขรณี** มีขนาดความกว้าง ความยาว และความลึกเท่ากันคือ ๑๐๐ โยชน์ภายในสระประดับประดาด้วย บัญจพิภพปทุมชาติ ๕ สี คือ สีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีหงสบาท^{๑๓} บ้างตุม บ้างบาน ส่งกลิ่นล้าหอมหวาน ทั้งฝักอ่อน ผลแลรากเหง้าก็เป็นทิพย์อันโอชะแห่ง หม่อมมรเทพทั้งหลาย เป็นที่สำราญพระทัยในนันทาโบกขรณีเป็นนิจันรันดร ภาพจิตรกรรมนันทาสระโบกขรณี ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามแห่งนี้มีคำบรรยายภาพ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระอินทร์^{๑๔}

^{๑๓} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า **สีหงสบาท** มีสีแดงเข้มเท่าหงส์ คือ สีแดงปนเหลือง สีแดงเรื่อ หรือสีแดง ซึ่งตรงกับสีในภาษาอังกฤษว่า *crimson red*

สำหรับพจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม กล่าวว่า **สีหงสบาท** มีความสำคัญเนื่องจากเป็นสีหนึ่งใน ๖ ของ **ฉัพพรรณรังสี** คือ พระรัศมีที่เปล่งออกมาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย (๑) **นิล** สีเขียวเหมือนดอกอัญชัญ (๒) **โหด** สีขาวเหมือนแผ่นเงิน (๓) **โลหิต** สีแดงเหมือนตะวันอ่อน (๔) **ปิต** สีเหลืองเหมือนหาดาลทอง (๕) **มัญเชษฐ** สีหงสบาทเหมือนดอกหงอนไก่ และ (๖) **ประกัสสร** สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก

^{๑๔} ไตรภูมิโลกวินิจฉยถา, หน้า ๑๐๑๐, ๑๐๑๑.

“... เรื่องนี้เทพบุตรเทพธิดา... พระอินทร์บอกให้นาง (สุธรรมมา) นาง(สุ)นันทา และ นางสุจิตรา ไปดูนก... ก่อนเป็น มาฆมาณพ นางสุชาดานั้น ประกอบไปด้วยความเกียดคร้าน... ลงไว้ใน **นันทาโบกขรณี**....”

การดำเนินเรื่องจากคำบรรยายภาพที่กล่าวมา สืบอนุสนธ์จากการประกอบ กุศลกรรมร่วมกับมาฆมาณพ ซึ่งในชาติต่อมารภรรยาทั้ง ๓ คน คือนางสุธรรมมา สุนันทา และนางสุจิตรา ก็ได้ไปเกิดเป็นมเหสีของสมเด็จพระอมรินทราธิราช (พระอินทร์)บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บังเกิดเป็นทิพยสถานต่าง ๆ กล่าวคือ กุศลกรรมของนางสุนันทา ในการขุดสระโบกขรณีให้น้ำเป็นทาน ก็อำนวยผลให้เกิด **นันทาโบกขรณี** อันกว้างใหญ่ กุศลกรรมที่นางสุจิตรา กระทำสวนให้ดอกไม้และ ผลไม้เป็นทาน อำนวยให้บังเกิด **จิตรดาวนอุทยาน** ระดับบุญบารมี และในการสร้างช่อฟ้า เป็นทานในศาลาอันพระอินทร์สร้างเมื่อครั้งเป็นมาฆมาณพ ก็ให้บังเกิดโรงประชุมเทพยดาชื่อว่า **สุธรรมมา(สุธรรมเทวสภา)** อันเป็นกุศลกรรม ของนางสุธรรมมาในครั้งนั้น ทั้ง ๓ นางก็ได้ไปบังเกิดบนสวรรค์โดยพร้อมเพรียงกัน ยังชาติแต่นางสุชาดา ซึ่งพิเคราะห์ว่าบุญกุศลของมาฆมาณพ สามีนั้นจะมาบังเกิด แก่นางเช่นเดียวกัน นางจึงไม่ชวนชวายที่จะกระทำการกุศลใด ๆ สนใจแต่ในการประดับตกแต่งกายให้งดงาม ครั้นเมื่อสิ้นชีพลง นางจึงไปบังเกิดเป็นนางนกยาง อยู่ในชอกเขาแต่ผู้เดียว

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม นันทวันอุทยานเป็นอุทยานสวนสวรรค์ประจำทิศเหนือของสุทิสสนมมหานคร โดยเขียนต่อเชื่อมกับมิสสกวันอุทยานสวนสวรรค์ประจำทิศตะวันตก บนผนังร่วมกันด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ ภาพที่ปรากฏมีศาลาท่าน้ำ และศาลารายตั้งเรียงเป็นระยะ เป็นที่ประทับแลสังสรรค์ของเหล่าเทพบุตรเทพธิดา ริมสระนันทาโบกขรณี มีบันไดแก้ว บันไดทอง ทอดตัวลงสู่โบกขรณี ถัดออกไปที่ริมสวนสวรรค์ เขียนเป็นรูปลัทธิขงจื้อประดับผนัง มีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง ที่มุขกลางด้านหน้า เขียนภาพเกยเทียบพระราชยานแบบเดียวกับที่ปรากฏในพระบรมมหาราชวังและวัดสำคัญ ถัดออกมาเป็นภาพเหล่าเทพเทวาต่างจับกลุ่มสนทนาด้วยท่วงทีน่ารักนรมย์ ที่ขอบสระโบกขรณีใกล้กับเชิงบันไดทำน้ำ ตั้งเก้าอี้ที่ประทับของเทพบุตร แบบเดียวกับเก้าอี้ทรงยุโรปเชิงบันไดทางขึ้นพลับพลาตรีมุขตั้งประดับตกแต่งด้วยกระถางบัวลายครามแบบจีนปลุกบัวอุบลชาติผลิดอกงามไสว

ภาพที่เด่นชัดที่สุดคือบริเวณตอนกลาง เป็นภาพ **นางนภยาง** ยืนอยู่ใกล้กับขอบสระนั้นท่าโบกชรณีท่ามกลางเหล่าปทุมชาติที่ด้านบนขอบสระใกล้ทำน้ำมีนางสุทธรรมา นางสุจิตราและนางสุนันทา มเหสีทั้ง ๓ ของพระอินทร์ แต่งเครื่องแต่งกายแบบเทพธิดา เนื่องด้วยส่วยผลบุญกุศลเป็นมเหสีสมเด็จพระอมรินทรราชาเจ้าแห่งเวทดา ทั้ง ๓ นางต่างแสดงอาการกลัวเย้ยหยัน ดูถูกนางนภยางสุชาติที่ยืนด้วยอาการสงบนิ่ง (ภาพที่ ๙,๑๐) จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าภาพจิตรกรรมที่ปรากฏในฉากนี้ เป็นการแสดงความรื่นรมย์ของเหล่าเทพเทวาท่ามกลางนั้นท่าโบกชรณีและนั้นวันอุทยาน รวมทั้งแสดงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับประวัติของพระอินทร์ นับเป็นภาพจิตรกรรมที่มีความโดดเด่นสื่อความหมายชัดเจนและน่าสนใจมากที่สุดอีกภาพหนึ่งในพระอุโบสถ

ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามที่กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงสถาปนาพระอารามนาม **“ปทุมวนาราม”** ที่แม้กาลจะผ่านล่วงไปนานเพียงใด แต่ความงามตามและแนวพระปณิธานแห่งสัญลักษณ์ **“ปทุมวนา”** จะยังคงปรากฏทั่วทุกแห่งภายในวนารามแห่ง **“ปทุม”** นี้ ยังความเบิกบานแก่จิตตุดจ **สุทัสสนมทานคร** บนดาวดึงส์เทวพิภพ แก่มหาชนเหล่าพสกนิกรสืบไป

สำหรับภาพจิตรกรรมผนังที่อยู่ระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่องกิจสำคัญของพระสงฆ์และฆราวาส ดังที่ปรากฏใน **“วินัยมุข”** อันเป็นหลักในการประพฤติของสงฆ์และข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน เป็นการเขียนภาพอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ตามแนวความคิด **สังคมนิยม (realism)** อันเป็นอิทธิพลที่ได้รับจากตะวันตก แทนการเขียนภาพ **อุดมคตินิยม (idealistic)** ตามแบบแผนจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ที่มักเขียนภาพเล่าเรื่อง เหตุการณ์พุทธประวัติ หรือทศชาติชาดก โดยมีคำบรรยายประกอบที่ได้ภาพ ดังตัวอย่าง เช่น

“...ห้องนี้แสดงเรื่องอุโบสถกรรม...วันที่ ๑๔ ๑๕ ต้องทำอุโบสถ ในอวาคติ มีพระภิกษุอยู่ต้องขึ้นไปชุม(นม)... บุรพกรณกิจ นำฉันทปาริสุทธิของพ(ระสงฆ์)... ฤทำกิจอยู่ ไม่..แล้วสวดปาฏิโมกข์... แล้วทำคณะอุโบสถ... แล้วบอกปาฏิโมกข์... ถ้าภิกษุรูปเดียวทำบุรพ กรณกิจ แล้ว...”

สำหรับเนื้อหาที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมที่กล่าวมาเบื้องต้น มีความเกี่ยวข้องกับข้อความในหมวด **อุโบสถกถา** อันมีความอธิบายโดยละเอียดใน **บุพพสิกขาพรรณนา**^{๑๕} ความว่า

“... ในแรมเดือน ๑๑ ขึ้นเดือน ๑๒ เป็นเดือนหนึ่งนี้ พึงทำปวารณา อหนึ่งวัน อุโบสถว่าโดยบุคคลผู้ทำมีอีก ๓ คือ **สังฆอุโบสถ คณะอุโบสถ บุคคลละอุโบสถ** ภิคุชตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป พึงทำ สังฆอุโบสถ สวดปาติโมกข์ ภิคุช ๒-๓ องค์ พึงทำคณะอุโบสถ บอกรปาริสุทธิ ภิคุชองค์เดียว พึงทำ บุคคลละอุโบสถ”

และในหมวดที่เกี่ยวกับจีวร มีกล่าวพรรณนาโดยละเอียด ความว่า

“... จักพรรณนาใน **นิสสัคคิยสิกขาบท**^{๑๖} มี ๓๐ สิกขาบท ประดับด้วยวรรค ๓ วรรค ๆ ที่ต้นชื่อ จีวรวรรค มีสิกขาบท ๑๐ สิกขาบท ที่ต้น ชื่อ **ปฐมกฐิน** ความว่า จีวรภิคุชทำสำเร็จแล้ว กฐินเดาะแล้ว คือว่า อาณิสงส์กฐินทั้ง ๔ ร้างบแล้ว ด้วยปสิโพช ๒ ขาดแล้ว ให้ภิคุชพึงเก็บอดีตเรกจีวร คือ ผ้าที่ยังไม่ได้วิกัปอธิษฐานไว้เพียง ๑๐ วัน เป็นอย่างยิ่ง เมื่อภิคุชไว้อดีตเรกจีวรนั้นให้เกิน ๑๐ วันไป จนถึงอรุณที่ ๑๑ ขึ้นมา ผ่านนั้นเป็นนิสสัคคิย เป็นอาบัติปาจิตตีย์ด้วย **โขม** ผ้าทอด้วยด้ายเปลือกไม้ **กปุปาสิก** ผ้าทอด้วยด้ายฝ้าย **โกเสยุย** ผ้าทอด้วยไหม **กมุพล** ผ้าทอด้วยขนสัตว์อันเศษ ยกแต่ขนมนุษย์ ขนหางสัตว์เสีย **สาณ** ผ้าทอด้วยเปลือกสาณะ ซึ่งแปลกันว่า ป่าน **ภงค์** ผ้าที่เจือ มีด้ายเปลือกไม้เป็นต้น

... ผ้ามีกำเนิด ๖ นี้ มีประมาณตั้งแต่ยาว ๘ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้วขึ้นไป เข้าองค์กำหนดแห่งผ้า ต้องวิกัป เป็นอย่างต่ำ ชื่อว่า จีวร. จีวรนี้มี พระพุทธานุญาต ให้ภิคุชมิได้เป็นอย่าง ๆ บางอย่างมีจำกัดจำนวน เช่น ไตรจีวร จีวรอย่างนี้เรียกว่า จีวรอธิษฐาน. จีวรอันไม่ใช่ของอธิษฐานเช่นนี้ และไม่ใช่ของวิกัป คือเป็นกลางในระหว่าง ๒ เจ้าของ เรียกอดีตเรกจีวร...^{๑๗}

^{๑๕} **บุพพสิกขาพรรณนา** เป็น คัมภีร์ที่กุลบุตรพึงจะศึกษาแต่แรก ก่อนที่จะได้ทำการอุปสมบท รายละเอียดดูที่ พระอมรารักรกิตติ (รจนา) และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงชำระ), **บุพพสิกขาพรรณนา**, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพิมพ์พระราชทานในงานพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) พุทธศักราช ๒๕๐๘, หน้า ๑๑๘.

^{๑๖} **นิสสัคคิยสิกขาบท** หมายถึง การทำให้สละสิ่งของ

^{๑๗} **บุพพสิกขาพรรณนา**, หน้า ๑๕๔-๑๕๕. และ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา, **วินัยมุข เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓ กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๙๕, หน้า ๘๕.

นอกจากนี้ ยังปรากฏภาพที่แสดงถึงการทำบุญถวายผ้าไตรและเครื่องไทยทาน รวมทั้งภาพประเพณีและกิจพิธีของเหล่าพุทธศาสนิกชนในวาระต่าง ๆ นับเป็นภาพเหตุการณ์และข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ตลอดจนฆราวาส ได้พิจารณาและปฏิบัติ ซึ่งแตกต่างจากการเขียนภาพพุทธประวัติและทศชาติชาดกในงานจิตรกรรมไทย ประเพณีตามแบบแผนเดิม

พระสถูป

สร้างถัดจากพระอุโบสถตามแนวแกนทิศตะวันออก เป็นพระสถูปทรงระฆัง ตั้งบนฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมซ้อนกัน ๒ ชั้น ชั้นล่าง ก่อกำแพงล้อมรอบมีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ ประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรม ปูนปั้นรูปพญานาค มีทางเข้าภายในพระสถูปที่ด้านทิศตะวันออก บริเวณมุมทั้ง ๔ ของฐานบัวทั้ง ๒ ชั้น ตั้งประดับบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน ๔ ชั้น ที่หลังซุ้มด้านทิศเหนือและทิศใต้ มีเป็นบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณชั้นบน ซึ่งก่อกำแพงเตี้ย ๆ ล้อมรอบ ประดับกระเบื้องปรูตินเผาเคลือบสีเขียว

พระสถูปชั้นบนมีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ เช่นเดียวกับชั้นล่าง มีทางเข้าที่ด้านทิศเหนือ ด้านอื่นก่อเป็นซุ้มตัน ปัจจุบันประดิษฐานรูปหล่ออดีตเจ้าอาวาสวัดพุทธวนาราม บนผนังประดับลายเฟืองอุระรูปดอกบัวและพวงมาลัย ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวในผังกลมและซุ้ดมาลัยเถา ๓ ชั้นรองรับฐานบัวในผังกลมที่เจาะช่องระบายน้ำตกแต่งรูปหัวสิงห์ ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง มีปลั๊กลังกรูปสี่เหลี่ยมตั้งเหนือองค์ระฆัง รองรับส่วนยอด คือ เสาหอน ปล้องโหนด ปลียอดและเม็ดน้ำค้างที่ด้านบนสุด (ภาพที่ ๑๑)

พระวิหาร

ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถมีฐานไพทีขนาดใหญ่รองรับ โดยก่อกำแพงเตี้ย ๆ ล้อมรอบเป็นทางเดินเวียนประทักษิณประดับกระเบื้องปรูตินเผาเคลือบสีเขียว ถัดขึ้นไปเป็นฐานพระวิหารก่อเป็นฐานบัว มีบันไดทางขึ้นลงด้านหน้าและด้านหลัง ผังทิศเหนือและทิศใต้ โดยมีประตูทางเข้าด้านหน้า ๓ บาน ด้านหลัง ๒ บาน ฐานพระวิหารชั้นบน มีการก่อพระระเบียงล้อมรอบล่าง

โดยกันแนวขอบพระระเบียงด้วยลูกกรงตั้งและเสापาโลรูปสี่เหลี่ยมเป็นระยะ (ภาพที่ ๑๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นธรรมสวนะสถานสำหรับพระมหาโพธิ์ สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหาร โปรดฯให้เขียนภาพในส่วนต่าง ๆ ดังปรากฏในพระราชกระแสรับสั่ง^{๑๘} ความว่า

“... ฝาผนังหว่างหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่อง **ศรีธนัญชัย** บนหลังหน้าต่างขึ้นไป แสดงเรื่อง **กระบวนเสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารค พระราชทานพระกุสิน** และมีบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร...”

ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา พระเสริม(พระเสิม) และพระแสน เมืองมหาชัย อัญเชิญมาจากดินแดนล้านช้าง มีพุทธลักษณะที่งดงามยิ่งสำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหาร ผนังตอนกลางเบื้องหลังพระเสริมพุทธรูปปฏิมาประธาน เขียนเป็นสัญลักษณ์รูป **พระอุณาโลม** สีขาวภายในมีอักษรขอม **อ อุม** หมายถึง **โอม** ได้พระอุณาโลมเป็นอักษรขอมเขียนคำว่า **ชยานิพุทธ** ซึ่งหมายถึงพระชยานิพุทธตามคติพุทธศาสนาหายาน ลำดับถัดมาเบื้องล่างเป็นภาพ **พระพุทธเจ้าในภัทรกัป**^{๑๙} ในฝ่ายเถรวาทคือ กัปปัจจุบันที่จะมีพระพุทธเจ้าอุบัติติดต่อกัน ๕ พระองค์ โดยเขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายใต้ไม้พระมหาโพธิ์ อันหมายถึง ต้นไม้ตรัสรู้ ที่เขียนเป็นทรงพุ่มไม้ใหญ่และพระรัศมี โดยมีรายละเอียดของใบไม้ที่ต่างชนิดกัน ประกอบด้วย

- **พระพุทธกกุสันธะ** ตรัสรู้ใต้ต้นมหาสิริสะ(ไม้ชีกใหญ่)
- **พระพุทธโกนาคมนะ** ตรัสรู้ใต้ต้นอุทุมพร(ไม้มะเดื่อ)
- **พระพุทธกัสสปะ** ตรัสรู้ใต้ต้นนิโครธ(ไม้ไทร)
- **พระพุทธโคตมะ** (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิสัตตฤกษ์
- **พระพุทธเมตไตรยะ** (พระอนาคตพุทธเจ้า) ตรัสรู้ใต้ต้นกาเกะทิง

^{๑๘} จดหมายเหตุไม่ปรากฏ จ.ศ., **พระราชกระแส** หมายเลขที่ ๑๓๖๕/๖.

^{๑๙} **ภัทรกัป หรือภัทกัป** แปลว่า กัป ที่เจริญ เป็นกัปที่มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้อุบัติเรียงลำดับติดต่อกัน ๕ พระองค์ และเป็นกัป ในวาระปัจจุบัน

ถัดลงมาเบื้องล่างเขียนตัวอักษรขอมเป็นชุดพระชยามิพุทธประจำทิศ ๕ พระองค์ คือ ไวโรจนะ (ทิศเบื้องบน) อักโขภยะ (ทิศตะวันออก) รัตนสัมภวะ (ทิศใต้) อมิตาภะ (ทิศตะวันตก) และอโหมสลหิทธิ (ทิศเหนือ) เบื้องล่างเขียนเป็นรูปเทวดาและอักษรขอมกำกับชุดพระชยามิโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน ที่จะประจำชุดพระชยามิพุทธ ๕ พระองค์ ประกอบด้วย สมันตภัทร (ทิศเบื้องบน) วัชรปาณี (ทิศตะวันออก) รัตนปาณี (ทิศใต้) ปัทมปาณี (ทิศตะวันตก) และวิศวาณี (ทิศเหนือ) ถัดลงมาเบื้องล่างคือ รูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระพุทธเจ้าในภัทรกัปตามคติพุทธศาสนาเถรวาท คือ รูปไก่ รูปนาค รูปเต่า รูปโค และรูปสิงห์^{๒๐} (ภาพที่ ๑๓)

ภาพจิตรกรรมที่เบื้องหลังพระพุทธปฏิมาพระเสริม แสดงถึงการผสมผสานคติพุทธปรัชญาเถรวาทและพุทธศาสนามหายานอย่างแนบคายและลึกซึ้ง โดยมีลำดับต่อเนื่องและการกำหนดทิศที่เรียงจากเบื้องบน ไปยังทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตกและทิศเหนือ เขียนตามทักษิณาวัตรอย่างบริบูรณ์ อันอาจเปรียบเทียบได้กับการลำดับภาพจิตรกรรมสระและสวนประจำทิศบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายในพระอุโบสถ สะท้อนให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพ พระราชปรีชาญาณและความเข้าพระทัยในหลักพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความสมบูรณ์แบบซึ่งพบได้เพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่วัดปฐมวรากรม

พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพจิตรกรรมที่นับเป็นภาพที่โดดเด่นที่สุดภายในพระวิหาร คือ ภาพจิตรกรรมที่เขียนบนผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างและประตู เรียงลำดับจากผนังด้านสกัดฝั่งตรงข้ามของพระพุทธปฏิมาประธาน ต่อเนื่องมายังผนังด้านทิศใต้ แล้ววนมาบรรจบกับภาพพระพุทธเจ้าในภัทรกัปของผนังด้านทิศตะวันตกและด้านทิศเหนือ ภาพจิตรกรรมดังกล่าวเป็นภาพบันทึกเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินโดยกระบวน

^{๒๐} ตัวอักษรขอมและความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามหายาน รายละเอียดดูที่ พัลลีลิริ เปรมกุลนันท์, “ภาพพระพุทธเจ้ามหายานในวัดธรรมยุต ที่วัดปฐมวรากรม”, *วารสารศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๔ มีนาคม ๒๕๕๘, หน้า ๒๔-๓๑.

พยุหยาตราชลมารค ณ วัดปทุมวนารามภายหลังการฉลองพระอารามเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๑๐^{๒๑} สำหรับเส้นทางเสด็จพระราชดำเนิน^{๒๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯลงจากพลับพลาฉนวนท่าน้ำ **พระที่นั่งขลุ่ยพิฆาน** พระตำหนักริมแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณท่าราชวรดิษฐ์ประทับเรือพระที่นั่งเสด็จฯทางชลมารคแล่นเข้าคลองป้อมเพชร ตรงมาเลียวที่คลองมหานาคตรงไปยังวัดปทุมวนาราม (ภาพที่ ๑๖-๑๗)

ภาพจิตรกรรมด้านสกัดตรงข้ามพระเสริม นับเป็นจุดเริ่มแรกของการจัดกระบวนเรือพยุหยาตราชลมารค เบื้องหลังคือภาพพระที่นั่งพระตำหนักริมน้ำและสถานที่สำคัญ สอดคล้องกับหลักฐานภาพถ่ายโบราณและงานสถาปัตยกรรมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯให้บูรณะ

“... พระตำหนักน้ำเดิม ทำเป็นพระตำหนักปักเสาลงในน้ำ ทอดคานทำเหมือนพระตำหนักเดิม แต่มุงกระเบื้อง จึงโปรดให้รื้อทำเสียใหม่ให้ก่ออิฐถมที่ขึ้นเสมอพื้นดิน ปลูกเป็นพระที่นั่งฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลองค์กลางที่ประทับหลังหนึ่ง มีพลับพลาข้างหน้าชื่อ **ขลุ่ยพิฆาน** องค์กลางชื่อ **ทิพยสถานเทพยสถิตย์** องค์เหนือชื่อ **ราชกิจวิจิตร** องค์ใต้ชื่อ **อนงค์ไวยสราญรมย์** ทำป้อมขึ้น ๒ ป้อม เหนือน้ำชื่อ **ป้อมพรมอำนวยลิลปี** ใต้น้ำชื่อ **อินทรอำนวยศร** ที่หน้าพระตำหนักน้ำนั้นก่อเป็นกำแพงล้อมรอบสำหรับเป็นที่สง พระเจ้าลูกเธอหัดว่ายน้ำในที่นี้ที่หน้าพระตำหนักให้ชื่อว่า **ท่านิเวศวรดิฐ** ทำขุนนางขึ้นให้เรียกว่า **ท่าราชวรดิฐ** แล้วโปรดให้ทำเพิงที่ริมฉนวนอีกหลังหนึ่ง

^{๒๑} หมายรับสั่งเลขที่ ๗ จ.ศ. ๑๒๒๙ (พ.ศ. ๒๔๑๐) เรื่อง เสด็จพระราชทานพระกระฐิน ณ พระอารามหลวงทุกพระอาราม วัดปทุมวนารามที่ ๑ เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรพบบัญชีหมายรับสั่งเรื่องดังกล่าว แต่ไม่พบรายละเอียดเหตุการณ์ครั้งนั้น

^{๒๒} เส้นทางเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปยังวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร มีบันทึกในหมายรับสั่งหลายฉบับ ตัวอย่างเช่น หมายรับสั่งเลขที่ ๑๗ จ.ศ. ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐), หมายรับสั่งเลขที่ ๒๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓), หมายรับสั่งเลขที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕)

สำหรับให้ขุนนางเฝ้าเมื่อเวลาเสด็จกลับจากลอบพระประทีป....”^{๒๓}

ถัดขึ้นไปที่เบื้องหลังมุมด้านทิศใต้ เขียนเป็นภาพ “**โรงนาฬิกา**”^{๒๔} ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น โรงนาฬิกามีขนาดความสูง ๑๐ วา ติดตั้งนาฬิกาเรือนใหญ่สำหรับบอกเวลา ถัดมาคือส่วนยอดพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแนวกำแพงฝั่งตะวันตกและประตูพระบรมมหาราชวังซึ่งได้เขียนไว้อย่างครบถ้วน บริเวณตอนบนด้านทิศเหนือและทิศใต้คือทิวทัศน์บ้านเรือน ลำคลอง และแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งจะมีประชาชนมารอเฝ้าชมพระบารมีอยู่ตามเคหสถานทั้ง ๒ ฝั่งลำน้ำ ผนังพระวิหารเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธานที่แนวภาพเบื้องบนของภาพพระอดีตพระพุทธรูปเจ้า เขียนเป็นภาพพระอารามวัดปทุมวนาราม ประกอบด้วยศาลาท่าน้ำ พระอุโบสถ พระวิหาร หอระฆัง เสนาสนะและหมู่กุฏิสงฆ์ต่าง ๆ

กระบวนเรือพยุหยาตราขลมารคพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดกระบวนเรือพยุหยาตรา สันนิษฐานว่าเป็นการจัดแบบ **กระบวนราบใหญ่** ซึ่งเป็นการจัดกระบวนเรือแบบจำลองในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินหรือโปรดฯ ให้เจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์อัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอด ณ พระอารามที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ สำหรับเรือที่ใช้ประกอบในกระบวนราบใหญ่นั้น มีลักษณะเด่นที่สังเกตเห็นได้ คือ จะไม่ปรากฏโขนเรือรูปสัตว์ประดับ เนื่องจากเรือที่มีโขนเรือรูปสัตว์ จะใช้เฉพาะกระบวนเรือพระราชพิธีหรือการเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการ

^{๒๓} ทิวภาพรวมมหาโกษาภิรมย์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘, หน้า ๒๕๖.

^{๒๔} **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๕๓.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้กรมขุนราชสีหวิกรมทรงคิดแบบสร้างหอนาฬิกาขึ้น หอนาฬิกาตั้งอยู่ระหว่างทิมดาบตำรวจกับโรงทอง สูง ๑๐ วา มีนาฬิกาทั้ง ๔ ด้าน ตัวเรือนนาฬิกา มีชานมีลูกกรงไม้ทาสีดำ พื้นชานและหลังคาปูด้วยแผ่นตะกั่ว มีบันไดทางขึ้นเมื่อเกิดเพลิงไหม้ ตำรวจจะขึ้นไปดูเพลิงบนนั้น

รายละเอียดดูที่ **ประมวลสมุดภาพประวัติศาสตร์รัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๔๗.

ภาพกระบวนเรือลำดับแรกเริ่มจาก ชุดเรือตำรวจบนผนังด้านสกัดฝั่งทิศตะวันออกใต้ภาพพระบรมมหาราชวัง ประกอบด้วยเรือแซงในสายกลางขนาดข้างเรือตั้ง^{๒๕} ๒ ชุดรวม ๓ สาย เรือตำรวจในกระบวนเรือชุดที่ ๒ คือเรือตั้งอัญเชิญ **“ธงจอมเกล้า”** ซึ่งเป็นธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์อันเป็นธงประจำพระองค์สำหรับพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริและริเริ่มใช้ขึ้นเป็นครั้งแรก สำหรับการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค **“ธงจอมเกล้า”** มีลักษณะสำคัญคือพื้นนอกสีแดงพื้นด้านในสีขาวกลางธงเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าขนาดข้างด้วยฉัตร ๗ ชั้น ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาเรือพระที่นั่ง เป็นเครื่องหมายว่าเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือลำนั้น^{๒๖} สำหรับภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรมเขียนเป็นเรือตำรวจ อัญเชิญธงจอมเกล้าบนพื้นสีขาวที่ปักประดับเหนือเสากลางลำเรือ แล่นอยู่ที่หน้าเรืออัญเชิญพระมหากษัตริย์ (ภาพที่ ๑๘-๑๙)

ลำดับถัดมาบนผนังพระวิหารด้านทิศใต้ เขียนเป็นเรือริ้ว ๓ สาย ประกอบด้วย **เรือพระที่นั่งศรีสุนทรไช**^{๒๗} ในริ้วสายกลางโขนเรือเป็นไม้ตั้งเข็ดสูงเขียนประดับด้วยลายลงรักปิดทองรูปเหราตลอดลำตัวและส่วนหางส่วนกลางเป็นบุษบกยอดทรงมณฑปตั้งพานแว่นฟ้าอัญเชิญพระมหากษัตริย์ผู้ที่อัญเชิญแต่งกายสวมเสื้อครุยและสวมลอมพอก จำนวน ๓ นาย ที่เบื้องหน้าและตอนท้ายเรือมี **นักสราข**^{๒๘} นุ่งโจงกระเบนสวมลอมพอกถือธงสามชาย ส่วนฝีพายเรือการสวมเสื้อ

^{๒๕} ลักษณะเด่นของ **เรือตั้ง** โขนเรือและท้ายเรือ ปาดเป็นมุมแหลมคล้ายรูปปีกกา ส่วน **เรือแซง** โขนเรือและท้ายเรือจะปาดเป็นมุมป้าน

^{๒๖} ฉวีงาม มาเจริญ, **ธงไทย**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๐, หน้า ๒๐.

^{๒๗} **เรือพระที่นั่งศรีสุนทรไช(ศรีสุนทรไชย)** เป็นเรือไชยลายสลัก สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พื้นสีแดง ขนาดความยาว ๑๓ วา ๒ ศอก กว้าง ๑ วา ๑ คืบ ๘ นิ้ว ท้องลึก ๑ ศอก ๗ นิ้ว ก้ำลัง ๑ วา ๒ ศอก ๓ นิ้ว รายละเอียดดูที่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **เรือพระราชพิธี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: บริษัททุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๘, หน้า ๕๖.

^{๒๘} **นักสราข** หมายถึง ตำแหน่งผู้ที่ถือท้ายเรือพระที่นั่ง

แขนยาวนุ่งโจงกระเบน บนลำเรือตั้งฉัตร ๗ ชั้นสีแดงประดับเป็นระยะ เรือที่ขนานข้างเรืออัญเชิญพระมหากษัตริ์ คือ **เรือกลองใน** และ **เรือกลองนอก** เป็นเรือบรรเลงดุริยดนตรี ลักษณะเป็น **เรือตั้ง** กลางลำเรือมีแก่งักัญญาหลังคาตาดผ้าสีแดงเขียนลายทอง ภายในมีนักดนตรีนั่งประจำ ๓ นาย เครื่องดนตรีประกอบด้วยปี่ชวา และกลองมะโหรีทีก บรรเลงเพลงไปตามลำน้ำ ฝีพายเรือทั้ง ๒ ลำ นุ่งผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อแขนยาว มีไม้ยาวผูกผ้าแดงเป็นพู่ ๓ ชั้น สำหรับกระทุ้งบอกจังหวะการพายเรือ (ภาพที่ ๑๙)

ลำดับถัดมาคือภาพที่สำคัญที่สุด บริเวณกลางผนังด้านทิศใต้เขียนภาพเรือสายเอก พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประทับ **เรือพระที่นั่งรัตนดิกล**^{๒๙} เป็นเรือพระที่นั่งทรงกลางลำเรือทอดบัลลังก์ักัญญาเขียนลายทองประดับม่านทอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับบนพระราชอาสน์ภายในบัลลังก์ักัญญาทรงฉลองพระองค์แขนยาวสีขาบ สวมพระมาลาประดับยี่ก่าขนนกการะเวก ทอดพระเนตรทัศนียภาพผ่านกล้องโทรทรรศน์^{๓๐} ในพระหัตถ์เบื้องขวา มีมหาดเล็กอยู่งานเฝ้า ๒ นาย ที่ข้างพระราชอาสน์ตั้งพานพระศรีทองคำ เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศและเครื่องราชูปโภค (ภาพที่ ๒๑,๒๒)

^{๒๙} **เรือพระที่นั่งรัตนดิกล (เรือพระที่นั่งศรีรัตนดิกล)** เป็นเรือศรีลายสลัก สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พื้นสีแดง ขนาดยาว ๑๙ วา ๒ ศอก ๗ นิ้ว กว้าง ๑ วา ๑ ศอก ๔ นิ้ว ท้องลึก ๑ ศอก ๓ นิ้ว ก้ำดัง ๑ วา ๒ ศอก ๖ นิ้ว รายละเอียดดูที่ เรือพระราชพิธี, หน้า ๔๖. การตกแต่งเรือพระที่นั่ง จำหลักลายพันธุ์พฤกษา และดอกพุดตาน ลงรักปิดทองประดับกระจกลายยา ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์ทหารเรือจังหวัดสมุทรปราการ

การลงรักปิดทองประดับกระจกลายยา คือ การชุดพื้นไม้ลงไปตามลวดลายที่กำหนด จากนั้นจึงตัดกระจกสีต่าง ๆ บรรจุลงในพื้นช่องว่างแล้วลงรักปิดทองที่บริเวณขอบด้านนอกระหว่างลาย (ช่องไฟ)

^{๓๐} ภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล้องโทรทรรศน์หรือกล้องส่องทางไกล มีปรากฏในภาพจิตรกรรมที่เขียนถึงเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ณ พระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร และพระอุโบสถวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สำหรับข้าราชการที่มีตำแหน่งในเรือพระที่นั่ง มีความสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ปรากฏในตำนานเสด็จประพาสและตำรากระบวนพยุหยาตราทางบกและทางน้ำ^{๓๑} ซึ่งใช้เป็นแบบแผนต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยเปรียบเทียบกับครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“...เมื่อฉันเป็นราชองครักษ์ในรัชกาลที่ ๕ เคยลงเรือพระที่นั่งตามเสด็จไปภูหินหลายปี ราชองครักษ์กับจางวางหัวหมื่นมหาดเล็ก ๔ คน ลงเรือพระที่นั่งเผื่ออยู่ในกันยา **กำนันพระแสงปืนต้น** อยู่นอกมานข้างหน้ากันยา....”^{๓๒}

จากพระวินิจฉัยดังกล่าวมาสามารถเปรียบเทียบได้กับภาพจิตรกรรมกระบวนเสด็จพยุหยาตราชลมารคที่เขียนขึ้นในพระวิหารวัดปทุมวนารามได้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะตำแหน่งกำนันพระแสงปืนต้น ถือพระแสงปืนประจำอยู่หน้าบัลลังก์ญญา ด้านกราบขวาเรือพระที่นั่ง ลำดับถัดมาจัดกระบวนเรือเป็น ๓ สาย ประกอบด้วย **เรือพระที่นั่งบุศบกพิสาร** ซึ่งเป็นเรือพระที่นั่งรอง^{๓๓} ขนาดข้างด้วยเรือแซง ๒ ลำ เป็นเรือตำรวจ ถัดไปเป็นกระบวนหมู่เรือกันยา จัดกระบวนเป็น ๓ สาย ๕ สาย และ ๖ สาย เรียงลำดับจากส่วนกลางผนังพระวิหารด้านทิศใต้ไปยังผนังด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือ ลักษณะเป็นเรือแซงผูกผ้าและผูกดาวหน้าโขนเรือ เป็นเรือทรงสำหรับพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอ

^{๓๑} รายละเอียดการจัดกระบวนเรือ ในตำนานเสด็จประพาสและตำรากระบวนพยุหยาตราทางบกและทางน้ำ ในหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๙ ว่าด้วยกระบวนเสด็จประพาสซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวินิจฉัยปรากฏในหนังสือชุด **สาส์นสมเด็จพระ** รายละเอียดดูที่ **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๒**, กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๔, หน้า ๖๑-๖๔.

^{๓๒} **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๒**, หน้า ๖๕.

^{๓๓} **เรือพระที่นั่งรอง** หมายถึง เรือพระที่นั่งสำรอง **เรือพระที่นั่งบุศบกพิสาร (เรือพระที่นั่งศรีบุษบกพิศาล)** พื้นสีน้ำเงิน ขนาดยาว ๑๕ วา กว้าง ๑ วา ๑ คืบ ๒ นิ้ว ท้องลึก ๑ ศอก ๒ นิ้ว ก้ำลัง ๑ วา ๑ ศอก ๑ คืบ ๒ นิ้ว เป็นเรือศรีลายสลัก สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเจ้าราชวงศ์เธอที่ตามเสด็จ^{๓๔} รวมทั้งหมู่เรือมุขมาตยาผู้ใหญ่ เป็นเรือกาบมี
 กัญญาสำหรับขุนนางผู้ใหญ่ที่รับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาทปิดท้ายกระบวนเรือ
 คือ เรือเก่งพัง สำหรับขุนนางจีนเจ้าภาษีแต่งตัวอย่างขุนนางเมืองจีนตามเสด็จไป
 เบื้องหลัง ฝีพายสวมกางเกง เลื่อยกัก หมวกจีโบโดยใช้วิธีการยื่นพายเรือ

การจัดรูปกระบวนเรือ ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร
 สะท้อนให้เห็นถึงเหตุการณ์วาระสำคัญของการเฉลิมฉลองพระอารามและการเสด็จ
 พระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โดยกระบวนพยุหยาตราชลมารค ที่จัดขึ้นอย่างสมพระเกียรติตามเส้นทาง
 ๒ ฝั่งลำน้ำจากพระบรมมหาราชวังถึงท่าน้ำวัดปทุมวนารามเสมือนภาพบันทึกเหตุการณ์
 สำคัญในประวัติศาสตร์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ที่เกิดขึ้นจริงวาระนั้นได้อย่างสมบูรณ์

ศรีธนญชัย

ภาพจิตรกรรมบนพื้นที่ระหว่างช่องหน้าต่างภายในพระวิหารเขียนเรื่อง
 ศรีธนญชัย ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านที่มีชื่อเสียง มีหลายรูปแบบคำประพันธ์ และสำนวน
 กระจายไปตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย รวมทั้งในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
 การดำเนินเรื่องแสดงชีวิตของ **ศรีธนญชัย** ซึ่งสำนวนพื้นบ้านอีสานเรียกว่า
เซียงเมียง เป็นตัวละครเอก มีการใช้ปฏิภาณและไหวพริบในการดำเนินชีวิต
 ผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ^{๓๕} ตั้งแต่วัยเด็กจนได้เข้ารับราชการในราชสำนักใกล้ขีด

^{๓๔} เปรียบเทียบการจัดรูปกระบวนเรือ กับวาระการเสด็จเสียบพระนครทางชลมารค ภายหลัง
 พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๔ รายละเอียดดูที่ **พระราชพงศาวดาร
 กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๓๕} เนื้อหาภาพศรีธนญชัย ได้มีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดมาแล้ว ดังนั้น ในการศึกษา
 ครั้งนี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดการดำเนินเรื่อง ผู้สนใจสามารถศึกษาได้จากผลงานของ

- น. ณ ปากน้ำ, **วัดปทุมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.
 และแสงอรุณ กนกพงศ์ชัย “จิตรกรรมเรื่องศรีธนญชัยหรือเซียงเมียง ที่วัดปทุมวนาราม”
วัดปทุมวนาราม, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙, หน้า ๙๐-๙๗.

- โอบนมา พูลทองดีวัฒนา, **การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ศรีธนญชัย ภายใน
 พระวิหารวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร**, รายงานรายวิชาการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตร
 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต(โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

สำหรับการศึกษาเปรียบเทียบศรีธนญชัยสำนวนต่าง ๆ ดูที่ **กัญญารัตน์ เวชศาสตร์,
 ศรีธนญชัยในอุษาคเนย์**, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑.

พระมหากษัตริย์ และในบางครั้งก็ช่วยแก้วิกฤตของบ้านเมืองด้วยการใช้ลีลาโวหารทางภาษา สามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ทั้งนี้ในบางตอนยังเพิ่มความบันเทิง ทำให้เรื่องราวมีสีสันชวนติดตามมากยิ่งขึ้นซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปรากฏเสภาเรื่อง **ศรีธนญไชยเชียงใหม่** ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า

“... เห็นจะเป็นหนังสือแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ ด้วยเป็นสำนวนใหม่ ฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดเป็นฉบับหลวงฝีมืออักษณครั่งรัชกาลที่ ๔ เขียนพิเคราะห์กับเหตุอีกอย่าง ๑ ด้วยปรากฏว่า โปรดให้เขียนเรื่อง **ศรีธนญไชยที่ในพระวิหารวัดปทุมวัน** เมื่อในรัชกาลที่ ๔ จึงสันนิษฐานต่อไปว่า เสภานี้เห็นจะเป็นหนังสือแต่งสำหรับขับถวาย เวลาทรงเครื่องใหญ่ ทำนองที่แต่งเสภาเรื่องพงศาวดารในรัชกาลเดียวกัน...”^{๓๖}

จากพระวินิจฉัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความนิยมของเรื่อง ศรีธนญชัย ได้อย่างชัดเจน มีปรากฏหลักฐาน ทั้งในงานวรรณกรรมและภาพจิตรกรรมฝาผนังสำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารเรื่อง ศรีธนญชัย เขียนบนผนังที่ผนังระหว่างช่องหน้าต่างและประตู แบ่งออกได้ ๑๕ ตอน เริ่มจากผนังด้านทิศใต้ห้องในสุดเป็นตอนกำเนิดศรีธนญชัย เวียนต่อไปยังผนังหลังพระเสริมพระพุทธรูปมาประธานเป็นตอนที่ ๒ ต่อเนื่องไปยังผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศเหนือจำนวน ๖ ตอน ถัดไปยังผนังระหว่างช่องประตู ๒ ตอน ผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ๕ ตอน ซึ่งดำเนินเรื่องช่วงวัยหนุ่ม และการเข้ารับราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ดังจะยกตัวอย่างตอนสำคัญมากกล่าวถึงดังนี้

ตอนที่ ๑๒ แข่งขันเขียนรูปและช่างเผือกงาดำ : เขียนบนผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ห้องที่ ๕ จากด้านในสุด กล่าวถึง ตอนที่ศรีธนญชัยรับคำทำทนายจากช่างเขียนต่างชาติ เอนิ้วมือจุ่มสี แล้วกระโดดขึ้นไปเขียนบนผนังในคราวเดียวเป็นรูปงู ๕ ตัว ต่อหน้าพระพักตร์กษัตริย์ ถัดลงมาที่กลางภาพเป็นตอนช่างเผือกงาดำ ศรีธนญชัยทำช่างเผือกงาดำปลอมมาถวาย ตามกำหนดเวลาภายใน

^{๓๖} กัญญารัตน์ เวชชศาสตร์, **ศรีธนญชัยในอุษาคเนย์**, หน้า ๕๓. อ้างถึง คำนำหน้า ก,ข ในเสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงใหม่.

๓ วัน ศรีธรรณูชัยได้ให้सानไม้ไผ่เป็นโครงรูปช้างแล้วผานหัวเฟือกมาประดับ ส่วนงาก็ใช้ไม้กลึงทาสีดำ

คุณค่าของภาพจิตรกรรม นอกเหนือไปจากเนื้อเรื่องส่วนตัวละครเอกในเรื่อง คือ ศรีธรรณูชัย ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ แม้ในบางครั้ง จะไม่มีเหตุผลไปบ้างก็ตาม แต่ก็ยังคงสอดแทรกเรื่องราวความตลกขบขัน การใช้สำนวนโวหารในการแก้ปัญหา โดยบางเรื่องอาจเป็นเรื่องที่มีอยู่จริงตาม ธรรมชาติ สอนใจเรื่องการใช้ปฏิภาณไหวพริบตลอดจนอารมณ์ขันของมนุษย์ สามารถเข้าถึงกลุ่มบุคคลได้ชัดเจนเข้าใจง่าย แตกต่างจากคุณธรรมในการใช้ ปัญญาหรือการบำเพ็ญบุญบารมี ตัดสินปัญหาเรื่องราวต่างอย่างรอบคอบของ พระโพธิสัตว์ ดังที่เคยปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาในอดีต เช่น เรื่อง **มโหสถชาดก** อันเป็นชาดกเรื่องที่ ๕ ในทศชาติชาดก ด้วยเหตุนี้ ภาพจิตรกรรมเรื่อง ศรีธรรณูชัย ภายในพระวิหารวัดปทุมวนารามแห่งนี้ จึงนับเป็นตัวอย่างที่สำคัญของการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาการเขียนภาพจิตรกรรมไทยในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ ฉากที่ปรากฏในงานจิตรกรรมยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิตขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในร่วมสมัยกับการเขียนภาพ อาทิ ภาพข้าราชการในราชสำนัก ภาพเหล่าทหารแต่งเครื่องแบบทหารตาม เครื่องแบบกรม กองที่สังกัดซึ่งในบางชุดดัดแปลงมาจากเครื่องแต่งกายของทหาร ชาติตะวันตก สามารถศึกษาเปรียบเทียบได้จากหลักฐานภาพถ่ายในสมัยนั้น ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมภาพตอนที่ ๑๒ มีการเขียนฉากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวัง โดยเขียนเป็นภาพวัดปทุมวนาราม ประกอบด้วย ภาพพระอุโบสถ พระสถูป และพระวิหาร (ภาพที่ ๒๓)

เทคนิคการเขียนภาพ : การเขียนภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารเรื่อง ศรีธรรณูชัย มีการใช้หลักทัศนียวิทยา (*perspective*) ระยะใกล้ ไกล มีมิติความชัดลึก อันเป็นอิทธิพลจากแนวคิดสังคมนิยม (*realism*) ที่ปรากฏในศิลปะตะวันตก สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การเขียนภาพทิวทัศน์ (*landscape*) อันเป็นภาพ ประกอบในการดำเนินเรื่อง มีการไล่น้ำหนัก ตามคำวรรณะสี (*tone and volume*) ทำให้เกิดจังหวะ (*rhythmic*) ความกลมกลืนต่อเนื่อง (*harmony*) ในภาพมากยิ่งขึ้น

แตกต่างจากภาพจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณที่มีลักษณะ ๒ มิติ นอกจากนี้เทคนิคการเขียนต้นไม้ เช่น ทงหญ้า หมูเมฆ พื้นดิน ยังแสดงลักษณะสีแปร่งพุกันที่มีความคล้ายคลึงกับเทคนิคการใช้สีแปร่งของศิลปินตะวันตกลัทธิอิมเพรสชันนิสต์ (impressionism) รวมทั้งให้ความสำคัญกับบรรยากาศของภาพนับเป็นงานจิตรกรรมรูปแบบใหม่ ที่ปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรือนพระศรีมหาโพธิ์ หรือ โพธิชระ

บริเวณด้านหลังพระวิหาร ตามแนวแกนทิศตะวันออกมีการสร้างอาคารแบบพิเศษเรียกว่า **เรือนพระศรีมหาโพธิ์** หรือ **โพธิชระ** หมายถึง อาคารที่สร้างล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ แสดงอาณาเขตสำคัญของโพธิพฤกษ์จัดเป็น **ปริโภคเจดีย์**^{๓๗} ที่สำคัญยิ่งประเภทหนึ่งในพุทธศาสนา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยว่า **ปริโภคเจดีย์** ที่มีความสำคัญและปรากฏในชั้นแรกคง ได้แก่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา^{๓๘} ซึ่งจะได้แพร่ต่อไปยังเมืองอนุราชปุระในศรีลังกา ครั้นพระมหินทร์และพระนางสังฆมิตตาเถรี พระโอรสและพระธิดาของพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นพระธรรมทูตเดินทางไปเผยแพร่วรรณคดีซึ่งคติดการสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิ์หรือโพธิชระ ก็ได้เผยแพร่อีกอินเดีย ศรีลังกา ไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งในประเทศไทย ปรากฏการสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิ์หรือโพธิชระ รวมทั้งให้ความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในงานศิลปกรรมสมัยต่าง ๆ

^{๓๗} **ปริโภคเจดีย์** (Paribhogika cetiya) หมายถึง สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมศาสดาลัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่ (๑) สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง (๒) สถานที่ที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๔ แห่ง รวมทั้ง (๓) วัตถุสิ่งของที่พระพุทธรูปองค์เคยใช้สอยหรือสัมผัส อาทิ โพธิบัลลังก์ แทนวัชรอาสน์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โพธิชระ (๔) สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบริวาร ๑๐ แห่ง

^{๓๘} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๘, หน้า ๑๔๐.

“... แล้วให้ก่อกระถาง ปลุกต้นมหาโพธิ์ ซึ่งได้ผลมาเพาะ **แต่เมืองพุทธคยาบุรี** เป็นที่นับถือของ พวกพราหมณ์ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นเจดีย์ฐานขึ้นอีกแห่งหนึ่ง พวกสัตบุรุษได้ทำสักการบูชานมัสการ ...”^{๓๔}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับเรือนพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งถือเป็น **บริโศคเจดีย์** อันหมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า โปรดฯ ให้ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์และสร้างเรือนพระศรีมหาโพธิ์หรือโพธิษระในกลุ่มอาคารหลักภายในเขตพุทธาวาส วัดปทุมวนาราม เรียงลำดับจาก พระอุโบสถ พระสฤษฎ์ พระวิหาร และเรือนพระศรีมหาโพธิ์ โดยในกาลฉลองพระอารามวัดปทุมวนาราม เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๑๐ โปรดฯ ให้อาราธนาพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธรมณต์ ที่พระศรีมหาโพธิ์ จำนวน ๑๕ รูป

กาลต่อมาเรือนพระศรีมหาโพธิ์ได้ชำรุดทรุดโทรมลง ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ และ ๒๔๔๕ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้นำปัจจัยที่ได้จากการถวายผ้าพระกฐินบูรณะเรือนพระศรีมหาโพธิ์ ดังปรากฏดงามสืบมาจนทุกวันนี้

^{๓๔} พระราชพงศาวดารฯ กล่าวถึง การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พระสมุทฺรเจดีย์จังหวัดสมุทฺรปราการ ซึ่งทรงเพาะจากเมล็ดพันธุ์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธคยาในคราวเดียวกับวัดปทุมวนาราม ซึ่งในสมัยนั้นพวกพราหมณ์มหันต์ได้เข้ามาดูแลบริเวณพุทธคยา เพราะนับถือว่าพุทธคยาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิไวษณพนิกาย

- รายละเอียด การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระสมุทฺรเจดีย์ จังหวัดสมุทฺรปราการ ตอนที่ “การทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามหัวเมือง” ใน **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๙๕.

โรงเรียนพระปริยัติธรรม^{๙๐}

ตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาสที่มีแนวกำแพงแก้วและถนนกั้นกลางจากเขตพุทธาวาส ถัดจากเรือนพระศรีมหาโพธิ์หรือโพธิ์ชระเพียงเล็กน้อย โรงเรียนพระปริยัติธรรม มีประวัติความเป็นมาในการก่อสร้างตั้งแต่ครั้ง สมเด็จพระปิยมหาอัครีพัชรินทรมาตา เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบริจาคทรัพย์สร้างศาลาไม้จตุรมุข ถวายไว้ภายในเขตสังฆาวาส ครั้นต่อมา อาคารหลังดังกล่าวชำรุดทรุดโทรมลง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รี้อศาลาจตุรมุขหลังเดิมแล้วสร้างขึ้นใหม่บริเวณ ติดกับแนวคลองอรชร โดยมีพระประสงค์ให้เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม สำหรับ พระภิกษุสามเณรในการศึกษาเล่าเรียน (ภาพที่ ๒๔)

อนึ่ง ทรงระลึกถึงคุณูปการของพระนม ขวี่เลี้ยงยามมา บุณนาค และ ขวี่เลี้ยงยอดสุด ซึ่งเป็นผู้ถวายการอภิบาลมาแต่ทรงพระเยาว์ จึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ หลังขนานข้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม กุฏิด้าน ทิศใต้ พระราชทานนามว่า **กุฏิวิมุตตติศาลา** บรรจุอัฐิขวี่เลี้ยงยามมา บุณนาค กุฏิด้านทิศเหนือ พระราชทานนามว่า **กุฏิสุทธินิอาศรม** บรรจุอัฐิขวี่เลี้ยงยอดสุด

^{๙๐} เรียบเรียงจาก บทสัมภาษณ์ที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์กองทัพบกช่อง ๕ วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๒ และบทความเรื่อง “ประวัติโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดปทุมวนาราม” ตามรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในรัชกาลที่ ๙ (วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙) เขียนโดย **พระเทพญาณวิศิษฎ์ (ชัยทวี คุดตจิตโต)** ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปทุมวนารามและประธานฝ่ายสงฆ์ มูลนิธิมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

สำหรับการประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระอัฐิ ผู้เขียนได้รับคำอธิบายจาก **พระเทพญาณวิศิษฎ์** เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐

ครั้นกาลต่อมาสมเด็จพระเจ้านั่งยองยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์^{๓๑} ทรงกราบทูลสมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวีฯ ว่าหากพระองค์สิ้นพระชนม์ลง ขอให้ทรงแบ่งพระอัฐิมาไว้ที่วัดปทุมวนารามด้วยทรงเกรงว่า สมเด็จพระศรีนครินทรบรมราชชนนี ซึ่งขณะนั้นเป็น หม่อมสังวาลย์ มหิตลฉณ อยุธยา จะลำบากในการมาถวายสักการะพระอัฐิที่ประดิษฐานบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังการพระเมรุในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ สมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวีฯ จึงทรงจัดการตามพระประสงค์ของพระโอรส พร้อมทั้งบรรจุพระทนต์ของพระองค์โดยทรงมีพระดำรัสว่า **“เอาไว้เป็นเพื่อน ลูกแดง”** ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ สมเด็จพระราชาธิบดีจุฬาลงกรณ์เกล้าฯ ภายใต้อาณัติของกรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรสิ้นพระชนม์ลง หลังการถวายพระเพลิงจึงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระทนต์ มาบรรจุไว้ภายในพระสถูปเช่นเดียวกัน

ต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทรบรมราชชนนีได้เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ในเดือนกันยายน นายแพทย์สรใจ แสงวิเชียร บุตรของนายแพทย์สุด แสงวิเชียร หนึ่งในคณะกรรมการแพทย์ตรวจชันสูตรพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาอานันทมหิดล ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระมิ่งสาส์นพระเศียร แต่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และทรงอัญเชิญมาบรรจุไว้ที่ภายในพระสถูปเจดีย์ เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ต่อมา นายแพทย์ประดิษฐ์ เจริญไทยทวี ในฐานะประธานคณะกรรมการแพทย์ ที่ถวายการผ่าตัดเปลี่ยนพระโสณี ทูลเกล้าฯ ถวายพระโสณีองค์เดิมของสมเด็จพระศรีนครินทรบรมราชชนนี จึงได้อัญเชิญมาบรรจุไว้ในพระสถูปเจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘

^{๓๑} พระยศในขณะนั้น

ลักษณะโรงเรียนพระปริยัติธรรมเป็นอาคาร ๒ ชั้น มีบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือและทิศใต้ ที่บริเวณมุขด้านหน้าทางทิศตะวันออกชั้นประดับผนังอาคารด้วยพระสถูประฆังเครื่ององค์ เบื้องหลังพระสถูปประดับลายราชวัตร พื้นที่อยู่ภายในองค์พระสถูปประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประจำพระชนมวาร *ปางรำพึง* ด้วยสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก ทรงพระราชสมภพ ณ วันศุกร์ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ ที่เบื้องหลังพระปฐมฐานันท์ เป็นห้องด้านในรูปครึ่งวงกลมสำหรับบรรจุพระบรมอัฐิ พระอัฐิและพระราชสรีรังคาร

ในวันที่ ๒๔ กันยายน ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก จะมีการบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน อุทิศถวายเป็นพระราชกุศลทุกปี จึงถือได้ว่า พระสถูปเจดีย์โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดปทุมวนารามแห่งนี้ เป็นสถานที่สำคัญส่วนพระองค์ในการเสด็จมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลของราชสกุล **“มหิตล”** สมดังพระประสงค์ของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกในรัชกาลที่ ๙ และถือเป็นสถานที่สำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์ไทย

พระพุทธปฏิมาพระสาयน์ พระเสริมและพระแสน วัดปฐมวณาราม

พระพุทธปฏิมา พระสาयน์ (พระใส)

พื้นที่ภายในพระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา **พระสาयน์(พระใส)** เบื้องหลังเป็นซุ้มประดับกระจกลี ตอนบนแกะสลักและประดับลายปูนปั้นรูปดอก พุดตาน ผูกกระหวัดเป็นซอคคล้ายรูปพญานาค ๗ เศียร ที่แผ่นไม้หลังซุ้มเขียน อักษรขอมสีทองภาษามคธบนพื้นสีแดงชาด เป็นพระคาถา **ตำนานพระสาयน์** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในปีพ.ศ. ๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จโดย กระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค แห่ขึ้นไปรับ **พระสาयน์(ใส)** และ **พระแสน** ณ วัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี มาประดิษฐานเป็นพระพุทธปฏิมาประธาน ภายในพระอุโบสถวัดปฐมวณาราม

สำหรับความเป็นมาของพระพุทธปฏิมาพระสาयน์ และพระพุทธปฏิมา สำคัญองค์อื่นจากเวียงจันทน์ ที่ได้ัญเชิญมาประดิษฐานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นในเขตล้านช้างหรือสร้างจากแห่งอื่นแล้ว ตกไปอยู่ในอาณาเขตล้านช้างบ้าง^{๔๒} มีประวัติกล่าวอ้างอิงในพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ที่จักได้ยกกล่าวมาพอสังเขปดังนี้

การอัญเชิญพระพุทธปฏิมาจากเมืองเวียงจันทน์

ในปีพ.ศ. ๒๓๓๐ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ กรมพระราชวัง บวรสถานมงคล อัญเชิญพระพุทธปฏิมาสำคัญจากเมืองเวียงจันทน์ ในคราวปราบกบฏ เจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ดังมีรายละเอียดดังนี้

^{๔๒} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘, หน้า ๒๓๖. พระพุทธปฏิมาจากล้านช้างที่โปรดฯ ให้อัญเชิญลงมา ประกอบด้วย (๑)พระเสริม (๒)พระแซกคำ (๓)พระฉันทสมอ (๔)พระใส (๕)พระแสน เมืองมหาไชย (๖)พระแสนเมืองเชียงแตง (๗)พระอินทร์แปลง (๘)พระอรุณ

“... อนึ่งพระพุทธรูปสำหรับเมืองเวียงจันทน์ พระบาง หายไป
ว่าข้าพระพาเอาไปฝังเสีย สืบยังหาได้ไม่ ได้แต่ **พระเสริม พระใส พระศุก
พระแช่คำ พระแก่นจันทน์ พระสรงน้ำ พระเงินหล่อ พระเงินบุ...** แต่จะ
เอาลงไปกรุงเทพมหานครได้แต่พระแช่คำองค์ ๑ ได้พระบรมสารีริกธาตุ
บรรจุไว้ในพระแช่คำ ๑๐๐ องค์ กับได้พระเจ้าฉันสมอ หน้าตัก ๒๐ นิ้ว
พระองค์ ๑ พระนาคนวด หน้าตัก ๑๐ นิ้ว พระองค์ ๑ หน้า ๑๗ ซึ่ง
พระนาคนวดหน้าตัก ๘ นิ้ว พระองค์ ๑ หน้า ๓ ซึ่ง ๑๐ ตำลึง
พระนาคนวดหน้าตัก ๕ นิ้ว พระองค์ ๑ แต่พระนาคนวด
๒ องค์นั้น เห็นจะแก้เอาดีได้ จะต้องแก้มากอยู่ และ

พระพุทธรูปจัดส่งไปกรุงเทพมหานคร มิได้นั้น ได้ให้ก่อพระเจดีย์
ณ ค่ายหลวง เมืองพันพร้าว เหนือวัด... แล้วจะจารึกพระนามว่า
พระเจดีย์ปราบเวียง และความชั่ว อ้ายอนุไว้ในแผ่นศิลาให้ปรากฏ
อยู่ชั่วฟ้าและดิน อย่าให้หัวเมืองทั้งปวงดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป

ครั้นจดหมายลงมาแล้ว ก็โปรดให้ทำพระเจดีย์ แล้วจึงเชิญ **พระเสริม**
ซึ่งอยู่วัดยอดเขาแก้ว มาบรรจุไว้ในพระเจดีย์ปราบเวียง...”^{๔๓}

ครั้นต่อมาการสู้รบปราบปรามกบฏก็ยังไม่แล้วเสร็จ ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ ก็แต่งตั้ง
ราชวงศ์ยกกองทัพข้ามพากไปจับพระยาราชสุภาวดี^{๔๔} ที่เมืองยโสธร แล้วจึงสั่งให้คน
ไปรื้อพระเจดีย์ปราบเวียงที่เมืองพันพร้าว **อัญเชิญพระเสริมและพระพุทธรูป
ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลบรรจุไว้ กลับมาประดิษฐานที่เมืองเวียงจันทน์
ดังเดิม**^{๔๕} แต่การในครั้นนั้นพระยาราชสุภาวดีได้ทำการรบอย่างกล้าหาญจนได้รับ

^{๔๓} ทิพากรกรมตมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา(ข้า บุนนาค), **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓,**
พิมพ์ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗,
หน้า ๒๓๗-๒๔๘.

^{๔๔} ครั้นภายหลังเสร็จการปราบกบฏครั้งนี้ พระยาราชสุภาวดีได้รับพระราชทานความชอบให้
เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น **เจ้าพระยาราชสุภาวดี** ว่าที่สมุหนายก ในกาลต่อมาได้พระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็น **เจ้าพระยาบดินทรเดชา**

^{๔๕} **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓,** หน้า ๓๔.

บาดเจ็บ ฝ่ายราชวงศ์ก็ไม่สามารถจับพระยาราชสุภาวดีได้ ทำให้เจ้าอนุวงศ์พาครอบครัวหนีจากออกเมืองเวียงจันทน์ สุดท้ายจึงถูกจับกุมตัวพร้อมกับครอบครัวส่งกลับลงมาตัดสินที่กรุงเทพมหานคร

สำหรับพระพุทธรูปที่สำคัญ คือ **พระเสริม(พระเสิม) พระใส(พระใส, พระสายน์) พระแสน** รวมทั้งพระพุทธรูปองค์อื่นที่เคยประดิษฐานในพระเจดีย์ปราบเวียงนั้น คงถูกอัญเชิญแยกย้ายไปประดิษฐานในที่ต่างๆเพื่อหลีกเลี่ยงภัยสงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยว่า พระเสริมและพระใส ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดโพธิ์ชัย แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งตั้งขึ้นเป็นเมืองใหญ่แทนเมืองเวียงจันทน์^{๔๖}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิพนธ์ **“ตำนานพระสายน์”** เป็นพระคาถาภาษามคธ โปรดให้เขียนกำกับบนแผ่นไม้ประดิษฐานที่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธรูปมา ทรงกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปว่า สร้างขึ้นโดยฝีมือช่างชาวลาว แต่เดิมประดิษฐานใน **ถ้ำคูหาเขารัฐบรรพต แขวงเมืองมหาไชย(มหาชัยปุระ)** เป็นที่เคารพบูชาแก่มหาชน มีมหิทฤทธิญาณภาพในการบันดาลให้ฝนตก ยังความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เจ้าโสณณังกูร(หน่อคำ) ทราบกิตติศัพท์ของพระพุทธรูปองค์นี้ได้เดินทางไปยังเมืองมหาชัยปุระ(มหาไชย) ครั้นพบพระสายน์ปฏิมาในถ้ำมิได้มีผู้อารักขาดูแล จึงอัญเชิญพระพุทธรูปมาจากลาวรัฐซึ่งอยู่ภายใต้ขอบขันทีล้าของพระเจ้ากรุงสยาม นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปประธาน ภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามที่ทรงสร้างขึ้น

^{๔๖} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘, หน้า ๒๔๑, ๒๔๗.

^{๔๗} ต่อมาเจ้าโสณณังกูร(หน่อคำ) ได้รับพระราชทานยศเป็น **เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์** เจ้าเมืองอุบลราชธานี

^{๔๘} จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **ตำนานพระสายน์ วัดสระปทุม**, พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ ธนากร, ๒๔๖๘, หน้า ๓, ๕, ๗.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปณิธานในการประดิษฐานพระสยาม ปฏิมา เพื่อให้เทพยดา มนุษย์ คฤหบดีและบรรพชิตทั้งหลาย ได้มากราบนมัสการบูชาและในท้ายที่สุดของพระคาถาภาษามคธ ทรงกล่าวถึงพระพุทธรูปปฏิมาพระองค์นี้ที่จะยังความอุดมสมบูรณ์คือบันดาลฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลตลอดกาลนานแก่ดินแดนที่ประดิษฐานนี้

“... ขอเทพยดาเจ้าทั้งหลายก็ดี มนุษย์ทั้งหลายก็ดี หรือ คฤหบดีแลบรรพชิตทั้งหลายแม่ทั้งปวง ผู้ที่นับถือวัตถุ มีพุทธานิรันต เป็นต้น ได้มาแล้วมาแล้วในที่นี้ จงพากันมานมัสการโดยชอบเถิด จงพากันบูชาซึ่งพระปฏิมาเจ้ามีสมญาว่า **สยาม** นี้เป็น **พุทโรทเทสิกเจดีย์**ตามควรแก่กำลังเถิด จงอนุโมทนาซึ่งพระราชบุญทั้งหลายที่พระองค์ได้ทรงกระทำแล้วโดยอเนกประการ ด้วยประการนั้นของพระราชราชาเจ้าผู้ใคร่ต่อประโยชน์แก่ลูกแก่โลกทั้งหลายทั้งปวงเถิด

อนึ่งสมเด็จพระราชาเจ้า มิได้ทรงอวดอ้างตั้งความปรารถนาพุทธานุภาพ เช่นชนทั้งหลายอื่นเป็นอันมาก พระองค์ทรงเห็นอยู่ว่า ความปรารถนาเช่นนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่เข้าไประงับ

ธรรม เป็นที่สุดแห่งทุกข์ จะพึงมีแก่พระองค์ก็ดี แก่ชนทั้งหลายอื่นก็ดี ด้วยประการใด ย่อม **ทรงปฏิญาณซึ่งความปรารถนาแห่งธรรม**เป็นที่สุดแห่งทุกข์ส่วนเดียว

พระพุทธรูปปฏิมาเจ้านี้ ได้ประดิษฐานอยู่ในที่นี้ ขอจงยัง **วสุสิสมบัติ**^{๔๙} ในพรรษากาลทั้งหลาย ให้สำเร็จในกาลทุกเมื่อเทอญ...”

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปปฏิมาพระสยาม มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑ นิ้ว หล่อด้วยสำริด โดยมีลักษณะพระพักตร์คล้ายรูปสี่เหลี่ยม เม็ดพระศกเรียวยแหลม ขมวดม้วนวนเป็นก้นหอยทั่วพระเศียรต่อเนื่องขึ้นไปถึงอุษณีษะหรือเกตุมาลา รัศมีเบื้องบนคล้ายรูปเปลวเพลิงซึ่งเดิมคงมีการประดับด้วยอัญมณีส่วนของพระกรรณทั้ง ๒ มีลักษณะผายบานออกตามแบบพระพุทธรูปปฏิมาสกุลช่างล้านช้าง พระวรกายได้ลัดส่วน ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฏิยาวจรด

^{๔๙} **วสุสิสมบัติ** แปลว่า ฝน, สายฝน

พระนาถิปลัยตัดเป็นเส้นตรง ถัดลงมามีเส้นขอบสวงรอบบั้นพระองค์ พระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยงพระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกันวางไว้ที่กลางพระชงฆ์ นับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่งดงามด้วยพุทธลักษณะแห่งยุคทองของสกุลช่างล้านช้างอย่างแท้จริง

พระพุทธรูปปฏิมา พระเสริม

พระเสริม มีขนาดหน้าตัก ๒ คอก ๑ นิ้ว เดิมเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญองค์หนึ่งของเมืองเวียงจันทน์ ตามประวัติกล่าวกันว่า พระธิดา ๓ องค์ของกษัตริย์ล้านช้างสร้างขึ้น เพื่อเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประจำพระองค์ คือ **พระสุก** **พระเสริม(พระเสิม)** และ**พระใส(พระสายน์)** ครั้นเมื่อคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์นครเวียงจันทน์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสพยากรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งทรงเป็นจอมทัพในคราวนั้น โปรดให้อัญเชิญพระเสริมมาประดิษฐานที่วัดโพธิ์ชัย แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งตั้งขึ้นแทนเมืองเวียงจันทน์

ครั้นต่อมาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า วัดบวรสถานสุทธารวาสในพระบวรราชวัง(วังหน้า) ยังไม่มีพระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระอุโบสถ จึงโปรดให้สืบหาพระพุทธรูปปฏิมาโบราณ เมื่อทรงทราบข่าว พระเสริมประดิษฐานอยู่ ณ เมืองหนองคาย จึงโปรดให้อัญเชิญพระเสริมลงมา^{๕๐} และยังปรากฏแท่นฐานชุกชีไม้จำหลักปิดทองฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ที่วัดโพธิ์ชัย สันนิษฐานว่าเป็นแท่นฐานเดิมจนทุกวันนี้

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร พระพุทธรูปปฏิมาพระเสริมก็โปรดพระพุทธรูปลักษณะ จึงประดิษฐานไว้บนแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงพระบวรราชวัง จนเสด็จสวรรคต

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระเสริมมาประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระวิหารวัดปทุมนารามที่ทรงสร้างขึ้น ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกไม้ยอดทรงมณฑป ที่เบื้องหน้าพระแสง (เมืองมหาชัย)

^{๕๐} ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๒๓๗.

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปปฏิมาพระเสริม(เลิม) มีพุทธลักษณะที่งดงามเป็นพิเศษหล่อด้วยโลหะสำริด พระพักตร์และพระนลาฏค่อนข้างกว้าง มีขมวดพระเกศาวนเป็นก้นหอยทั่วพระเศียร อุษณีษะซึ่งเป็นหนึ่งในมหาบุรุษลักษณะยี่ดสูง ต่อรักับพระรัศมีที่มีฐานรูปกลีบบัวและส่วนยอดเปลวเพลิงที่ทำซ้อนกันอย่างวิจิตร พระวรกายได้สัดส่วน ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวาชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายแยกออกคล้ายเขี้ยวตะขาบ โดยมีลวดลายประดับขีดเป็นเส้นบาง ๆ ที่ขอบสังฆาฏิ พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัยวางอยู่ที่กลางพระชงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลลา ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง (ภาพที่ ๒๕) ส่วนฐานที่ประดิษฐานในปัจจุบันเป็นฐานไม้ลงรักปิดทองที่ต่อเสริมจากฐานเดิม

พระพุทธรูปปฏิมา พระแสน (เมืองมหาชัย)

ประดิษฐานที่เบื้องหน้าพระพุทธรูปปฏิมาพระเสริม พระพุทธรูปปฏิมาองค์นี้สันนิษฐานว่าอัญเชิญมาจากถ้ำแขวงเมืองมหาชัย ในคราวเดียวกับการอัญเชิญพระสายน (พระใส) ในหนังสือ ตำนานพระพุทธรูปสำคัญพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า ประดิษฐานไว้ที่ในพระอุโบสถวัดปทุมวัน^{๕๑} ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ย้ายไปประดิษฐานภายในพระวิหาร

รูปแบบศิลปกรรม

พระพุทธรูปปฏิมาพระแสน หล่อด้วยโลหะสำริด มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว พระพักตร์ยาวรีคล้ายรูปไข่ พระนลาฏค่อนข้างกว้างบริเวณพระเศียรตลอดจนอุษณีษะ มีขมวดพระเกศาวนเป็นก้นหอยต่อด้วยรัศมีคล้ายรูปเปลวเพลิง ซึ่งแต่เดิมคงมีการประดับด้วยอัญมณี^{๕๒} ปัจจุบันทางวัดได้ประดับอัญมณีที่รอบพระรัศมี ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสา(ไหล่)ขวา ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ส่วนปลายแยกออก ๒ ข้าง ประดับด้วยลวดลายคล้ายลายกระหนก

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

^{๕๒} รัศมีเปลวเพลิงที่ประดับเหนือพระเศียร สันนิษฐานว่า เป็นส่วนที่มีการบูรณะเพิ่มเติมเมื่อคราวที่อัญเชิญไปประดิษฐานในดินแดนล้านช้าง มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับรัศมีของพระพุทธรูปปฏิมาพระสายน ในพระอุโบสถ

พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย (ภูมิลสปรตมฺพฺร) นิ้วพระหัตถ์ขวาลงระดับกลาง พระชงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาและที่กลางฝ่าพระบาททั้ง ๒ ปรากฏ ลวดลายประดับเป็นร่องลึกรูปกลีบบัว (ภาพที่ ๒๓)

ส่วนฐานที่ประทับทำเป็นฐานรูปกลีบบัว บริเวณหน้ากระดานใต้ซุ้มกลีบบัวหงาย มีการเจาะช่อง ลักษณะคล้ายช่องกระจกภายในประดับด้วยลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับ **ลายเครือล้านนา**^{๕๓} ลักษณะดังกล่าว เป็นระเบียบที่นิยมประดับส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะล้านนาอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

จากรูปแบบศิลปกรรมโดยการศึกษาพุทธลักษณะ ประกอบกับส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมาที่กล่าวมา สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปฏิมาพระแสนองค์นี้ คงสร้างขึ้นในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อันเป็นช่วงยุคทองของศิลปะล้านนา โดยอาจถูกอัญเชิญประดิษฐานในดินแดนล้านช้าง เมื่อคราวที่ **พระเจ้าไชยเชษฐา** หรือ **พระไชยเชษฐาธิราช** โอรสพระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้างกับพระนางยอดคำทิพย์ พระราชธิดาพระเมืองเกษเกล้ากษัตริย์ล้านนา เสด็จมาปกครองอาณาจักรล้านนาระหว่างปีพ.ศ. ๒๐๘๙-๒๐๙๐^{๕๔} ครั้นต่อมาพระเจ้าโพธิสารราชสวรรคตได้เสด็จกลับไป โดยให้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญกลับไปอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งอาจเป็นสาเหตุให้พระพุทธรูปปฏิมาพระแสน พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนาไปประดิษฐานในดินแดนล้านช้างตั้งแต่นั้น

^{๕๓} **ลายเครือล้านนา** เป็นลวดลายสำคัญ ที่แสดงเอกลักษณ์ของลวดลายประดับในศิลปะล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน

^{๕๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ : สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง”, **ล้านนาไทย**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๓, หน้า ๒๘๐.

หลวงปู่มั่น ฐริทัตโต บูรพาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระกับวัดปทุมวนาราม

หลวงปู่มั่น ฐริทัตโต เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ที่บ้านคำบง ตำบลสงยาง อำเภอโขงเจียม ปัจจุบันคือ อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี นามเดิมว่า มั่น นามสกุล แก่นแก้ว โยมพ่อชื่อคำด้วง โยมแม่ชื่อจันทร์ บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๕ ปีที่วัดบ้านคำบง ผ่านไป ๒ พรรษา ได้ลาสิกขามาช่วยโยมบิดาและมารดาทำนา จนกระทั่งอายุ ๒๒ ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ธุดงค์มาปักกลดอยู่ที่บ้านคำบง หลวงปู่มั่นถวายการปรนนิบัติ มีจิตศรัทธาในวัตรปฏิบัติของหลวงปู่เสาร์ ต่อมาได้ถวายตัวเป็นศิษย์ติดตามเดินทางเข้าเมืองอุบลราชธานี และได้อุปสมบทที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี มีพระอริยกระวี(อ่อน ธมมรฤชิต) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสีทา ชยเสโน พระครูประจักษ์อุบลคุณ(สุย ญาณสโย) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ได้รับขนานนามเป็นภาษามคธว่า **ฐริทัตโต** แปลว่า**ผู้ให้ปัญญา** ครั้นต่อมาท่านทำญัตติ ทัพที่กรรม (ป.ทพที่กัมม) ที่แพกลางแม่น้ำมูล โดยมีพระอาจารย์ม้าว เทวธมฺมี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูวิจิตรธรรมภาณี(จันทร์ สิริจันโท) และพระครูวิเวกพุทธกิจหรือหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นพระกรรมวาจาจารย์

หลวงปู่มั่นได้ฝึกอบรมวิปัสสนาออกจาริกธุดงค์ไปกับหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ตามลำน้ำโขงทั้ง ๒ ฟัน ต่อมาท่านได้ศึกษาธรรมะกับ พระอุบาลีคณูปมาจารย์(จันทร์) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร เรียนวิปัสสนากับพระปัญญาพิศาลเถร(สิงห์) เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม องค์ที่ ๓ และได้ติดตามพระอุบาลีคณูปมาจารย์(จันทร์) มากรุงเทพมหานคร ฟานักและอบรมวิปัสสนากรรมฐานแก่พระสงฆ์ สามเณรและพุทธศาสนิกชนที่วัดปทุมวนาราม ท่านได้แต่งบท **ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ** ซึ่งเป็นลิขิตธรรมชิ้นเอกของหลวงปู่มั่น

นอกจากนี้ หลวงปู่มั่นยังได้เคยออกธุดงค์กับพระปัญญาพิศาลเถร (หนู ลีตปัญญา) เจ้าอาวาสองค์ที่ ๕ วัดปทุมวนาราม หลวงปู่มั่นได้เดินทางออกธุดงค์จาริกธรรมไปตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นระยะเวลากว่า ๓๐ ปี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ภาคกลางของประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและสหภาพเมียนมา (ภาพที่ ๒๔) การธุดงค์จาริกธรรมหลวงปู่มั่นท่านมีปฏิบาทที่ท่านยึดมั่นมาตลอดชีวิต คือหลัก **ธุดงค์วัตร**

หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังขตต์ (เกี่ยวกับจีวร)

๑. **ปิงสุกุลิกังคตฺตงคฺ** : การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เพื่อให้เป็นผู้มกน้อย ไม่มีตณหาในการบริโภค

๒. **เจตตีวริกังคตฺตงคฺ** การถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร คือการใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น อันได้แก่ สบง(ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) และสังฆาฏิ(ผ้าสารถี) ประโยชน์ เช่น คลุมกันหนาว ปูนั่ง ปู ปัจจุบันใช้พาดบ่าเมื่อประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นผู้รู้จักพอประมาณ ไม่ฟุ่มเฟือย

หมวดที่ ๒ ปินทปาตปฏิสังขตต์ เกี่ยวกับปินทปาตและการฉันภัตตาหาร

๓. **ปินทปาตติกังคตฺตงคฺ** การถือปินทปาตเป็นวัตร คือการบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับปินทปาตเท่านั้น เมื่อเลิกปินทปาตแล้วจะไม่รับสิ่งใดอีก ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน เพื่อให้มีความพอใจในอาหารที่ได้รับ

๔. **สปาทานจาริกังคตฺตงคฺ** ถือการปินทปาตตามลำดับเป็นวัตร เพื่อให้มีความอนุเคราะห์ต่อทายกเสมอกัน ไม่ยึดติดกับสิ่งใด

๕. **เอภาสนิกังคตฺตงคฺ** ถือการนั่งฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เพื่อให้มีอาการสำรวม

๖. **ปัตตปินทิกังคตฺตงคฺ** ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือจะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมื้อนั้น มารวมกันในบาตร เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร ละความตะกละ

๗. **ขลุปัจฉภาภิกังคตฺตงคฺ** ถือการห้ามภัตที่ถวายเป็นวัตร คือเมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดลึนใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่ม เพื่อเป็นผู้ไกลจากอาบัติอาหารจุกจิก ไม่มีการสะสม

หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังขตต์ เกี่ยวกับเสนาสนะที่อยู่

๘. **อารัญญิกังคตฺตงคฺ** ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่าที่ห่างไกลจากบ้านคนอย่างน้อย ๒๕ เส้น เพื่อให้เกิดความวิเวก

๙. **รุกขมุลิกังคตฺตงคฺ** ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมา มุงบัง เพื่อให้ไม่ยึดติดในเสนาสนะและเห็นความเปลี่ยนแปลงในใบไม้

๑๐. **อัปโภกาลิกังคตฺตงคฺ** ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่แจ้งเพื่อไม่ยึดติดกับสถานที่

๑๑. **โสณิกังคคฤตงค** ถือการอยู่แรมในป่าช้าเป็นวัตร คือจะงดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้มรณสติระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท

๑๒. **ยถาสันถติกังคคฤตงค** ถือการอยู่ในเสนาสนะที่จัดไว้ให้เป็นวัตร เพื่อจะได้พอใจในเสนาสนะที่มี ไม่ยึดติด

หมวดที่ ๔ ปฏิสังขต ว่าด้วยความเพียรในการปฏิบัติ

๑๓. **เนลัชชีกังคคฤตงค** ถือการนั่งเป็นวัตร คือ จะงดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน ๓ อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลยเพื่อปฏิบัติกรรมฐาน ไม่ให้เพลิดเพลินในการนอน

เส้นทางจาริกธรรมหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต

สถานที่		ภูมิภาค
๑.	บรรพชาสามเณร บ้านคำบาง อ.ศรีเชียงใหม่ จ.อุบลราชธานี	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒.	อุปสมบท วัดเลียบ จ.อุบลราชธานี	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๓.	จำพรรษาที่วัดเลียบ จ.อุบลราชธานี	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๔.	คฤตงค เมืองปากเซ ผังซ้ายของแม่น้ำโขง	สปป.ลาว
๕.	บูรณะพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๖.	วัดเลียบ จ.อุบลราชธานี พรรษาที่ ๓	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๗.	ภูห่ม อ.ศรีเชียงใหม่ จ.อุบลราชธานี	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๘.	วัดปทุมวนาราม พรรษาที่ ๘	กรุงเทพมหานคร
๙.	คฤตงคไปพม่า นมัสการเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง	พม่า
๑๐.	เมืองมะละแหม่ง	พม่า

สถานที่		ภูมิภาค
๑๑.	ถ้ำสาธิตา จ.นครนายก	ภาคกลาง
๑๒.	ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม จ.ลพบุรี	ภาคกลาง
๑๓.	วัดบูรพา จ.อุบลราชธานี พ.ศ. ๒๔๕๘	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๑๔.	ถ้ำผาบึง อ.วังสะพุง จ.เลย พ.ศ. ๒๕๖๑	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๑๕.	บ้านค้อ อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี พ.ศ. ๒๕๖๒	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๑๖.	บ้านห้วยทราย อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร พ.ศ. ๒๕๖๔	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๑๗.	วัดมหาชัย หนองบัวลำภู พ.ศ. ๒๕๖๖	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๑๘.	วัดอรัญวาสี อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย พ.ศ. ๒๕๖๔	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๑๙.	วัดป่าบ้านสามผง อ.ศรีสงคราม จ. นครพนม พ.ศ. ๒๕๖๙	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒๐.	วัดปทุมวนาราม พ.ศ. ๒๔๓/๑	กรุงเทพมหานคร
๒๑.	ถ้ำเชียงดาว จ.เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓/๒	ภาคเหนือ
๒๒.	วัดเจดีย์หลวง จ.เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓/๕	ภาคเหนือ
๒๓.	วัดพระธาตุจอมแจ้ง อ.แม่สรวย จ.เชียงราย พ.ศ. ๒๕๘๐	ภาคเหนือ
๒๔.	บ้านแม่กอย อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๘๒	ภาคเหนือ
๒๕.	วัดป่าโนนนิเวศน์ จ.อุดรธานี พ.ศ. ๒๕๘๓-๒๕๘๔	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒๖.	วัดป่าบ้านโคก อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร พ.ศ. ๒๕๘๕-๒๕๘๗	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๒๗.	วัดป่าบ้านนามน อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สถานที่		ภูมิภาค
๒๘.	วัดป่าบ้านหนองฝือ พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๕๒	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
	มรณภาพ ณ วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร พ.ศ. ๒๕๕๒	

หลวงปู่มั่นท่านได้ชี้แนะแนวทางตลอดจนข้อปฏิบัติกับวิปัสสนาจารย์และ
สหธรรมิกทั่วไป เมื่อเดินทางมากรุงเทพฯท่านก็พำนักที่วัดพุทธมรณาราม
ซึ่งท่านได้แต่ง **ขันชะวิมุติสะมังคีธรรมะ** กล่าวถึง **พระธรรมชั้น**
ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเรียบเรียงวิเคราะห์
หลักธรรมในประเด็นต่างๆเขียนด้วยลายมือ นับเป็นลิขิตธรรมชิ้นเอกของหลวงปู่มั่น
ภุริทัตโต สำหรับภุฎิที่พำนักเป็นเรือนปั้นหย่า ๒ ชั้น ปัจจุบันกำลังปฏิสังขรณ์
และมีโครงการปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑ์ เพื่อรวบรวมประวัติหลวงปู่มั่น ภุริทัตโต
บูรพาจารย์ใหญ่ และบูรพาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ เพื่อให้ภิกษุ สามเณร อุบาสก
อุบาสิกาและพุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงคำสอนและวัตรปฏิบัติของหลวงปู่มั่น
ตลอดไป

หลวงปู่มั่น มรณภาพ ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เวลา ๐๒.๒๓ น.
วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒ สิริอายุ ๗๙ ปี ๕๗ พรรษา

ชั้นระวิมุติสะมังคีธรรมะ^{๕๕}

^{๕๕}

ชั้นระวิมุติสะมังคี ธรรมะ สำเนาเอกสารลายมือ <https://sites.google.com/site/gotodhama/khan-tha-wi-mu-ti-sa-mang-khi-thrrma> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๒

๐๖ พระมโหสถ ตักสิริ ปญฺจ อภยวราชนามิ จักรพรรดิ
 นอนหมองซึ่งพระสีกต ประมาสาเสนา ลักขณฺุณี ปีขร๓๓
 สิ้นชีพทางธวัท แลพระนระวโรสถิตระธรรม ๗
 ปรมาพร จลธระวิษะสังพิศจก บรมี ทัพเจ้าจกส่า
 อังกรมะพนมิ โภชสังชีพ ทมสติปัญญา รังมีทันคน๓๓
 ภัคคตตตตตตตต จยทกัศรัวรัหษัยเจ้าชวยตนิ เจาบอก
 ว่าดูขงสี่โทษก็อยากไปแต่เพียงทพหนีไปมาอยู่ชัคน
 ภิคัเชยทพ: หนักตัวก็ตายมาก ออกจะพันแท้ |
 ใ้ออกนอชย หนักนึ่ง หน่วงรั้งทั้งสี่มุกยทกซึ่งยาร
 ทหนักปีระก่าสู่อุณฺุณไปอชนมิยบเหมือ นตงกให้เจอ ๓
 ษะโรจตอชนฺุณทุกจกตย รัตนชย รั้วเวียงคฉว
 หนักนฆ ทนเมหนีไปเป็นนออยู่หน้าเขว จวตมิไปหัวลือ
 ซึ่งทอกพจเจ้า หนักชวเขาเทททว่าเมหนีไป ๓ อยู่อยู่
 เดอชอนเมอองระอองสงน เป็นจันจนเป็นคิไม่เกิด ต่อ
 ติกร่าเวอชุนนภาปทังอหดอ เด็งวทกชอชุนเป็นเวอ
 เกอชอชอช ๓ ยังไม่มรคท ๑ อิกกสิทตวาทักใจย่อ

๖๖ แก้ววักลสิญญพานัรวิชัยม เชื้ออสิญญเวียงอ้นดัก
 ๖๖๑ ออกจากภพไปภพหนึ่งเดือนหนึ่งเดือน เกษ
 ๖๖๒ สัมผัสจากปัดสนิมเดือน กังจระเพ็ดมหาธรรมกัณเฑาะ
 ๖๖๓ ทนว่าใครกันหนใดใครทนายเบระระม แก้ววิจิตรหน
 ๖๖๔ โฉมฉายเรืองหาแก้วสิญญพานัรวิชัยม คือว่าสีดว้างรับสกลคิดกษ
 ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐
 ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐
 ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐
 ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐
 ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐
 ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐
 ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐
 ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐
 ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐
 ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐
 ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐
 ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐
 ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐
 ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐
 ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐
 ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐
 ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

และสัญญาว่าเร็วใจ ^{สำคัญว่าเร็วว่านอกจึงบอกหลวง} ^{ดกว่าเร็ว}
 เผลอใหญ่ไม่หยุดทั้ง ^{สัญญาหนึ่งสัญญาใดมีดีทาง} ^{รกกับคน}
 คับกับสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องห่วงไปกังวลกับหมู่สัญญา ^{เปรียบเหมือน}
^{ใจของบุตรผู้แสนดี} ^{ผลของพรื่อง} ^{ลูกของสีก}
 ไร่นาบุตรผู้หนึ่ง ^{พวงแหวน} ^{ได้ของอัน} ^{นาค} ^{พระพร}
^{อันพระอันหนึ่ง} ^{พวงแหวน} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง}
^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง}
 กิ่งของของหัวใจนี้ ^{ไม่ต้อง} ^{ขจัด} ^{นาค} ^{สีก} ^{นาค} ^{สีก}
 ซึ่งความแก่เรื่องจริงเรื่อง ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง} ^{อันหนึ่ง}
 เป็นทิวเขิน ^{ผู้จัก} ^{รังคอง} ^{ซึ่ง} ^{สิ่ง} ^{สรรพ} ^{อัน} ^{นี้} ^{แก่} ^{พระ} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{แต่} ^{หนึ่ง}
 เนื้อแก้วคือยได้ครองไม้ทองเกลม ^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}
^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}
 รมอาก ^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}
 ี่เอดสัง ^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}
 นันตภาพคสังเสริญเจริญ ^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}
 รมคณพสาพตามเบเนอ ^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}
 ัน เพราะ ^{อัน} ^{นี้} ^{ก็} ^{เขิน} ^{อัน} ^{หนึ่ง} ^{จึง} ^{มี}

จักร์ชุนต์ เพชรรัตน์ลิขิตของกรมตำรวจ เรื่องตั้งศาลคดีพิเศษ
 เฉพาะเรื่อง เว้นแต่เรื่องอื่นที่คดีไม่หยุด เน้นที่รถไฟสุด จักร์ชุนต์
 ไม่มีส่วนใด ก็จักขึ้นเรื่องทั้งรักหรือไปไหนใคร ออกไม่แก่ไม่ตาย
 ใต้ที่ออกคน เว้นของทนายใส่จะโต้แย้ง เช่นไม่ออกกันในจักร์ชุนต์
 ฎีกา ออกให้ได้อยู่เช่นหนึ่งหรือหนึ่งเนย จักร์ชุนต์ของนั้นห้ามไม่เปลี่ยนแปลง
 ศัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นคดีกลาง ฎีกาที่ศาลรวมฎีกาทั้งนั้น
 โจษนี้ที่จรรยาศาลหมดคดีหนึ่งเรื่องราว ฎีกาด้วยยังมีสิ่ง
 เพระแบบเวียงจันทน์สุดสุดได้สี่ ไม่เข้าเป็นระบอบการตามเป็นหรือ
 จรรยาจะมีตามเรื่องคดีจนตกใน สี่หรือชั่วคราวอนึ่งเรื่องรวมไว้
 ข้อสี่ได้ไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เชื่องของใจใจของด้วย
 สงเกตจนรู้ได้สี่โดยสิ่ง. เด็กมองใหญ่รู้ไม่ทัน จักร์ชุนต์
 รวม นิดอีกสี่สี่ พักดูจนธรรมไม่เห็นยุติไป สำหรับ
 มีใหญ่กว่าจมนั้นไม่แปล ตพทมิไม่มีไม่สี่สี่ นี้สิ่งอะไร
 นี้สี่สี่ของคดีแล้วไม่พอ เฉพาะนี้ในคดีของกลางแปล
 ไรคดีแก้คดี นี้ว่าแก้คดีต่าง ๆ ทั้งเหตุคดี แล้วมี
 ไรแก้คดีแก้คดี ตพทมิ นี้ว่าคดีนี้ที่มีสิ่งของที่ตรง

ขวัญตาไม่ลืมพี่เปรมอารมณ์ พี่รักพี่ใครพบจิบประเลงค
 ไม่มีสักขารสอารมณ์พี่หมาคง พี่นี้ใครจะคิดกรรมเวก
 สิวกรจริง ขวามเป่า ดไม่แปรประกาย เลิศกพบดงม
 ยั้ง เปรมอารมณ์ของใจไม่ไหวกัง ธรรมหนึ่งเรียบสงด
 ขัดกับใจ ใจก็สว่างจากเงาหลายเงาหรือพี่ ความจอกก
 กอนได้หมดขคิดสงสัย เรื่องพี่พนันนิตีพี่ พี่สีน้ำไป
 เลื่องนมนุในไตรภพรักกันคง ความจอกกในคู่ยั้ง
 ก็ทั้งนลฤ ความรักหยุดมาปลายสีผดสีพี่นมอง
 อยุ่ที่พี่รักกรรมหมดความดีของ พี่เป็นที่ยิ่งยงยิ่งกว่างนท
 ทนใจ สมุทัยของจิตที่ขัดธรรม แก้วสมุทัยกว้าง
 ในคู่รัก ขอลงก็ซื้อความรัก ปมไร้ชาติยวิทวี ธรรม
 สักขีพี่เป็นขอจิวิษนีทพี่ เป็นสักขีสมุทัยว่าได้ พี่ คงจำ
 ใจของพี่อ้อใจพี่ ไม่ตองคิดเวียรเวาเจนพี่หวั ธรรม
 ไม่มีอยู่เป็นนิรันดร์ดีอันดี ใจกกที่สมุทัยชาติยศ
 ก่ของยังอยู่ทุกภพธรรมประจำใจพี่ คณินดีรู้เหินจึง
 จึงเหินทอ คณินดีทุกภพเท่าไรสีก็ักดี สิ่งทก

เกล็ดมวี่ลือสญฺกชโยปเทสิ ผู้ที่หักกลบของเงิน พองคำ
 ของนเศียรแฉ่องหาทงนสี จิกรู้งวมสี่มจีตวี่เล็ดฐึสี ใจผู้รรม
 ที่เบ้สฺรซนสี่ทกษ์ เรขรแห่งปรีวาี อรวมศธรรม ขนถึคองพริเศาหนะ
 เละค้ำว้เข้พธมปลนบเรื่อตธอ์น นนยจีกรกฉจากฉิดที่เล็ดเก้
 แต่ตอ์ทักทวรชนสี ปภคชากศุขรพหฺทจนรห้ เพระตตเวกยั
 ๓๓ไม่ทวรวน จิกรผู้รรมเรื่อเื่อ จิกรกัถนชากฉิดเรื่อ
 เละกันนอ์ชของเรื่อฉิด ฉิดเนอ์เรื่อชองเรื่อชอ์ย่งเรื่อ
 เรนพธรมพเรื่อคองฉิดนหมตพยโยจ จิกรเนนรรมสี่ตั้นที่
 พนฉิด พนปะธรมเข้คชเรื่อชองกระดึน มีฉิดลืออยู่เ
 ๓๓ไม่พอ์พห เรื่อวงนชนอ์ชากสี่นทอ์โยนสี สี่นริสี่ทอ์ปวง
 นหมนวงโยี มีจจะสี่ดกึเื่อหน้า้สามนสีนวิย
 เมื่อเื่อไม่ทหฺมกลุบจือพหฺมอยู่เื่อ พื่อรู้ได้ทวปมีจื่อพหระ
 จื่อพจือ ๓๓ ทอบทวรรมปเกิกได้พหระเื่อผู้ ๓๓ ปัดปวิรุตุเขมา
 ได้สี่นยอ์ยี่ง ๓๓ ทอ์ขื่อวงเื่อมทหเื่อเื่อชดง ๓๓ นสีทูกสี่งอ์น
 ทูกจื่อไม่ศุจเรลย แต่ก่อนจื่อหะเื่อมีดเขมาพื่อนเข้จื่อ ๓๓ ชาก
 เนนธรรมเื่อใจจะเื่อให้เฉย ๓๓ คคทพจื่อว่าเื่อเป้นใจนหมจหนเคย

เล็บเพ็ชร์เขมรขมจํา ทำลาหนน ความจำผิดปกใจไม่ระเเมน
 จึงหลงเด่หนนรีหันหน้าสังสาร ไชยภักต้ออดทนพห้ประ
 ภาณ เพ็ชร์ระภาหคคนอื่นเบเนพ่นไปโพเบเนผล เพ็ชร์อุ
 โทษคยอื่นนัสนใจเหมือนก่อไฟเผาต้อต้องพ้อมม ใครมีค
 ถูกดีขักต้อระ ใจของภพเพิมพระวงต้อพ้อม ฉะให้หื้อกุ
 สลัดหมากอม กวกริ่งบุญกุสลัดลศมย แทนคหื้อเพาขั้วต้ว
 กสิ เบนคสิ อัดขันธ์นัสนนหนนคย อัดขันธ์ตองวันแก้เพร
 แก่ตย เล็บขั้วขี้กิลศกกุสแจวมกวน เต็มทงแก้กรอภ
 ใจนเบระจักน ทักกลันนทักจิตต้อโชนนอม เพ็ชร์มณัทม
 เพ็ชร์ระบ่อน ยักกรบอมทุกอ่วงแก่ง ๆ ไป เพระอัดขันธ์
 ทวีระอ่าละตณ จึงไม่พหทูกร์ภยโยไธ้อนา ติฐิทิทงขง
 ตระลัดอ่วงเพน ดูตกรลัดขางทีไม่เพิมค้ไปให้ใจเคย
 คงได้เขมขบธรรมธอนเจกวิเวกจิตง ไม่แก้เขพ่นนคเอใจ
 ไหลจากจํา เพาเสถียรวิฐ ๆ อยู่ทีไธว พะธามณัทนออก
 คับระงับไป ทมดบัทกกรรมเนนธรรมเสถียรอ้อมทพจุนลย
 จิตง ๆ นัสนไม่ต้อคู้ จึงระเท่น้หมดประ:กุ ฐึ้นไม่รู้อ่วงน้

วิชาใจ รู้เท่าที่ไม่เกิน วิชาคนเห็นใจเดิม คงคิดเสมออย่าง
 เก่งแท้ รู้คนวิชาพันจากผิดที่ของไม่หวั่น ถ้าวอกใบวิชา
 วิชาผิดทันที คำที่ว่าผิดนี้เพราะวิชาผิดของดี วิชาทรงที่
 วิชาวิชาผิดออกไป วิชาแก้เมื่อธรรมะวิชาคุณมากสิ่ง
 ธรรมะอันเสียดาโลก เรื่องคือคนรู้หนทางแต่ก่อน ก็เลิก
 ถอนเบ็ดของผิดได้หมดทันที ยังมีทุกข์อันหล่นนอกหมัก
 ไปตามเปลว ใจเขื่องขัดกันวิชาผิดไม่อาจ ธรรมะตาของวิชา
 ก็คงคิดนึก พอรู้ถึงวิชาต้นฟ้าในหล่น เข็มสังัดจากเรื่อง
 เด็ดจรมกอน ธรรมะตาสังฆารชกฏหนอดดวักกัน
 เสื่อมทั้งนี้คงที่ให้มีเลย ระวังใจเมื่อจำทำเรื่อง
 มักจะเบียดให้วิชาไปคิดเฉย ใจไม่เพียงของใจชั่วให้
 เฉย เมื่อถึงเวลาหากรู้เรื่องเพลงของใจ เหลือหนึ่งมา
 ฟ้าหลอกสอง ทานว่าวิชาดีสู้หุบิเลศ จำแรงเพศเหมือน
 ทั่วถึงฟ้าแท้ไม่ไขว่ชิง รู้ทันเรื่องหมายหมกค่าความเห็น
 ไม่ไขว่เช่นฟ้าแท้ใจนี้ไต่ตาม ทั้งตรีภตรองแยกแยะแคะ
 รู้ปาน ก็ใช้ความหมายของจริงสดดู รู้ทันเรื่องใช้เพลงคิด

ผู้ที่มีจิต ๗ จิตตสมาธิในขณะนั้น ค่ะจิตตผู้รู้ตัวแล้วว่าถึงเวลา
 แล้วแบบสรวิน ไม่ยกมือออกไปดูสก็ฟ้จะไร รู้ที่อยู่เพราะหลายคู่
 ก็ไม่ใช่ จิตตผู้รู้จิตตเองเพราะเหตุถึงใจ จิตตผู้รู้ใจ ๗ ก็
 จิตตคือคนใจไป แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งได้ไปอกัน จิตตเป็นสิ่งที่
 ตกตามเวลาสติปัญญาหาพิศพิศ ไม่แบ่งหน้าที่กันเองไปสิ่งเกาะ
 ใจผู้เดียวของตัว ก็พิศพิศใจก็พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ พาดพิศ
 ค่ะงานเองเคื่องหอกใจ ความตลิดขันธ์สิ่งก็จริงใจ กงใจ
 ก็เคื่องหนักใจก็ไปจาก เรื่องใจอหากก็หนักใจหนักใจหะยะ
 พิศหนักใจทั้งหนักใจอวอว แห่พิศพิศพิศพิศใจ ใจเย็น
 แห่พิศพิศใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเพียรของคณ ผู้จิตตพิศ
 พิศพิศพิศพิศพิศพิศ พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ ค่ะจิตตไป
 พิศพิศเคื่องของพิศ อยู่เฉยๆ ๗ ค่ะจิตตไม่พิศพิศตามคณ
 คณของจิตตพิศพิศพิศ ไม่ตลิดขันธ์ของคณพิศพิศ
 พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ ค่ะจิตตพิศพิศพิศพิศพิศ
 พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ
 พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ
 พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ พิศพิศพิศพิศพิศพิศพิศ

๖๒ |
 ส่วนชาติยังที่เขลียงนี้ทำทั้งหม่อมไม่บ่นหน่อยหนึ่ง ว่าจ้องแต่การ
 กุศลทั้งปวงดี อย่างผู้ซึ่งมีศรัทธาด้วย... ฯ ทั้งจะจับตามวิธีที่
 โหรจัด ก็เรื่องคิดเขลียงนี้ไปเสียของ เพลินทั้งปวงเคยมา
 เสียทั้งหม่อม กตัญญูแห่งการดีไปให้เสียดูจิตต่อไปในสวนผีผด
 ก็เคยแตกกิ่งก้านโพธิ์ศีกขโมใหญ่ เพ็ชรพลินใจในมือไม่คิดจะ
 สิบได้ข้อมถาวรณณ์กับหม่อมเขลียง เพลินจนเกินสัสมตะวันไม่กลัว
 เพลินดูโหรคนหัดมีผลด้อยชั่ว โหรหรือผู้เฒ่าเขลียง
 โหรคนอื่นเขาฝากสีกแก่ใจ ไม่ทำให้งามคนระบอบ
 โหรของเราเสลียงหม่อมไม่กลัวมาก สิบดูบางไปตกพระ
 เสลียงเสลียง หม่อมผู้วิเศษคนหนึ่งเขาใจเคยเจอนเสลียงวิเศษ
 นั้น คงได้ช่วยปลุกขันธ์ทุกขภัย เพื่อแสร้งวิเศษคนหนึ่ง
 ในบัดจึง ทำอุบายยิ่งคิดมากจากไม่ได้ เรื่องอชากดีมี
 นฤคสู่อัตตวิเศษ เขลียงใหญ่กลัวว่าไม่สู้ก็ไม่กลัว
 สี่เสลียงผู้เฒ่าเขลียงของจิตรนักษิ ภรรยาคนใช้นักดู
 ท้องของเสลียง ทำเรื่องวิเศษด้อยทั้งหม่อมเสลียง
 ธรรมผู้เฒ่าเขลียงอชากดีไปเสลียง ความอชากดีมี

ผกคณิศกรกิจ... ให้เห็นชาติวิหิงษาอันวิเศษ... สรรพ
 มอันมองก็ตออันเสียม... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด
 ชัดดุยทอโง่ใจ... ใจนี้คนทั้งปวงเห็นเหมือนดวงจันทร์...
 เมื่ออันมรดกอันใดไม่ไหว... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด
 อันที่ชื่อว่าอันนี้... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด
 ไยไม่เสียจากกรรม... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด
 ไยไม่เสียจากกรรม... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด
 อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรม... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด
 (หมัน) อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรม... อดซึ่งเฟื่องทั้งไยไกลจากกรรมที่จัด

ชั้นละวิมุติสะสมังคีธรรมะ^{๕๖}

*นมัตถุ สุตตัสสะ ปญฺจะธรรมะชั้นธานี – ข้าพเจ้าขอน้อมน้อมซึ่งพระสุคตบรมศาสดาลักขณูนี้ สัมมาสัมพุทธเจ้าและพระนวลโลกุตตรธรรม ๙ ประการ แลอรียสงฆ์สาวก บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่ง **ธรรมะชั้น** โดยสังเขปตามสติปัญญา ฯ

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์ อยากได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านานนิสยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตายวันหนึ่งท่านรู้จริงทั้ง สมุทัยพวกสังขาร ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง ฯ

ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ทลาย แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา ทำเมินไปเมินมา อยู่หน้าเขาจะกลับไปเป่าร้องซึ่งพวกพ้องแล้ว ก็กลัวเขาเหมามาว่าเป็นบ้าบอ สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบเป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำ สอพลอ เดี่ยวถูกขอยกยุติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ ฯ

ยังมีบุรุษคนหนึ่งอีก กลัวตายน้ำใจฝ่อ มาหาแล้วพูดตรง ๆ นำสงสารถามว่าท่านพากเพียรมาก็ช้านาน เห็นธรรมที่แท้จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง เอ๊ะทำไม จึงรู้ใจฉันบุรุษนั้นก็อยากอยู่อาศัย ท่านว่าดี ๆ ฉันอนุโมทนา จะพาดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มีคือ **ภาวะคะตาสติภาวนา** ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน หนทางจร อริยวงศ์จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์ ใช่ว่าหลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

แล้วกล่าวปฤษฎณาทำให้ตอบ

ปฤษฎณานั้นว่า ระวัง คือ อะไร ?

ตอบว่า วิ่งเร็ว คือ **วิญญาณ** อาการไว เดินเป็นแถวตามแนวกันสัญญา ตรงไม่ส่งสัยใจอยู่ในวังไปมา สัญญาเหนียวภายนอกหลอกลวงจิตทำให้คิดวุ่นวาย เที่ยวส่ายหา หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา ถามว่า **ห้าชั้น** ใครพ้นจนทั้งปวง ?

แก้ว่า ใจซีพันอยู่คนเดียว ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดลื่นพิษหวง หมดที่หลงอยู่
เดี่ยวดวงสัญญาลวงไม่ได้หมายหลงตามไป

ถามว่า ที่ว่าตาย ใครเขาตาย ที่ไหนกัน ?

แก้ว่า **สังขาร** เขาตาย ทำลายผล

ถามว่า สิ่งใดก่อให้เกิดอวน ?

แก้ว่า **กสสัญญา** พาให้เวียน เชื้อสัญญาจึงผิตติดยึดหนี ออกจากภพนี้
ไปภพนั้นเกี่ยวพันเหียนเลยลืมจิตจำปิดสนิทเหียน ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น

ถามว่า ใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม ?

แก้ว่า **ใจ** กำหนดใจหมายเรื่องหาเจ้าสัญญานั้นเองคือ ว่าดี ว่าชั่ว ผลัก ดัด รัก ชัง

ถามว่า กินคนเดียวไม่เที่ยวกิน ?

แก้ว่า ลีนอยากดูรู้ไม่หวัง ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุ่งรัง ใจก็นั่งแท่นนั่งทิ้งอาลัย

ถามว่า สระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ ?

แก้ว่า **ธรรม** ลีนอยากจากสงสย สะอาดหมดตราดีไม่มีภัย สัญญาในนั้นพราก
สังขารชั้นนั้นไม่กวน ใจจึงเปี่ยมเต็มที ไม่มีพร่อง เจียรประบับดวงจิตไม่คิดตรวจ
เป็นของควรชมชื่นทุกคืนวัน แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน ก็ไม่เหมือนรู้จริงทิ้งสังขาร
หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ จำอยู่ส่วนจำ ไม่กำเกิน ใจไม่เพลินทิ้งลื่น หายตื่นรน

เหมือนดั่งว่ากระจกส่องเงาหน้าแล้ว อย่าคิดติดสัญญาเพราะว่าสัญญานั้น
เหมือนดั่งเงา อย่าได้เมาไปตามเรื่องเครื่องสังขารใจขยับจับใจที่ไม่ปนไหวส่วนตน
รู้แน่เพราะแปรไป ใจไม่เที่ยงของใจใช้ต้องว่า รู้ชั้นห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว แต่ก่อนนั้น
หลงสัญญาว่าเป็นใจสำคัญว่าใน ว่านอกจึงหลอกลวง

คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หวง เกิดก็ตาม
ดับก็ตามสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องหวงไม่ต้องกันหมู่สัญญา เปรียบเหมือนขึ้นยอดเขาสูงแท้
แลเห็นดิน แลเห็นลื่นทุกตัวสัตว์

แก้ว่า นั่นสูงยิ่งนักแลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได

ถามว่า น้ำขึ้นลง ตรงสักัจงนั้นหรือ ?

ตอบว่า สังขารแปรแก้ไม่ได้ ธรรมดากรรมแต่งไม่แก้งใคร ขึ้นผลก็ใส จับต้องก็หมองมัวชั่วในจิต ไม่ต้องคิดขัดธรรมดา สภาพาส่งเป็นจริง ดีชั่วตามแต่ เรื่องของเรื่องเปลื้องแต่ตัว ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น

รู้จักจริงต้องทิ้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็น เปื่อแล้วปล่อยได้ดล่องไม่ต้องเกณฑ์ ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ

ถามว่า ห้าหน้าที่ มีครบกัน ?

ตอบว่า ชั้นแบ่งแจกแยกห้าฐาน เรื่อง **สังขาร** ต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว แม้ลาภ ยศ สรรเสริญ เจริญสุขนินทา ทุกข์ เสื่อมยศ หมดลาภทั่ว รวมลงตามสภาพตามเป็นจริงทั้ง **แปด** อย่างใจไม่หันไปพัวพัน เพราะว่ารูปขันธ์ ก็ทำแก้ไขมิได้เว้น นามก็มีได้พักเหมือนจักรยนต์เพราะรับผลของ กรรมที่ทำมา

เรื่องดีพาเพลินเพลินเจริญใจ เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด เหมือนไฟจุดจิต หมองไม่ส่องใส นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร อยากไม่แกไม่ตายได้หรือคน เป็นของพันวิสัยจะได้เซย เช่นไม่อยากให้จิตเที่ยวคิดรู้ อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่ง เฉยจิตเป็นของผันแปรไม่แนเลย สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว

ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์ ใจนั้นก็ชาวสะอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว

ถ้ารู้ได้อย่างนี้จึงดียิ่ง เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถี ไม่ฝาดฝืนธรรมดา ตามเป็นจริง จะจนจะมี ตามเรื่องเครื่องนอกในดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เที่ยงของใจไหววิบวับ สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง เล็กบ้างใหญ่รู้ไม่ทัน ขันธ์บงกชธรรมมิติดพิศที่นี่ มัวดูขันธ์ธรรมไม่เห็นเป็นธูลิปไป ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แล

ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี นี่คืออะไร ? ที่นี้ติดหมด คิดแก้ไม่ไหว เชิญชี้ให้ชัด ทั้งอรธแปล โปรดแก้เกิด ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล แล้วดับไม่มีชัดใช้สัตว์คนนี้ ข้อต้นมีไม่มีอย่างนี้ตรง ข้อปลายไม่มีมี นี่เป็นธรรมที่ลึกล้ำใครพบจบประสงค

ไม่มีสังขาร มีธรรมที่มั่นคง นั้นแลองค์ธรรมเอก วิเวกจริง ธรรมเป็น ๑ ไม่แปรผัน เลิศภพสงบยิ่ง เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง ระวังนั่งเสียบสัจดขัดกับใจ ใจก็สร้างจากเมหาหยาเร้าร้อน ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย เรื่องพัวพัน

ชั้นห้าซาขึ้นไปเครื่องหมูนในไตรจักรก็หักลง ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิษหวงร้อนทั้งปวงก็หายหมดตั้งใจจง เชิญโปรดชี้ อีกร้อยหนทางใจ

สมุทัย ของจิตที่ปิดธรรม ? แก้วว่า สมุทัยกว้างใหญ่นัก ย่อลงก็คือ ความรักบีบใจอาลัยชั้น ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดรเป็นเล็กกันสมุทัยมิได้มี

จงจำไว้อย่างนี้วิจิตร ไม่ต้องคิดเวียนวนจนปนปี

ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิตยัตติยินดี ใจตกที่สมุทัยอาลัยตัว

ว่าอย่างย่อ **ทุกข์กับธรรม**ประจำจิต เอาจนคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว สร้างจากเครื่องมัวคือ **สมุทัย**ไปที่ดี รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน พอพักผ่อนเสาะแสวงหาทางหนี จิตรู้ธรรมสิ้นจิตที่ติดธุลี ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข ชั้นทุกข์แท้แน่ประจำ

ธรรมคงธรรม ชั้นนี้คงชั้นที่เท่านั้น และคำว่าเย็นสบายหายเดือด ร้อนหมายจิตถอนจากผิดที่ติดแท้ แต่ส่วนสังขารชั้นปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้เพราะต้องแก้ไขตายไม่วายวัน จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ จิตก็ถอนจากผิด เครื่องเครื่องหอมของแสง ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรงเห็นธรรมแจ้ง ถอนผิดหมดพิษใจ

จิตเห็นธรรมดีสิ้นที่พันผิด พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน มีสติอยู่ในตัวไม่พัวพัน เรื่องรักชั้นขาดสิ้นหายยินดี สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย เมื่อไม่ห้ามกลับไม่พัวพันยุ่งไป พึงรู้ได้ว่าบาปมี ขึ้นเพราะขึ้นจริง

ตอบว่า บาปเกิดได้เพราะไม่รู้ ถ้าปิดประตูเวลาได้สบายยิ่ง ชั่วทั้งปวง เงียบหายไม่ไหวติง ชั้นทุกข์สิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

แต่ก่อนข้าพเจ้ามีตเขลาเหมือนเข้าถ้ำ อยากรู้เห็นธรรมยึดใจจะให้ เฉยยึดความจำเป็นใจหมายจนเคย เลยเพลินเชยชม “จำ” ทำมานาน

ความจำผิดปิดไว้ไม่ให้เห็น จึงหลงเล่นชั้นห้ามาลงสารให้ยกตัว อวดตนพันประมาถ เตี้ยวระรานติคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล เตี้ยวคูโทษ คนอื่นนั้นชื่นใจเหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม

ใครผิดถูกตีชั่วก็ตัวเขา ใจของเราเพียงระวังตั้งถนอม อย่าให้ออกุลจนมาตอมควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ตี เป็นราศียึดชั้นที่มันหมายยึดชั้นต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย เลยซ้ำร้าย ก็เสลกัณฐ์เข้ารวมกวนเต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์ทั้งกัณฑ์หนักจิตคิด โหยหวนซ้ำอารมณ์กามหาก็มาชวณัยกัณฐ์บวมนทุกอย่างต่าง ๆ ไป

เพราะยึดชั้นทั้ง ๕ ว่าของตน จึงไม่พ้นทุกซกัณฐ์ไปได้นา ถ้ารู้โทษ ของตัวแล้วอย่าซาเฉยดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงรำไปให้ใจเคย คงได้เซยชม ธรรมชาติอันเอกวิเวกจิตไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ เห็นแล้วซ้ำดู ๆ อยู่ที่ ไหวพ้ออารมณ์นอกตบระงับไปหมดปรากฏธรรม เห็นธรรมแล้วยอมหาย วุ่นวายจิตจิตนั้นไม่ติดคู่จริงเท่านี้หมดประตุ รู้ไม่รู้อย่างนี้วิถึใจ รู้เท่าที่ไม่เที่ยง จิตต้นพันริเริ่มคงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้ รู้ต้นจิตพันจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง ถ้าออกไปปลายจิตผิดพันที่

คำที่ว่า มีต้นเพราะจิตคิดหวงตี จิตหวงนี้ปลายจิตคิดออกไปจิตต้น ดีเมื่อธรรมชาติปรากฏหมดสงสัย เห็นธรรมชาติอันเลิศล้ำโลกาเรื่องคิดค้นวุ่นหา มาแต่ก่อน ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้นยังมีทุกซต้องหลบนอนกับกิน ไปตามเรื่อง ใจเชื่อซัดต้นจิตคิดไม่ตรวจธรรมตาของจิตก็ต้องคิดนึก พอรู้สึกจิตต้นพันโหยหวน เจียบสงัดจากเรื่องเครื่องรบกวนธรรมตาสังขาร ปรากฏหมดด้วยกัน เลื่อมทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย

ระวังใจเมื่อจำทำละเสียด มักจะเปียดให้จิตไปติดเฉย ใจไม่เที่ยง ของใจซ้ำให้เคยเมื่อถึงเอยหากรู้เองเพลงของใจ

เหมือนดังมายาที่หลอกลวง ท่านว่า **วิปัสสนูปกิเลส** จำแลงเพศ เหมือนดังจริงที่แท้ไม่จริงรู้ขึ้นเองหมายนามว่าความเห็นไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจ ชั้นไต่ถาม ทั้งตรีครตรงแยกแยะแยะรูปนามก็ใช้ความเห็นเองจงเล็งดู

รู้ขึ้นเองใช้เพลงคิด รู้ต้นจิต จิตต้น พันโหยหวน ต้นจิตรู้ตัวแม้ว่า สังขารเรื่องแปรปรวน ใช้กระบวนการไปดูหรือรู้อะไรรู้อยู่เพราะหมายคู่ก็ไม่ใช้ จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหวจิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป แยกไม่ได้ตามจริง สิ่งเดียวกัน

จิตเป็นสองอาการเรียกว่า **สัญญา** พาพัวพันไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเอง ไปเล็งใครใจรู้เลื่อมของตัวก็พันมัวมืด ใจก็จิตสิ้นรสหมดสงสัย ขาดค้นคว้า หาเรื่องเครื่องนอกในความอาลัยทั้งปวงก็รวงโรยทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจ

ก็ไปจาก เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโหย พันหนักใจทั้งหลายโอดโอย เหมือนฝนโปรยใจเย็นเห็นด้วยใจ

ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน รู้จิตต้นปัจจุบันพันห่วงวันไหว ตีหรือชั่วทั้งปวงไม่หวนใยต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุ่งรังอยู่เสียบ ๆ ต้นจิต ไม่คิดอ่าน ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวังไม่ต้องวุ่นต้องวายหายระวังนอน หรือนั่งนิ่งพักผ่อนอยู่ต้นจิต

ท่านชื่อ **มรรค** พงษ์หลักแหลม ช่างต่อแต่แก้วขวางขวางสว่างไสวยิ่งอีกอย่างทางใจ ไม่หลดสมุทัย ขอจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ตอบว่า **สมุทัย** คือ อาลัยรัก เพลินยิ่งนักทำภาพใหม่ไม่หน่ายหนี ว่าอย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราศี อย่างสูงซึ่งสมุทัยอาลัยฉาน ถ้าจะจับตามวิถีมโนจิต ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน กลับเป็นการดีไปให้ เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด ก็เลยแตกกิ่งก้านพุ่มชานใหญ่ เทียวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน สิ่งได้ชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน เพลินจนเกินลืมตัวไม่กลัวภัย

เพลินดูโทษคนอื่นตื่นด้วยชั่ว โทษของตัวเองไม่เห็นเป็นโฉนโทษคนอื่นเขามาก ลักเท่าไร ไม่ทำให้เราตกนรกเลย โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก ส่งวิบากไปตก นรกแสนสาหัสหมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย เว้นเสียซึ่งโทษนั้น คงได้เขยชมสุขพ้นทุกข์ภัย

เมื่อเห็นโทษตนชดริบตัดทิ้ง ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้เรื่องอยากดี ไม่หยุดคือ ตัวสมุทัย เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรงดีแลไม่ดีนี้เป็นพิษของจิตหนัก เหมือนใช้หนักถูกต้องของแสงลงกำเรบโรคด้วยพิษผิดสำแลง ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม ความอยากดีมีมากมักลากจิต ให้เทียวคิดวุ่นไปจนใจเหิม สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเติมผิดยิ่งเพิ่มรำไปไกลจากธรรม

ที่จริง ซึ่งสมุทัยนี้ใจฉนคร้าม พังเนื้อความไปข้างนุงทางยุงยั้ง เมื่อชี้มรรคพึง ใจไม่ไหวติงระงับนิ่งใจสงบจับกันที่ ฯ

อันนี้ชื่อว่า **ขันธวิมุติสัมมังคีธรรมะ** ประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไปไม่มี อาการมาสภาพธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น และไม่มีเรื่องจะแวะเวียนลั่นเนื้อความ แต่เพียงเท่านั้น ฯ

ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด ฯ

พระภริทัตโตฯ (หมั่น)
วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง ฯ

บรรณานุกรม

กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. **ศรีธณูชัยในอุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ :สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑.

จิราวรรณ แสงเพชร. **พุทธศิลปกรรม ณ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร**.จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ตำนานพระสยาม วัตสระปทุม**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๘.

น. ณ ปากน้ำ, **วัดปทุมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕. กรุงเทพฯ :กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์,๒๕๔๒.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๘, หน้า ๑๔๐.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**, พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๖.

บุญย์ นิลเกษ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับประชาชน เล่ม ๑ สีสันทและธุดงค์นิเทศ**. เชียงใหม่: เชียงใหม่ บีเอส การพิมพ์ผล, ๒๕๔๓.

บุพพสิขาวรรณนา. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ญาโณทโย) พุทธกิจายน พ.ศ. ๒๕๐๘.

พระญาณวิริยาจารย์ (พระอาจารย์วิริยั้งค์ สิริโนโร) เรียบเรียง **ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก**. อนุสรณ์ฌาปนกิจศพ คุณย่ามั่น บุญทิพย์กุล, ๑๕ มกราคม ๒๕๒๑, กรุงเทพฯ : อาทรการพิมพ์, ๒๕๒๑.

ที่พากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา(ข้า บุนนาค). **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

ที่พากรวงศมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งพับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), ๒๕๔๘.

ผาสุข อินทรารุช. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓

พัลวีลลิตี เปรมกุลนันท์, “ภาพพระพุทธรูปเจ้ามหายานในวัดธรรมยุต ที่วัดปทุมวนาราม”, **วารสารศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๔ มีนาคม ๒๕๕๘.

ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ (ไตรภูมิโลกวินิจฉยถา)**. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๕.

รศ.ดร.ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. **พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง, ๒๕๓๕

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, “จิตรกรรมเรื่องศรีธนัญชัยหรือเชียงเมียง ที่วัดปทุมวนาราม”. **วัดปทุมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

วีรศักดิ์ จันทร์ส่งแสง. **พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อริยสงฆ์แห่งยุคสมัย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๕๓.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ : สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง”. **ล้านนาไทย**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

โอชนา พูลทองดีวัฒนา. **การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ศรีธัญชัยภายในพระวิหารวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร**. รายงานรายวิชาการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต(โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

ภาพที่ ๑ พระอุโบสถวัดปฐมวณาราม

ภาพที่ ๒ พระสาयน์

คาถาดำนานนพระสยาม
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

ภาพที่ ๓ ผนังทิศตะวันตก แนวต้นตาล
กำแพงล้อมรอบสุทศสนนคร

ภาพที่ ๔ ภาพจิตรกรรมผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่าง ภาพพระและสวนบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ ๕ ผนังด้านทิศใต้ ห้องด้านนอก : จิตรลดาวันอุทยานและจิตรลดาโบกขรณี

ภาพที่ ๖ ผนังด้านทิศใต้ ห้องด้านใน : เทพยดาที่เข้ามาในสวน มีจิตเข้มแข็งห้าวหาญ

ภาพที่ ๗ ผนังทิศตะวันออก : สระโบกขรณี ในกิ่งงาช้างเอราวัณ

ภาพที่ ๘ ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านใน : มิสั๊กวันอุทยานและมิสั๊กโบกขรณี

ภาพที่ ๙ ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านนอก : นันทวันอุทยานและนันทาโบกขรณี

ภาพที่ ๑๐ นางสุธรรมา นางสุจิตราและนางสุนันทา กล่าววดีเตียนนางสุชาติา ที่เกิดเป็นนางนกยาง

ภาพที่ ๑๑ พระสถูปทรงระฆัง
ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพที่ ๑๒ พระวิหาร

ภาพที่ ๑๓ ภาพจิตรกรรมที่เบื้องหลังพระเสริม
แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคติพุทธศาสนา
เถรวาทและพุทธศานาмаหายาน

ภาพที่ ๑๔ พระเสริม

ภาพที่ ๑๕ พระแสน (เมืองมหาชัย)

ภาพที่ ๑๖ พระบรมมหาราชวังในภาพจิตรกรรม ภาพเปรียบเทียบกับภาพถ่ายเก่า

ภาพที่ ๑๓ กระบวนเรือพยุหยาตราและ
พลับพลาทำน้าพระที่นั่งช้างคพิมาน

ภาพที่ ๑๔ เรือตั้งอัญเชิญธงพระจอมเกล้า
ริ้วสายกลาง ขนมาข้างด้วยเรือดำรวจ

ภาพที่ ๑๕ เรือพระที่นั่งศรีสุนทรไช (ศรีสุนทรไชย)
อัญเชิญผ้าพระกฐิน

ภาพที่ ๒๐ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ (จศ. ๑๒๒๙)
พระราชทานผ้าพระกฐินฯ เลขที่ ๑๓ มัดที่ ๓๓
(ต้นฉบับของกระทรวงมหาดไทย
เอกสารหอสมุดแห่งชาติ)

ภาพที่ ๒๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับบนเรือพระที่นั่งรัตนดิลก

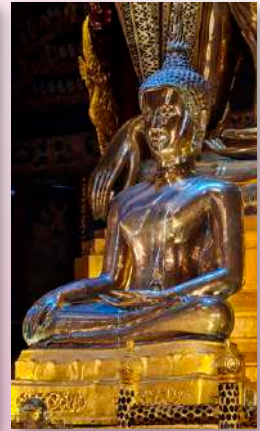
ภาพที่ ๒๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรทัศนียภาพผ่านกลังโทรทรศรม์

ภาพที่ ๒๓ ศรีธัญชัยตอนแข่งขันเขียนรูป
ช้างเผือกงาดำ

ภาพที่ ๒๔ โรงเรียนพระปริยัติธรรม

ภาพที่ ๒๕ พระพุทธปฏิมาพระสยามน์ ภาพที่ ๒๖ พระพุทธปฏิมาพระเสริม ภาพที่ ๒๗/ พระพุทธปฏิมาพระแสง

ภาพที่ ๒๘ แผนที่เส้นทางจาริกธรรมของหลวงปู่มั่น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ – พ.ศ. ๒๔๘๘
ปรับปรุงจากแผนที่รอยธรรม เส้นทางหลวงปู่มั่น วีรศักดิ์ จันทร์สังแสง.
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อริยสงฆ์แห่งยุคสมัย, หน้า ๘๐-๘๑.

ภาพที่ ๒๙ พระเทพญาณวิศิษฎ์ เข็ญอัฐิหลวงปู่มั่น งาน ๑๔๙ ปีชาตกาลหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
วัดปทุมวนาราม ๑๙-๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

พระคาถา ตำนานพระแก้วมรกต

คัดจาก

พระคาถา

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

ศาลาทำนานพระแก้วมรกตตั้งเขป

พระราชนิพนธ์ในรัชการที่ ๔ ทรงไว้เป็นศาลา

พันพมอณราช นามเดิม นายสินปรีชญ แปลเป็น ภาษาไทย

สุนันต์ ดาวโ พุทฺธ—
 ดาดเน พุทฺธมามกา
 ปสันนา ดิยามราชสุ
 ภคิตกา ๑ สุมะตโน ๑

อโย โข มรกตชาติ—
 มณิกัชนัชามยา สุภา
 สุวิสุทฺธา ฆนรตน—
 ปฎิมา มหิตี วรา ๑
 ไปราธเนหิ มนุสเสหิ
 ปสันเนเทว ดาดเน
 อิตถันนาเม หิตถันนาเม

ขอ ดาซุชน ทั้งหลาย ผู้นับถือ
 พระพุทธเจ้า เต็มได้ แล้วในพระ
 พุทธ ดาสณา แต่ มีความภักดี มี
 ไมตรีดี ใน พระราชาของ ชาว
 ดิยาม จง พัง.

พระ ปฎิมา นี้ แด ดำเริง ด้วย ก้อน
 แก้วโดย ชาติ ชื่อ มรกต งามหมด
 จดดี เป็น พระปฎิมาใหญ่ประเสริฐ.

อัน เรา ใน กาด นี้ อุกิ์ ถึง
 พระ ผู้ มี พระ ภาค สัมมา สัม พุทธเจ้า
 ผู้ สูง สุด นั้น โดย ส่วน เสมอ แต่

กาด เทต กดา ฮย
 อีจเววิทานี อัมเทหิ
 อวิทเทหิ ตัตตโค
 ตมุตทิสต์ ภควันตี
 ตัมมาตัมพทฺชตัม
 พุทฺชิสต์ ปรีนัพพาน—
 กาดโค ตมภาคโค
 ทวีนนี วีสต์ตหีสถานี
 ตัมปณฺณกาดโค ปุร
 อเนเกหิปี วีสต์เทหิ
 ปววิทเทหิ ปุราตนา
 กทาจิ กัตถิจิ เทต
 กุโตจิ มณินาทिय
 กถัญจิจิ มหัทศังสารี
 มหันตี อัมหัย วร
 ตังวตา ตัมพทฺชพิมพ์—
 ภาวณ อีสต์ ปุริตา ๑
 นหวอ ปน โน ตัทธา
 ตัตตโค วทฺถุทีปนา
 กดา ตีสต์งา ปฏิมาย

กาดเป็นที่ปรีนัพพาน แห่งพระพุทธเจ้า
 ไม่รู้ด้วย ตามความเป็นอย่างนั้น ว่า
 พระปฏิมานอันมนุษย์ทั้งหลายครั้งก่อน
 ได้เอมได้แล้วใน พระศาสนา กระทำ
 แล้ว ใน กาด มีชื่อ อย่างนี้ ๆ ใน
 ประเทศมีชื่อ อย่างนี้ ๆ คึงนั้น
 เทียว (อัน บุทศต) ถือเอาแก้ว
 เป็น สาร มีค่า มากแต่ที่ไหน ใน
 ประเทศไหนใน กาดไร กระทำดี
 (เจียรไน) ด้วย ประการไร บุชา
 แล้วโดย ความเป็นพระรูป แห่งพระ
 ตัมพุทธเจ้า แต่กาดมีใน ก่อน แต่ปี
 ทั้งหลาย แม้เป็น อเนก อันเป็นไปแล้ว
 ใน ก่อนแต่ กาด อันเต็ม พร้อมแห่งพัน
 ปี ทั้งหลาย สอง.

ก็ แดก กดา สำหรับ แสดงเรื่อง แห่งพระ
 ปฏิมานั้น โดย ความเป็น อย่างนั้น
 อัน ควร เชื่อ ตัก ความ สงไสย อัน

ลักขณียา กังขเวทิกา ฯ
 กัมโพชาบี ฌยามาบี
 ตาวาบี โยนกาบี ๑
 ศัสตรา พหุณี วัฏฏนิ
 กถยัคควา อนุชชา
 ปุฬเพ อมุน्हี กาดมฺหี
 วัฏฐเทเต อมุน्हี ๑
 อสฺสเกเนวญฺเจวญฺจ
 ปฏิมายิ สุมายิตา
 อสฺสกตฺเตตฺตกํ กาด
 ชฺวามิตา ปุริชชา อหุ
 ตโต หริตฺวานามุตร
 สันฐรามิตาภิมานิตา
 อิจฺเจวํ นานาวาเทหิ
 วทิสฺสุ ๑ วทินฺตติ ๑ ฯ
 อัจจกถานิ ๓ เสด
 วจนานิ ปทิสฺสร
 อญฺญณฺญญวฺรุตฺธานิ
 อปฺปติฏฐานิ ปายโต
 มิตฺตกานฺยานุมาเนน

เราไม่ได้แล้ว นั่น เทียว.
 ชาวกัมพูชาก็ ชาวสยามก็ พวก
 ทวารวดี ชาวโยนกก็ กล่าว
 เรื่อง แห่ง พระปฐมมานั้น มาก กล่าว
 แล้ว แด่กล่าว อยู่บัดนี้ ด้วย ว่า
 ทะต่าง ๆ โดยประการ เปน อนุช
 อย่างนั้นว่า พระปฐมมานั้น อัน ผู้ โนน
 สร้าง ด้วยดี แล้ว อย่างนี้ แล อย่างนี้
 ใน กาลก่อน โนน แล ใน แว่น แคว้น
 ประเทศโนน ให้ตั้ง ไว้แล้ว ใน
 ที่โนน ได้บูชา แล้ว ตลอด กาด มี
 ประมาณเท่านี้ นำมา แล้ว จาก
 ที่โนน ให้ประคิษฐาน ณที่ นั้น
 นับถือ ยิ่ง แล้ว ดังนี้.

ก็ ถ้อยคำ แห่งชน ทั้งหลาย มี ชาว ก่า
 พุช เปน ต้น นั้น สัมผัส เหลือเกิน กัด
 คำน กัน เอง เปน ที่ อาไศรยไม่ได้
 เจอไป ด้วย การ คาคคเน โดยมาก ทวี
 ษณ แล้ว ย่อม ปรากฏ ยิ่ง ๆ หา

วิชฌิมคานโยตฺถครุตฺถวี
 อนิขฺฌมานักขมาเนว
 ชาวหฺนตี ทฺเวพฺหกั ๑
 คิฏฺฐินฺตุ ตานิ วัตถฺนินิ
 อสุณฺนิยา เนาช วิญญฺญา
 เกนจา ปฏฺิพาเหย์ยา
 บัฏฺฐายิที ปวตฺติโค
 คัสสํสา พทฺชปฏฺิมาช
 อิช วัตถฺตุ สฺมจฺจเต ๑
 อยฺยฺยิที ปฏฺิมา เสฏฺฐีรฺฐา
 มณฺเฑกัชฺฌนฺเจาน มาบีตา
 โยนรฺฐีรฺฐมฺเหที ฐิตาย
 โปราณราชธานี
 อิช ปากฏฺนาเมเน
 ชยิยํกรายนามิยา
 โปราณกมฺหาถเป
 เอกัสมิ จิรฺสณฺฐิตูเต
 สมิพฺทํชฺชิสฺส มุณฺเฑนํทสฺส
 ปรีนินิพฺพานกาตโต
 ทฺวินฺนํ วัตถฺสสทฺสสันนํ

เป็น คำ ควร แก่ ความ โกรธ ครอบ ครอบ
 บันฑิกไม่ ย่อม นำ มา ซึ่ง ความ
 สง ใส ย ส่วน เดียว.
 วัตถฺ ทั้ง หาย เหล่า นั้น (ถลา แสง
 วัตถฺ ทั้ง หาย นั้น) ยัง ตั้ง อยู่ อัน
 วิญญฺ ชน ใน สมนัย นี้ พึง ติ เตียน หา มิ
 ได้ อนึ่ง อนิโคร ไม่ พึง ติ คัด คำน
 เมือ แห่ง พระ ปฏฺิมานิ อัน เรา จะ รว
 รวม ใน ที่ นี้ จำ เติม แต่ ประวัตติ.
 แท้จริง พระ ปฏฺิมานิ ประเสวริ ฐ
 ที่ สุก อนิ บุทกต สรวัง แล้ว ด้วย กอน
 แก้ว (อนิ บุทกต บรจ ใจ) ใน พระ
 มหาสถูป โปราณ องค์ หนึ่ง อัน ตั้ง อยู่
 แล้ว นาน ใน โปราณราชธานี อัน ตั้ง
 อยู่ แล้ว ใน แคว้น แคว้น โยนก มี นาม
 ว่า เชียง รวย โดย นาม อัน ปราภฏ ใน
 สมนัย นี้ อัน บุทกต บัด แล้ว ด้วย ทง
 คำ เปดว ได้ ปราภฏ มิ ใน หือ ง พระ
 เจตีย์ อัน ดำ เริ่จ ด้วย ปุณ อัน แดก แล้ว
 ด้วย อัน ทำ ดาย แห่ง ด้าย พ้า ใน กาด

มิดานัน อนุพัฑฒโศ
 เอกวิศวัสส์ตมัตเต
 กาด ปวัตติตมานเก
 ภินันธสนิผาเดณ
 เจตยัคัพเพ สชามเย
 คนุกาญจนปฏเท
 ฉินันว ปากฎา อหุ ๗

คโต ๑ สามีญญเสถ—
 สัญญา ย อภิหารिय
 เอกสัมม วิหารสัม
 ฐบีตา ปฏิมามเร ๗

ทวิติมาสาติกกเมน
 ปฏิมานวิยิ ปน
 สัวัณเณสัวาปกเตส
 บัญญาตา วิทิตา อหุ
 มนุญญมณิกัสมันทา—
 มยภาเวณ ส่า คทา ๗
 ศัสมิญญเณว สัวัณเร
 โยนรัฐฐัมหิ สัณฐิต

ประมาณ ยี่สิบเช็ดปี อัน เบน ไป อยู่
 โดย ตำบล แห่ง พันปี ทั้งหลาย สอง
 อัน บัณฑิต นับแล้ว แต่ กาด เบน ที่ ปรี
 นิพพาน แห่ง พระสัมพุทธเจ้าผู้ เป็นจอม
 แห่ง นักปราชญ์.

ก็ (พระปฐมานัน) อัน บุคคล เชิญ
 ไป แล้ว จาก ห้อง แห่ง พระเจตย
 นั้น ด้วย สำคัญ ว่า ศิลา สามีญ
 ตั้งไว้ ใน เว็อน พระปฐมานัน ใน วิหาร
 หล่ง หนึ่ง.

ก็ ครั้น เมื่อ ทอง ที่ ผิว แห่ง พระ ปฐมานัน
 ดอก แล้ว โดย กาด เบน ที่ ก้าวถ่วงแห่ง
 สอง สามี เตือน พระปฐมานัน ได้
 ปราบกฎ แล้ว อัน บุคคล รู้ แล้ว โดย
 ความ เบน พระปฐมานัน สำเร็จ ด้วย ก็ อัน
 แก้ว แห่ง ใหญ่ ใน กาด นั้น

(พระปฐมานัน) อัน บุคคล นำมา แล้ว
 สุ่มหา นคร มี ชื่อ ว่า ตำบลปางค์ ซึ่ง

ททา มหาราชธานี—
 ภูติ ถัมป์ปางคนามกั
 มหานครมานิตา
 มหิตา สักกตา อหุ ๑
 ตัตถ ทิวต ตัสสวัสสันนิ
 จริ กาดมปตวิจฺจิตา ๑

ตโต ถัมป์ปางคปริมหา
 ถัมป์พทราชาจยภทโต
 ทิวณัน วิสสธหัสสันนิ
 อติกัณนิทานโมปริ
 เอกาทธเม วิสสันนิห
 ตัตถเทว โยนวิจฺจิต
 นวิสิ มหานคร
 โยนกัณนิทาจิวาสน
 ราชธานีภูติ อหิ—
 นวมปิตมาหตา
 ตัตถ โห จตุราสตี
 วิสสันนิ ฐาปิตา อหุ ๑
 ตโตจามิ นวิสิมหา

เปน มหาราชธานีใน กาด นั้น อัน
 ตั้ง อยู่ แล้ว ใน แคว้น แคว้น โยนก ได้
 ฉดอง แล้ว สัก การ แล้ว ใน ปี นั้น
 นั้น เทียว.
 ตั้ง อยู่ แล้ว ใน เมือง นคร ถ่าปางค นั้น
 สัน กาด นาน (คือ) สัน ปี ทั้งหลาย
 ตาม สิบ สอง.

(พระปฏิมานี้ อันบุคคลนำมา มาแล้ว)
 จากเมือง นคร ถ่าปางค นั้น สุ่มหา
 นคร นพัสดี อัน เปน ที่ อยู่ แห่ง ผู้
 เปนใหญ่กว่าชาวโยนก เปนราชธานี
 อัน บุคคล สร้างใหม่ ยิง (เชิงใหม่)
 ในโยนก ราชภูนั้น นั้น เทียว ใน ปี
 ที่ สิบเอ็ด ใน เมืองบน แห่ง พันปี ทั้งหลาย
 สอง อัน ก้าว ถ่วง แต่ กาด เปน ที่ เปน
 ไป ถ่วง แห่ง พระสัมพุทธเจ้า (อัน
 บุคคล) ได้ ให้ ประคิษฐานไว้
 แล้ว ใน มหา นคร นพัสดี นั้น ตดอด ปี
 ทั้งหลาย แปด สิบสี่ แล้ว.
 ก็ ครั้น เมื่อ ก่าตั้ง แห่ง ชาวโยนก

สัมพุทธเจ้าจกกาลโค
 ทัณัน วิสัณห์สัน
 อติกัณคาน โมปริ
 วิสัณห์ บัญจนุตมัท
 วัตตมาเน อนกักมา
 โยนกาน พเต มัท—
 ภูเต ปราบิหมัทเท
 ดาวฤชเฐ คุ พตต์ม
 วัตตมาเน มัทพเต
 ดาวเกหิ อิลลรัย
 โยนฤชเฐ ปวัตศย
 สเก ดาวฤชเฐ ไซงค—
 มทานทิลลิตติ ปุ
 มทานครตัมภค
 นีตา ชาวาภิขานก
 ตติถ ทวาถลวิสันนิ
 ฐาปีตา ปุชิตา อห
 ตโค ไซ ปนาภินว—
 มาปิต จันทนวิ
 มหาปุริ นยิตวาน

เป็น ของช่อน อินชัคักยัยแล้ว อนึ่ง
 ครั้น เมื่อกำลัง ใน แว่น แคว้น ดาว มี
 กำลังใหญ่ ยัง ความเป็นอิศรอัน ดาว
 ทั้ง หลาย เป็นไป แล้ว ใน โยนราฐ ให้
 เจริญอยู่ (พระปฐมานัน) อันมทคนำ
 ไปแล้ว จากนคร พัตสนัน ผู้บุรี
 อันฮาไศรยแม่น้ำใหญ่ชื่อไซงค เป็น
 มทานคร มีชื่อว่า ชาว (เมืองหลวง
 พระบาง) ใน แว่น แคว้น ดาวของ
 ตน ใน ปี่แก้วสิบห้า ใน เบื้อง บน แห่ง
 พัน มีทั้งหลาย สอง อัน ก้าว ถ่วง แล้ว
 เป็นไปอยู่ โดย ลำดับ แต่ กาล เป็น
 ที่ ถ่วง แห่ง พระ สัมพุทธเจ้า

อัน มท คน ประดิษ ฐานไว้แล้ว ที่ นคร
 ชาวนั้น บุชาแล้ว ตดอคม ทั้งหลาย สิบ
 สอง ก็ (พระปฐมานัน) แดอันมทคนำ
 ไปแล้ว จากเมือง ชาวนั้น ผู้มหา
 บุรี อัน สว่างแล้ว ใหม่ มีชื่อ ว่า จันทน์

ฐาปิตา สักกคา อหุ ๑

คัสมี โห จันทนปุร

จิวิ บัณณรุตฺตวิ

ทวิตติ ปน วิสฺสัณิ

เอกตฺเถว ปทิจฺฐิตา

อิจฺจเว โห โยนเกสุ

ดาวเกสุ ยถากกมิ

คัสสา พุทฺธปฏิมา

นิตาย ฐาปิตาย ๑ ๑

พทฺธนิพพาน โศ เอก-

วิสฺสัณิวิสฺสัณิ

ทเว วิสฺสัณิวิสฺสัณิ

กเมเนว อตฺตีกกมิ ๑

เคสโมปริเน วิสฺสัณิ

ทิวาวิสฺสัณิฐานิเย

อิมัสมิ สยามราชวิสฺสัณิ

อิทานิ วิสฺสัณิมานเก

สยามราชวิสฺสัณิ

(เวียงจันทน์) ให้ประดิษฐานไว้
แล้ว ได้สักการ แล้ว

ก็ (พระปฏิมานี้) ประดิษฐานณะที่
เดียว นั้น เทียวในเมืองเวียงจันทน์ นั้น
แต่ ตลอดกาลนาน คือ สองร้อย
แห่ง มีทั้ง หลาย ยิ่ง ด้วย สิบห้า

เมื่อพระพุทฺธปฏิมานั้น (อัน บุคคล)
นำไป แล้ว แต่ ให้ตั้ง อยู่ แล้ว
ใน โยนก ทั้ง หลาย ใน ดาว ทั้ง หลาย
ตาม ลำดับ อย่าง นี้ ด้วย ประ
การ นี้ แด.

พัน มี ทั้ง หลาย สอง ยิ่ง ด้วย สี่ ร้อย
ยิ่ง ด้วย ยี่ สิบ เฮ็ด (๒๓๒๓ ปี) ก้าว
ล่วง แล้ว โดย ลำดับ นั้น เทียว แต่ กาด
เบน ที่นิพพาน แห่ง พระ พุทฺธ เจ้า .

ครั้น เมื่อ วงษ์ แห่ง พระ เจ้า สยาม ราช
ประเสริฐ สูง สุด ตั้ง ขึ้น อยู่ ใน
สยาม ราชวิสฺสัณิ นั้น เสน ไป อยู่ ใน
กาด นี้ ใน มี เสน ที่ ตั้ง แห่ง มี ที่ ยี่
สิบสอง มี ใน เบื้อง บน แห่ง สอง พัน

ดัชนีรัฐหิมาเต วรุตต์คเม. ๑
 อิจ สัพพะปฐเมน
 วราณาจักกชาวินา
 จักกัก กรปรมนาค—
 นามเน สุตติวารินา
 มหตา ปญญุเตเชน
 ชตมาเนน วาชิชา
 สัมมาอภิวิชิ นันเตน
 สกถิ ตาววิฐฐัก
 กวิคฺฉา สยามฉลสัม
 ปรมมี จันท นวิหยัง
 คโต วิมิ สยามวิฐฐ
 ชยัพพะเตน อานิช
 อิช อัยยานเท สัมหิ
 รมเเม พาง โทกนามเก
 ตทา โปราณนกรี—
 ภูคิ ชนปริวิหยัง
 ปรี ปเวสยิคฺฉวาน

ด้ามร้อยปีเหล่านี้
 (พระพุทธปฏิมา) อันพระราช
 พระองค์ ก่อน ถว่า พระราชาทั้ง
 ปวงในพระ ราชวงศ์นี้ ผู้ทรงได้
 ซึ่ง อาณาจักร อัน ประเสริฐ มีข้าศึก
 อัน ปราบตีแล้ว ทรง พระ นามว่า
 จักรกวี บรมนารถ รุ่งเรือง อยู่ด้วย
 บุญ แดเดชใหญ่ ทรง ปราณปราม
 แฉ่น แฉ่น ดาว ทั้ง สิ้น ถึง บุรี ชื่อว่า
 จันท์น กระทำ (ให้ อยู่) ในอา
 นาจของ สยามโดยราบคาบ นำ
 มาแล้ว จากเวียงจันทน์นั้น นั้น
 เทียว ผู้ สยาม ราชฐ์นี้ โดย กาลัง
 แห่ง ความ ชะนะ เชิญ เข้า ไปสู่
 กรุง มี ชื่อว่า ชนบุรี อัน เป็น นคร
 ก่อน ในกาล นั้น ในประเทศ เปน
 ส่วน อัน บุคคล พึง วัน รมย์ มี นาม
 ว่า บาง กอกนี้ ดัง การ อยู่ โดย

ล้อจักรวาลิ คตินปี
 สัมมาสังกักริมานา
 ตัตถิเดว ฐูปีภา อหุ ๑
 เยสุ คัตถปี วัตถเสสุ
 เตนเวตุคตมวราชินา
 คัตถดา ชนปரியาว
 ภาค ปุทฺธิติมสุเต
 นทติเร มาปยิตถ
 วราชานี สุภา อยิ
 รมมา รัตนโกสินท์—
 เทวมหานครวิหยา ๑
 เสด คินณันตุ วัตถสาณิ
 อัจเจน ปรีนวิฐิต
 รมเม มหานคร ๑
 ตัตถิ ราชนิเวสเน
 ปกฺวิฐิต สิวิรัตน—
 เจตยารามเจ ได้ภณ ๑
 พุทฺธิสส ปรีนัพพาน—
 กาลโต คิสฺคตฺติริ

ชอบ ใต้พระคิษฐานไว้แล้วในกรุง
 ชนบุรี นั้น นั้น เทียว ตลอด ปี ทั้ง
 หลาย ล้าม.
 พระ ราช ชาน อั้นงาม นี้ อั้น บุคคล พึง
 รั้น รมย์ มี นาม ว่า เทพมหา นคร รัตน
 โกสินทร์ อั้น พระ ราช ผู้ สูง สุด นั้น
 นั้น เทียว ให้ สร้าง แล้ว ฝั่ง แห่ง
 แม่น้ำ อั้น ตั้ง อยู่ ใน ปุทฺธิติมภาค
 แห่ง กรุง ชนบุรี นั้น เทียว ในปี ทั้ง
 หลาย ล้าม ไต.

ก็ ครั้น เมื่อ มหานคร อั้นบุคคล พึง
 รั้นรมย์ แล พระ ศรีรัตน เจติยาราม อั้น
 งาม ซึ่ง ตั้ง อยู่ ใน พระ ราช นิเวศน์นั้น
 ดำ เร็จ แล้ว โดย กาด เปน ที่ ต้อง
 ไป แห่ง ปี ทั้ง หลาย ล้าม เหล่า นั้น.

พระ ปรีมานั้น (อั้น พระ ราชานั้น)
 นำ มา แล้ว จาก กรุง ชนบุรี ใน วัน

ทวิณนี วัสส์ตัสหัตถ์ธานี
 บัญญัติวัสสิมที หายเน.
 วิสาขปณฺณณมายี สา
 ปฏิมมา ฮาหลา คโต ๑
 วัสสิมฏฐีฐิตนุพเพช
 ธนโสถณฺณณเมย ส.ภ
 กุฏฐากาวัสสิม ฐีธา
 สัมปติญฺฐาปิตา อห
 ปฏิมพเพท วัสสิสเสน
 นยเนนวาภิตังกตา ๑
 นานาวิชาคฺคฺวตฺน—
 วจิตฺเทหิ ตถา ตถา
 อคฺคฺคฺยานรฺุเปหิ
 อตฺถังการเวหิ มณฺฑิตฺธา
 ปวิจฺจกฺคฺเทหิ คฺคิฉฺคฺคฺคฺ
 ตณฺฑิตฺโมตฺนุณฺณิจฺเจ. ๑
 อคฺคฺคฺคฺยเยหิ สักการ—
 ภณฺฑิตฺเตหฺวปฺโสถิตฺธา
 อีเชว ยาวชฺชิตฺตนา

วิสาขบรณมี ในปี่สิบห้าแห่ง
 พันปีทั้งหลายสอง ยิ่งด้วย ตาม
 ร้อย แต่กาลเป็นที่ปริณิพพานแห่ง
 พระพุทธเจ้า.
 ประดิษฐานไว้แล้ว ในกุฎฐาคาร
 อันงามดำเ็จด้วยทองที่บ สูงยิ่งสิบ
 ศอกกว่า (๒๐ กำมา) ได้ประดิษ
 ฐานตั้งแล้วตกแต่งแล้ว โดยนัย
 อันเราแสดงแล้วในปฏิพิมพ์นั้น เทียว
 อันประดับด้วยเครื่องประดับทั้ง
 หลายอันแต่งแล้ว ด้วยแก้วเจดีย์มี
 อย่างต่าง ๆ อันสมควรแก่กุฎฐาคาร
 อันปลี่ยนแล้วด้วยประการนั้นตั้ง
 ตามครึ่งในกาลเป็นที่ขึ้นไปแห่งกุฎ
 ทั้งหลายนั้น ๆ
 งามแล้วด้วย เครื่องสักการทั้ง
 หลายอันจะนับมิได้ที่เดียว ประ
 ดิษฐานอยู่ด้วยดีแล้ว ในพระศรี

ดักกตา สัมปติฏฐิตา
 รัญ โย สัพพะปฐมัสสั
 วราณาจักกขาริ โน
 จักกักรัปรมนารถ—
 นามัสส สุตติวาริ โน
 รัชัสส กาลกตานิ
 วัธธานิ สัตถ์วัธติ ๑
 มหิสสรณัทรัสส
 ตัสเสวัธัทรราชิ โน
 รัชัสส กาลกตานิ
 สัจฉิณานิ สัพพัส

เขฏฐาธิปคินทวัธัสส
 ปรมชัมมิกราชิ โน
 รัชัสส กาลกตานิ
 ฉัพพัสสหายนานิเต ๑
 อิจเจว อคคิกันตานิ
 วาชนิ รัชชการินิ
 คินณัมปิ รัชชกาเตส

รัตน เจด ยาราม นั้น นั้น เทียว อัน
 บุคคลดักการมากราวเท่า ถึงกาลทุกวันนี้
 นี้ทั้งหลาย ยี่สิบเจ็ด เป็น รัชกาลแห่ง
 พระราชา พระ องค์ ก่อนกว่า พระราชา
 ทั้ง ปวงผู้ ทรงไว้ ซึ่งอาณาจักรอันประ
 เสริฐมี ข้าศึก อัน ชะนะดีแล้ว ทรง
 พระ นามว่า จักกรักรัปรมนารถ
 มีทั้ง หลายสิบหก เป็น รัชกาลแห่ง
 พระ ราชาผู้เป็น พระ โอรส แห่ง พระ
 ราชา พระ นามว่า จักกรักรัปรมน นารถ
 นั้น นั้น เทียว (ทรง พระ นาม ว่า)

มหิศร สุนทร
 มีทั้ง หลาย ยี่สิบหก เป็น รัชกาล
 แห่ง พระ ราชา ผู้ประ กอบใน ธรรม
 อย่าง ยิ่ง ทรง พระ นามว่า เจษฏา
 ธิปคินทร
 พระ พุทธ ปฏิมา นั้น (อันมหาชน)
 ดักการ อยู่ โดยชอบ คตอคมทั้งหลาย
 หกสิบเก้า ในรัชกาลแม่แห่ง พระ

วัลล์ธานี อุนต์คีตติ
 ตัมมาตักกรียมานา
 ฉา อัญฐาสี นิรันตร ๑

เยสั วัลล์ธานีเมกน—
 ตักคีตติยา อัจฉย
 รัญ โญตัพพรฐมัสส
 เสฏฐันตักตา สุชากิมา
 ทุกยัสส มหารัญ โญ
 อักโค วรุตตัมคัร โช
 วยล่าว คคิยัสส
 รัญ โญ กนิฐฐฐากิโก
 หุทิวาเนเกตุ เทเสตุ
 เขติจัจฉญญเญว ปากโค
 เสฏฐฐฐาคัยาทิกุเนหิ
 มหาชนาภิมานิโต
 อยเมว ปุรเมนท์—
 มหามกุกุญรัวิโย

ราชาทั้ง หตาย สาม ผู้กระ ทำ ซึ่ง
 ความเปน พระ ราชา อัน ด่วน ไป แล้ว
 อย่างนี้ ด้วย ประการ ฉนั้น ได้ ตั้ง
 อยู่ แล้ว ตลอด นิรันตร กาล

พระ ราชาผู้ เปน พระ นัตตา ประ เสริฐ
 ที่ สูง แห่ง พระ ราชา พระ องค์ ก่อน
 กว่า พระ ราชา ทั้ง ปวง มี พระ ชาติ ต่
 เปน พระ โอรส อัน ประ เสริฐ สูง สุด
 เดิศ แห่ง พระ มหา ราช ที่ สอง เปน
 พระ กนิฐฐฐากา โดย วย แห่ง พระ
 ราชา ที่ สาม เทียว เปน ผู้ เปน ไป ด่วน
 ปราบ กฏ แล้ว นั้น เทียว ใน ประเทศ ทั้ง
 หตาย เปน อเนก อัน มหาชน นับ ถือ
 แล้ว ด้วย คุณ ทั้ง หตาย มี พระ ชาติ
 เปน ต้น อัน ประ เสริฐ ที่ สูง เปน ไป
 ด้วย พระ นาม ว่า ปรมณฑรมหา
 มกุกุญพระ องค์ นั้น นั้น เทียว เปน พระ
 ราชา จิราช เปน จอม แห่ง มนุษย์ เปน

ราชาธิราช มนชิน โท
ธยามวิญญู นริสสร ๑

พุทฺธสิสฺส ปรีนิพฺพาน—
กาตโต ติสฺสคฺคฺตริ
ทิวินฺนํ วิสฺสสฺสทิสฺสธานํ
อติกํกัณฺตานโมปริ
จกฺกัศฺครนุกฺติยา
ธวัจฺจเรธฺสฺส ธัพฺโพธ
ปรีปฺณเณธฺสฺส วิธาส—
ปฺณเณมายมฺุโปธเณ
อภิสฺสิตฺโต ปรมวชิชฺช—
อภิสฺสเณน ชัมมโต
หฺคฺวา ตทวามรกฎ—
มณฺธิกัชฺชนํชมยฺ ธฺมฺุ
ธัมฺพุทฺธอภฺยนิมฺิ ธฺยฺฐึ
ธัมมเทว อภฺยฺฐึทฺ
ฐฺวามานกพุทฺธิว
กัทฺวา ติพฺพาภิमानโน ๑

ใหญ่กว่าคนในแคว้น แคว้น ดยาม ใน
กาตเป็นที่ล่วงไป แห่ง บั้ทั้ง หลายหก
สิบเก้า เทียว เหล่า โต เต่า.

อภิสฺสเณน ธวัจฺจ บรมราชาภิเศกโดย
ธรรม ใน วิญญูธาส บรมนิมฺิ เป็นวัน
อุโบสถ ในปี ทั้ง หลาย เก้าสิบยัง
ด้วย สี่ นิมฺิ เต็ม พร้อม ธวัจฺจ
ประ การ ทั้ง ปวง ใน เบื้อง บน แห่ง
พัน บั้ ทั้ง หลาย ธอง ยัง ด้วย งาม ร้อย
นิมฺิ ธอง ธวัจฺจ แต่กาต เป็นที่ ปรีนิพพาน
แห่ง พระพุทฺธเจ้า ทรง บำรุงอยู่ ซึ่ง พระ
ธัมมพุทฺธอภฺยนิมฺิ ธัมฺุด้วย ก้อน แก้ว
ชื่อ มรกฎ นิมฺิ งาม ประ เสริฐ ที่ สด นิมฺิ
นิมฺิ แด โดย ชอบ นิมฺิ เทียว มี
ความ นิมฺิ ถอด ถ้า กระ ทำให้ เป็น คิง
พระ พุทฺธเจ้า ยัง ทรง พระ ชนมฺิ อยู่

เมศคยา ปฏิพุทธานิ
 ทูเร วิเทธวาสินิ
 อีธานาคคปัพพานิ
 ชนานิ ทฏฐิกามินิ
 พุทฺธินิ ทิสฺสันตฺถาย
 จิตฺตกาเวหิ กัมมฺนา
 วัฒนฺณเตปถฺชาเคน
 ตมฺพมฺพตฺเตว ฉากิสฺสิ
 คาหาเปตฺวาน อาการิ
 มญฺญนฺนํ สิริกฺขกํ ฯ

ชุตฺตคฺเชย อตฺถกต—
 ภาวากาเรน ตฺถินฺนํ
 รูปานิ เอกเมกฺกสฺมิ
 เตปรเวเห มหาปฺเฏ
 ทิสฺสาปยิตฺวา ปฏิมา—
 พิมฺพรูปปรชานิตฺเต
 พุทฺธินิ กาวาเปสิ
 วิเทสิเกปฺปี โคธยํ ฯ
 มาคชายนฺปี ภาสาย

ยัง มุทศล ให้ ถือเอา ซึ่งอาหาร เช่นกับ
 กล้าย สมด้วย จิตรถการ กรรม ที่นับ
 ว่า ระบาย ดี แห่ง พระ พุทธ พิมพ์ นั้น
 นั้น เทียว เพื่อ อัน คุ แห่ง ชน
 ทั้งหลาย มาก ผู้ อยู่ต่าง ประเทศ ไกล
 ภูเขาระ แล้ว ด้วย ตัญญา มี ใคร
 ไม่ เคย มา แล้ว ใน สยาม ประเทศ นี้ มี
 ความใคร่ เพื่อ อัน เห็น

ให้ แสดง รูป ทั้ง หลาย มี ตาม อย่าง
 ด้วย อาหาร คือ ความ เป็น พระ ปฏิมา
 อัน ประ คับ แล้ว ใน กุศฺ สาม ใน แผ่น
 ผ้า ใหญ่ ควร แก่ อัน ระบาย อัน หนึ่ง แด
 อัน หนึ่ง ให้ กระจ่า ทำ รูป ทั้ง หลาย แม้
 มาก สำหรับ รอง แบบ พระ ปฏิมา แม้
 ยัง ชาว ต่าง ประเทศ ทั้ง หลาย ให้ ยิน คือ อยู่

ให้ เขียน เรื่อง แห่ง พระพุทธปฏิมา

๘ ยามานมกัชเวหิ
 เองคิลัดหานิ บัยถเวหิ
 อักถวิญญาปนารหิ
 เกนัจยาบฎิพาหะยัย
 คัลลสา วัตถิ ถิชาปิ ๑
 พุทฺธลล ปรินิพพาน -
 กาดโต ปริมาณิเค
 สักคัตถนวิติยา
 วิสเดหิ อธิเกนตุ
 คิงเตเนวคฺคเรณ
 ทิวัดหัดเดณ มานิเค
 พุทฺธลล สาดนายุมหิ
 คัลลล รัชชลล ราชโน
 จกคัตถิวัจฉรมหิ
 อิทถิชาปิต อหิต ๑

๑๖

นั้น ควรให้ ^{รู้}เนื้อ ความอันใคร ๆ
 ฟัง คัดค้านไม่ได้ ด้วยอักษร ทั้ง
 หลาย แห่ง ชาวสยามบ้าง ด้วยอักษร
 อังกฤษบ้าง แม้ด้วย ภาษาแห่ง
 ชาวมคธ
 ก็เรื่อง นี้ฉันเรา ให้เขียน แล้ว ใน
 มที่ ๔ แห่ง รัชกาลของเราผู้เป็น
 พระ ราชานัน ได้มีใน ชาติแห่ง
 พระ พุทธสาสนา อันนับ แล้ว ด้วย
 สอง พัน ยิ่ง ด้วย สาม ร้อย ยิ่ง ด้วย
 มทั้ง หลาย เก้าสิบ ยิ่ง ด้วย เจ็ด อัน
 บัณฑิศา กำหนด แล้ว แต่ กาดเป็น
 ที่ ปรินิพพาน แห่ง พระพุทธเจ้า ด้วย
 ประ การ ตั้ง นี้ แด

ตำนานพระสาयน์วัดสระปทุม

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔
หอพระสมุดวชิรญาณ จัดพิมพ์
พุทธศักราช ๒๔๖๘

ตำนานพระยาชัย

จักรพรรดิ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเทพพิพิธ

แปลโดย

หม่อมราชวงศ์

๒๕๖๖

ท่านานพระสายนี่

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตติศรมหิป

โปรดให้พิมพ์

๕ ๗
เมือขบาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอพระสมุดสำหรับพระนครได้รวบรวมพระราชนิพนธ์
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งภาษาไทย
ไทยและภาษามคธพิมพ์มานานแล้ว ที่เป็นเรื่องใหญ่ เช่น
ประชุมประกาศแลชุมนุมพระบรมราชาธิบายเป็นต้น ก็
ได้รวมพิมพ์จนไว้เป็นหมวดหมู่ แต่ยังไม่หมด นาน ๆ
หาฉบับใดมาอีก เป็นฉบับแปลกบ้าง พิมพ์รวมอยู่ใน
หนังสืออย่าง กรรมการหอพระสมุด ฯ ก็คิดว่ารวบรวม
รวมพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งต่างหากให้ สั้นเชิง จึงพยายาม
สืบเสาะแลตรวจค้นรวบรวมมาโดยลำดับ เรื่องตำนาน
พระสาขันทพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ค้นฉบับเดิมเป็นภาษา
มคธอักษรขอมงานในใบลานสั้น ๆ ลาน เห็นจะทรง
พระราชนิพนธ์ในสมัยเมื่อทรงสร้างวัดปฐมบรมารามแล้ว

๒

เชิญพระสาынไปประดิษฐานเมื่อขมะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๓
เหตุที่ไปรคให้เชิญพระสาынไปประดิษฐานในพระอาราม
นอกพระนคร ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้โดย
พิสดารในที่อื่น ซึ่งทอพระสมุก ๆ ได้รวบรวมพิมพ์
ไว้ในหนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗
แล้ว ส่วนภาษามคธยังไม่เคยเห็นพิมพ์ในที่ใด จึงได้
พิมพ์ในสมุกเล่มนี้ เพื่อรักษาไว้มิให้สูญเสีย.

พินธุวณพ คุปนายก

หอพระสมุกวชิรญาณ

วันที่ ๓๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๗

ตำนานพระสาयน์วัตสระปทุม

อรัมภคาถา

๑ สุกุมกุด สุณนทาน์	วาเจนทานณฺหิมิ ถถิ
อิมีสุสา สายนวุทาย	ปฏิมาย จิตาธิอ
ยวคฺคิกถนํ วคฺค	ยถาณาคิ ยถาพลํ
คาถาพนุเธติ อิเมหิ	สํเขเขน ปวฺจฺจเต ฯ

ขอความงามจงมีแก่ผู้สัจย์แลผู้อ่านถกานทั้งหลาย
เทอญ

วัดนี้เป็นเครื่องกล่าวประวัติของพระปฏิมาเจ้าอันชื่อว่
สาयน์ นั ใต้ตั้งอยู่แล้วในที่นี้ (ในเขตุมวนารามนั)
ข้าพเจ้าจึงกล่าวโดยสังเขป ด้วยคำอันผูกเป็นคาถา
ทั้งหลายเหล่านี้ ตามที่รู้แล้วอย่างไร ตามควรแก่กำลัง

นิทานกาลา

๑ พุทฺธสฺสสาຍံ ภควโต
 จิวํ สุมิสฺสึเตเนว
 พทฺเตน คุรฺเกน
 สุมฺภูเจเน สฺยเตน
 เกเน กคฺคฺถ กทา ชาติ
 เกวลํ ลาวการานํ

ปฏฺฐิมา จยิตฺตา อธิ
 วฏฺฐโลเทเน มาปิตฺตา
 สีนิตฺเต (น) จมเนเน
 สฺวณฺณลทิสฺเสนยิ
 กถฺยวาทิตฺตาวิน
 ทคฺคกมฺมุนฺทิ มณฺณิตฺตา

อิธาคมนโต ปุพฺเพ
 มหาชยฺปุเร เขตฺเต
 คุหาຍံ จิวํกิตฺตฺตา
 นานาชนสาธารณา
 สาขนาทิ วคฺคฺคฺนามา
 กคฺคฺโต อวินฺเตน

ลาวรรุเจ ปคฺคิฏฺฐิตฺตา
 เอกสฺม อวฺยพฺเพเต
 คคฺคฺคิสฺสเวทิ เกทฺทิ
 มหาชเนน ปุชิตฺตา
 การณฺเณยิ เกเน
 วิณฺญาเคน สียา ปุเร

แปลนิทานกาลา

พระปฐมมา แห่งองค์สมเด็จพระผู้ทรง พระภาค พระพุทธเจ้า อันประภัสสรฐานอยู่แล้วในทันที ไต่สร้างไว้นานแล้วด้วยวิญญูโลหอน้ำเจือกิน อย่างดีแท้มน้ำหนักมาก เป็นแห่งสนิทแท้ เกลียงเกลาคีเหล็กองงามคล้ายกับสีทอง ก็แต่ว่าจะทำอย่างไรได้ เราทั้งหลายไม่ทราบซัดว่า ไต่สร้างขึ้นด้วยเหตุไร ไต่สร้างในที่ไหน ไต่สร้างขึ้นมาเมื่อไร รู้ได้แต่ว่า เป็นหัตถกรรมของช่างลาวแท้ ไต่ประภัสสรฐานอยู่แล้วในลาวราชรัฐ

ในกาลก่อนแต่กาลอันมาในทันที ผู้เป็นอธิการองค์ใด องค์หนึ่ง ในลาวราชรัฐนี้ ไต่เก็บไว้ในภูเขา ในเขารัฐบรรพตแห่งหนึ่ง ในแขวงเมืองมหาชัยปุระเป็นการสาธารณแก่ชนต่าง ๆ มหาชนได้พากันบูชาแล้ว ไต่มีชื่อกล่าวแล้วว่า “สายน” ดังนั้น ถึงแม้ว่าโดยเหตุอันใด ๆ ไม่ทราบซัดได้แก่เหตุอันนั้น ๆ (ก็) ผู้รู้แจ้งซัดแล้วในเมืองนี้จะพึงมออยู่

มหาชยปรวาทิสุ
 ทดาวุคตภิกคิสททา
 ยทา ทุพพญูจิกา อสฺส
 อชฺโฆกาเส สฺกฺเข จาเน
 คสฺสสานภาวโตเขว
 สฺสฺสทาณี สมฺปาเทติ

นิवासฺหิ พหุหิย
 ยถา ยํ สมฺหิตฺทิจิกา
 คทาญํ ปุชฺชิตา สเจ
 วสฺสสตถํ ยาจเน กเขต
 เทโว สมฺมา ปวสฺสตี
 สมิทถํ เนติ เมทนี

อิหฺเววํ ภิกคิสทฺเทเน
 สติ ทุพพญูจิกายเขตถ

อโย พหฺหิ มานิตา
 วสฺสสตถํ ปุชฺชยนฺคิถํ

พุทฺธอสฺส โข ภควโต
 สฺमानํ ทฺวีสฺส สหฺสฺเสสฺส
 อติกฺกนฺเตสฺส กาลเณ
 ปฺรเมณฺนมทฺตามกฺกฺก—
 ลาวาทิสฺสึสฺสวียํ

ปฺริณิพฺพุตกาถโต
 จคฺคฺเสว สเทสฺส จ
 ราชา สฺยามานมิสฺสโร
 นาโมพุทฺธอาทิมามโก
 วคฺคฺเตนฺโตเขว อมฺมโต

พระยงยุทธเจ้าหน้ มีมัทธาธิเป็นอินทามฉนโค กิตติศัพท์
 ทั้งหลายอันชนประจําเมืองทั้งหลายแม้มาก ในเมือง
 มหาชัยบุรีเป็นต้นทั้งหลายได้กล่าวแล้วฉนน้ว่า ฝน
 แล้งจะพึงมีในกาลใด ถ้าหากว่าพระยงยุทธเจ้าหน้ ได้
 บุษบาแล้วในสถานอันสถาศในท้แม่จ้ ครั้นเมอการขอเพื่อ
 ให้ฝนตกได้ทำแล้ว ฝนก็ย่อมตกโดยชอย ยิ่งฉฉฉฉฉฉ
 ทั้งหลายมีเข้ากล้าเป็นต้นให้ถึงพร้อมได้ ย่อมนำเมทน์ให้
 สำเร้โดยอานภาพแห่งพระยงยุทธเจ้าหน้ ในกาลนั้นแท้
 พระยงยุทธเจ้าหน้ มหาชนโค่นข้ฉฉแล้ว ด้วยกิตติศัพท์
 อย่างนั้นฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉ
 ทั้งหลายก็โดยชอยซึ่งพระยงยุทธเจ้าหน้ เพื่อจะให้ฝนตก
 ในกาลเมอ ๒๔๖๐ ย่อมมีโดยกาลอันล่วงแล้ว แต่
 กาล ปรีณิพพาน แล้วมา แห่ง สมเค้ พระผู้ ทรง พระภาค
 พุทธเจ้าแล พระราชาสยามานมิสสร ทรงพระนาม
 สมเค้พระปรเมนทรมทามกุฉ พระองค์ทรงน้ฉฉฉฉ
 พุทธาทิรศัน ได้ย้ความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ให้เป็นไปโดย

สมุมว อปถมฺเณโต
เอกํ โสณฺณกฺุโร นาม
ลาววฺจํ ปฺทิลิตฺถ

สพฺพตฺถ พุทฺธสํสาสนํ
ลาวบฺยํ ราชเสวกํ
กรณฺเณน เณนํ

โสณฺณกฺุโร โส ลาวบฺโย
สาขนาย ปฏิมาย
สุทฺวา มทาชยํ ปุริ
สาขนฺวทํ พุทฺธวฺยํ
พหุชฺฌณฺเณ อนารกฺุชํ
ราชนามํ อปทิสฺส
อานยิตฺวา ปฏิมนฺตํ
ภเวทฺวา ปวตฺถํ สพฺพํ

ลาววฺจํ คโต ททา
ภิกฺขิตฺสทฺทํ สฺปฺตฺถกํ
คนฺตฺวา ทิสฺวา สยํ ทท
คทายํ สฺปฺตฺถจํ
กาลานุกาลปฺชิตํ
สุยวมราชานุกาวโต
ปฺยาเปตฺวา นครํ อิมํ
สนฺนิยฺยาเทสิ ราชิน

ธรรมแท้ ในประเทศทั้งหลาย มีประเทศลาวเป็นต้น
พระองค์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาทั่วไปโดยชอบแท้
ได้ส่งเจ้าลาวองค์หนึ่ง ชื่อโสณณังกร (หน่อคำ) ผู้
เป็นราชเสวก ให้ไปส่งลาวราชรัฐโดยพระกรุณายิ่งอันใด
อันหนึ่ง

เจ้าลาวโสณณังกรนั้นได้ไปส่งลาวราชรัฐในกาลนั้น
ได้ฟังกิตติศัพท์แห่งพระสาขณปัญฺฑิตมาเจ้าอินแฉไปเป็นอันงาม
ครั้นไปถึงเมืองมหาชัยบุรีแล้ว ได้เห็นพระพุทธรูปซึ่ง
สาขณ ในทันใดด้วยตนเอง อันประคัมฐานอยู่เป็นอันดี
ในคฤหา มีต้นไม้อารักขา มีประสมสมเช่นอันมาก
หากบูชาแล้วโดยกาลานกาล จึงกล่าวอ้างพระพรชานาม
เชิญเอาพระปัญฺฑิตมาจำนนมา โดยราชานภาพของพระ
เจ้ากรุงสยาม ครั้นถึงพระนครนั้นแล้ว กรวยทูลประวัติ
ทั้งช่วงแล้ว ทูลเกล้าฯ ถวายแก่พระราชาเจ้า

• กษัตริย์ได้เป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์แห่งเมืองอุบลราชธานี

คทา ปน ปรมณฑล—
มหาราชา มหุสสาโท
อิมสูมี ปทุมวณเวท
อิม วิทาร์ การเวโค

อิมสูมี ชนุชลัสมาย
เฮวี ลทุช พุทธรูบ
ปชานเจติย กควา
ยูช คสสุสัย การเวลี

เทวา เจว มนุสสา ๑
คทฐา ปพพชิตา วา
อิม สายนสมณณ
สมุมเทว นมสุสนตุ
อนโมทนตุ วณโยย
กคานี ราชปญญานี

มหามกฏสุทโย
ปสนโน พุทธศาสนา
นินนจาเน มโนวเม
สพพวคณูนิ จาปย

กตมที ปฏิมามเร
สาขณวหิมิม สก
จปาเปลี ชนาธิไป
นิพทช กาลิกมयी ๑

พุทฐาทิวคุดุมามกา
สพเพยชัคคาคคคา
พุทโธ เทสิทเจติย
ชเชนตุ ๑ ยถาพล
สพเพส หิตกามีโน
อนเนชวา คดา คดา

ในกาลนั้นผ่ายว่าสมเด็จพระปรเมนทรมหา
ราชเจ้า ผู้ทรงพระมหาสมุทรผู้ทรงเลือกมโสดไว้ในพระ
พุทธศาสนา จึงทรงสร้างพระวิหารขึ้นในหลุม อันเป็น
รมณีสถาน ฉะนั้นชื่อว่า วัดปฐมวันน ไคยงวัด
ทั้งหลายทั้งปวงให้ประดิษฐานอยู่

ครั้นเมื่อปฐมวันนพระองค์ได้สร้างแล้วในชั้นกาล
นั้น สมเด็จพระเจ้าธานีราชไคยงพระพุทธรูป
สาสน์ อันงามนั้ ทพระองค์ได้แล้วโดยสถานภาพอย่าง
ให้เป็นประธานเจกีย์ ประดิษฐานไว้ ไคยงทรงทำการ
บูชาแก่พระปฐมมาเจ้านั้น ประกอบในกาลอันเนื่องนิตย

ขอเทพกษัตริย์ทั้งหลายกิติ มนุษย์ทั้งหลายกิติ
หรือ กฤตสัตตแลยรรพชิตทั้งหลายแมทั้งปวง ผู้
นยดอชงวัดมพิทธาทิรตนเป็นต้น ไคยงแล้วมาแล้ว
ในทัน จึงพากันนมัสการโดยชอยเด็ก จึงพากันบูชาชง
พระปฐมมาเจ้านั้นสมญาว่า สาสน์ นี้ เป็นพทโธทเทสิก
เจกีย์ตามควรแก่กำลังเด็ก จึงอนโมทนาชงพระราชาบุญ

น ๑ วาชา วิภคฺโคติ
 อญฺเณ วิย พหฺกาฬิ

ปฺคฺฉนํ พุทฺธภูมียา
 ปสฺสํ ธนุปสฺสนคฺคํ

เกวลํ ปฺคิชนานาคิ
 ยถาคฺคฺโคโน อญฺเณสณฺฑ

ทฺถุชฺสฺสนคฺคฺสฺส ปฺคฺฉนํ
 ทฺถุชฺสฺสนคฺคฺสฺส ภาเวยฺยเส

อิธ สายนวฺหาพุทฺธ—
 สฺวาเชทฺถ วุจฺฉิสมปฺคฺคํ

ปฏฺธิมายํ ปฺคิฉฺฉิศา
 วสฺสกาเสสฺส สหพฺพทา ฯ

ทั้งหลายที่พระองค์ได้ทรงทำแล้วโดยอเนกประการ ด้วย
ประการนั้น ของพระราชเจ้า ผู้ใคร่ต่อประโยชน์
กมลแก่โลกทั้งหลายทั้งปวงเด็ก

อนึ่ง สมเด็จพระราชาเจ้า มีได้ทรงชวคอ้าง ถึงความ
ปราดนาพุทธภูมิ เช่นชนทั้งหลายอื่นเป็นอันมาก
(ปราดนาแล้ว) พระองค์ทรงเห็นดีว่าความปราดนา
เช่นนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่เข้าไปประจักษ์

ธรรมเป็นที่สุดแห่งทุกสิ่งจะมีแก่พระองค์ก็ แก่
ชนทั้งหลายอื่นก็ด้วยประการใด ย่อมทรงปฏิญาณ
ซึ่งความปราดนา แห่งธรรมเป็นที่สุดแห่งทุกสิ่งส่วนเดียว
(ด้วยประการนั้น)

พระพุทธปฏิมาเจ้านั้น ได้ประดิษฐานอยู่ในถิ่น ขอ
จะบังวิญญูสัมปัตติ ในพรรษาทั้งหลาย ให้สำเร็จ
ในกาลทุกเมื่อเทอญ ชะ

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

*
น. 1275

วณเขตต์เจ้าอยู่หัว, พระนครสวัสดิมงคล.

บ้านพระตำหนัก วัดสระสุพรรณ. พระนคร, โรงพิมพ์โสภณ

พิทยมิตรนิพนธ์, ๒๔๖๙.

๑, ๒ หน้า.

พระเจ้านครบาลสมเด็จพระนครบาล ทรงดำริว่ากรมหมื่น พิทยมิตร
เมื่อดำเนินการ น.ศ. ๒๔๖๙.

)

ลายฉลุปิดทอง เพดานพระวิหาร วัดปฐมวนาราม กรุงเทพมหานคร *๒๕๒๖*.

วัดปทุมวนาราม
หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๖๖

แบบปกและลายไทยประกอบหนังสือ นำมาจากลายฉลุปิดทอง
ผ้าแพดานพระวิหาร วัดปทุมวนาราม

เขียนภาพลายเส้น : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พงศกร ยิ้มสวัสดิ์
อธิภัทร แสงวงผล

ดำเนินการ : สำนักบริหารศิลปวัฒนธรรม
ศูนย์บริหารกลาง
สำนักงานวิทยทรัพยากร

พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นายอรรฎุ หาญสืบสาย ผู้พิมพ์โฆษณา
โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๕๖๓ www.cupress.chula.ac.th

กระบวนการผลิตหนังสือเล่มนี้ช่วยลดโลกร้อน
ด้วยการชดเชยปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ๑๐๐%

